

Evaluace programů zacházení s odsouzenými

Bc. Jan Staněk

Diplomová práce
2014

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

INSTITUT
MEZILOBOROVÝCH STUDIÍ BRNO

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Institut mezioborových studií Brno
akademický rok: 2012/2013

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Jan STANĚK**
Osobní číslo: **H128223**
Studijní program: **N7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Sociální pedagogika**

Téma práce: **Evaluace programů zacházení s odsouzenými**

Zásady pro vypracování:

Zadané a zvolené téma bude zpracováno podle pokynů obsažených v materiálu IMS "Metodika psaní odborného textu a výzkum v sociálních vědách" (IMS 2009). Případně podle dalších materiálů, z nichž některé jsou obsaženy v literatuře připojené k tomuto studijnímu textu. Zejména bude dbáno na dodržování zásad publikační etiky a pravidel společenskovedního výzkumu. Průběžné výsledky práce budou pravidelně konzultovány s vedoucím diplomové práce.

S vědomím těchto zásad a pravidel a po konzultaci s vedoucím bude práce zaměřena:

- na resocializaci a tvořivou resocializaci osob ve výkonu trestu
- na historii resocializačních programů u osob ve výkonu trestu
- na programy zacházení s osobami ve výkonu trestu
- na evaluaci programů zacházení osob ve výkonu trestu

Součástí práce bude sociologický výzkum kvantitativního charakteru s dominantní technikou dotazníku zaměřený na evaluaci programů zacházení v třech moravských věznicích.

Rozsah diplomové práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování diplomové práce: tištěná/elektronická

Seznam odborné literatury:

Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody

Foucault, M. Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení. Praha: Dauphin, 2000. ISBN 80-7315-004-2.

Hála, J. Úvod do teorie a praxe vězeňství. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2006. ISBN 80-86708-30-6.

Lata, J. Účel a smysl trestu. Praha: LexisNexis CZ s.r.o, 2007. ISBN 978-80-86920-24-5.

Netík, K., Netíková, D., Hájek, S. Psychologie v právu. 1. vydání. Praha: C.H.Beck, 1997. ISBN 80-7179-177-6.

Další literatura bude obsažena v Projektu diplomové práce a průběžně doplňována během práce na tomto textu.

Vedoucí diplomové práce:

doc. PhDr. Miloslav Jůzl, Ph.D.

Katedra sociální pedagogiky

Datum zadání diplomové práce:

30. listopadu 2012

Termín odevzdání diplomové práce:

31. března 2014

V Brně dne 30. listopadu 2012

prof. PhDr. Pavel Mühlpachr, Ph.D.
vedoucí ústavu

doc. PhDr. Miloslav Jůzl, Ph.D.
vedoucí katedry

PROHLÁŠENÍ AUTORA DIPLOMOVÉ PRÁCE

Beru na vědomí, že

- odevzdáním diplomové práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby¹⁾;
- beru na vědomí, že diplomová práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k nahlédnutí;
- na moji diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3²⁾;
- podle § 60³⁾ odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- podle § 60³⁾ odst. 2 a 3 mohu užít své dílo – diplomovou práci – nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen s předchozím písemným souhlasem Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše);
- pokud bylo k vypracování diplomové práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tj. k nekomerčnímu využití), nelze výsledky diplomové práce využít ke komerčním účelům.

Prohlašuji, že

- elektronická a tištěná verze diplomové práce jsou totožné;
- na diplomové práci jsem pracoval samostatně a použitou literaturu jsem citoval. V případě publikace výsledků budu uveden jako spoluautor.

Jan Stanek

Jméno, příjmení studenta

V Brně 24.3.2014

Podpis

1) zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, § 47b Zveřejňování závěrečných prací;

(1) Vysoká škola nerovnědělně zveřejňuje disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce, u kterých proběhla obhajoba, včetně posudků oponentů a výsledků obhajoby prostřednictvím databáze kvalifikačních prací, kterou spravuje. Způsob zveřejnění stanoví vnitřní předpis vysoké školy.

(2) Disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce odevzdané uchazečem k obhajobě musí být u uchazeče nejmeně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněny k nahlédnutí veřejnosti v místě určeném vnitřním předpisem vysoké školy nebo není-li tak určeno, v místě pracoviště vysoké školy; kde se má konat obhajoba práce. Každý si může se zveřejněné práce pořizovat na své náklady výtisky, opisy nebo rozmnožování.

(3) Platí, že odevzdáním práce autor souhlasí se zveřejněním své práce podle tohoto zákona, bez ohledu na výsledek obhajoby.

2) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 35 odst. 3;

(3) Do práva autorského také nezahrnuje škola nebo školské či vzdělávací zařízení, u něhož nikoli ze úcty k přímému nebo nepřímému hospodářskému nebo obchodnímu prospěchu, k výuce nebo k vlastní potřebě dílo vytvořené žákem nebo studentem ke splnění školních nebo studijních povinností vyplývajících z jeho právního vztahu ke škole nebo školskému či vzdělávacímu zařízení (školní dílo).

3) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 60 Školní dílo:

(1) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení mají za obvyklých podmínek právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla (§ 35 odst. 3). Odepírá-li autor takového díla udělit svolení bez vážného důvodu, mohou se tyto osoby domáhat nahrazení chybějícího projevu jeho vůle u soudu. Ustanovení § 35 odst. 3 nastává neuloženo.

(2) Není-li sjednáno jinak, může autor školního díla své dílo užívat či poskytnout jemu licenci, není-li to v rozporu s oprávněnými zájmy školy nebo školského či vzdělávacího zařízení.

(3) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení jsou oprávněny požadovat, aby jim autor školního díla z výdělku jím dosaženého v souvislosti s užitím díla či poskytnutím licence podle odstavce 2 přiměřeně přispěl na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložil, a to podle okolností až do jejich skutečné výše; přitom se přihlíží k výši výdělku dosaženého školou nebo školským či vzdělávacím zařízením z užití školního díla podle odstavce 1.

ABSTRAKT

Diplomová práce “Evaluace programů zacházení s odsouzenými” vznikla z naléhavosti řešit dnes již poněkud rigidní přístup k programům zacházení s vězni, uplatňovaný v českém vězeňství bezmála již čtvrt století. Neoptimálnějším přístupem ke změně systému vždy bývá nejprve audit, neboli provedení jakési evaluace, hodnocení daného stavu.

Klíčová slova: socializace, resocializace, efektivita, edukace, reedukace, rehabilitace, reintegrace

ABSTRACT

The thesis "Evaluation of treatment programs with offenders" was the urgency to deal with the now somewhat rigid approach to programs dealing with prisoners applied in the Czech prison system has nearly a quarter of a century. The optimal approach to system change is always first audit, or perform some kind of evaluation, assessment of the situation.

Keywords: socialization, resocialization, efficiency, education, re-education, rehabilitation, reintegration

Poděkování

Děkuji doc. PhDr. Miloslavu Jůzlovi, Ph.D., za jeho metodickou pomoc a užitečné rady, které mi v průběhu zpracovávání této práce uděloval.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci zpracoval samostatně a použil jsem literaturu uvedenou v seznamu použitých pramenů a literatury, který je součástí této práce.

Elektronická nahraná verze do IS/STAG a tištěná verze diplomové práce jsou totožné.

V Brně 25. 3. 2014

Bc. Jan STANĚK

.....

OBSAH

ÚVOD	8
I TEORETICKÁ ČÁST	11
1 RESOCIALIZACE VĚZNĚNÝCH OSOB VE VÝKONU TRESTU	12
1.1 SPECIÁLNÍ PEDAGOGIKA - ETOPEDIE.....	12
1.2 VZTAH SPECIÁLNÍ PEDAGOGIKY K SOCIÁLNÍ PEDAGOGICE, PENOLOGII A OSTATNÍM VĚDNÍM OBORŮM	14
1.3 POJEM SOCIALIZACE A RESOCIALIZACE A DALŠÍ POUŽITÉ POJMY	17
1.4 ŠIRŠÍ KONTEXT POSUZOVÁNÍ ÚSPĚŠNOSTI ZACHÁZENÍ S ODSOUZENÝMI.....	22
1.5 ZKOUMÁNÍ EFEKTIVITY PROGRAMŮ ZACHÁZENÍ V ZAHRANIČÍ.....	25
2 HISTORIE TRESTU A TRESTÁNÍ, VÝCHOVA VĚZŇŮ	26
2.1 POJEM TRESTU VE STAROVĚKU	26
2.2 FEUDALISMUS A STŘEDOVĚKÉ POJETÍ TRESTU A TRESTÁNÍ.....	26
2.3 POJETÍ TRESTU V DOBÁCH OSVÍCENSTVÍ	27
2.4 POJETÍ TRESTU V OBDOBÍ NÁSTUPU KAPITALISMU.....	28
2.5 SOUČASNÉ PŘÍSTUPY ZACHÁZENÍ S VĚZNI	34
3 PROGRAMY ZACHÁZENÍ	38
3.1 KONCEPČNÍ ÚVAHY A ZÁMĚRY VS ČR V OBLASTI ZACHÁZENÍ.....	38
3.2 PRÁVNÍ ÚPRAVA PROGRAMŮ ZACHÁZENÍ V ČESKÉ REPUBLICE.....	39
3.3 ÚVOD K PROBLEMATICE PROGRAMŮ ZACHÁZENÍ	40
3.4 AKTIVITY PROGRAMU ZACHÁZENÍ.....	41
3.4.1 Pracovní aktivity	41
3.4.2 Vzdělávací aktivity.....	43
3.4.3 Speciální výchovné aktivity	47
3.4.4 Zájmové (volnočasové) aktivity.....	49
3.4.5 Oblast utváření vnějších vztahů	50
3.4.6 Minimální program zacházení.....	52
3.4.7 Základní informace o programech zacházení.....	52
3.4.8 Standardizované programy zacházení aplikované v českých věznicích	53
3.4.9 Evaluace programů zacházení.....	60
II PRAKTICKÁ ČÁST	64
4 KVALITATIVNÍ VÝZKUMNÉ ŠETŘENÍ	65
4.1 ÚVOD DO KVALITATIVNÍHO VÝZKUMU (DÁLE JEN KVŠ).....	65
4.2 STANOVENÍ CÍLE KVŠ, VÝZKUMNÝ PROBLÉM A VÝZKUMNÁ OTÁZKA.....	73
4.3 METODOLOGIE VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ A VÝBĚR ZKOUMANÉHO VZORKU.....	74
4.4 OBSAHOVÁ ANALÝZA A INTERPRETACE VÝSLEDKŮ KVŠ.....	87
4.5 SHRUTÍ VÝSLEDKŮ, DÍLČÍ ZÁVĚRY A PRAKTICKÁ DOPORUČENÍ.....	90
ZÁVĚR	91
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	94
SEZNAM PŘÍLOH	98

ÚVOD

Jsem zaměstnancem Vězeňské služby České republiky (dále jen VS ČR) a pracuji ve Věznici Rapotice jako dozorce.

Téma diplomové práce jsem si vybral především proto, poněvadž se úzce dotýká mojí profese, kterou považuji v systému Vězeňské služby za velmi důležitou, náročnou a zajímavou. Svým postavením v uvedeném systému se podílím na ochraně a bezpečí občanské společnosti před lidmi, kteří jsou více nebo méně pro společnost nebezpeční. Uvědomuji si však, že pouhá separace uvězněných lidí dočasně oddělených od společnosti nestačí a že je třeba těmto jedincům účinně pomáhat a snažit se, pokud to bude možné, reintegrovat vězně zpět do společnosti.

Ve výkonu trestu odnětí svobody se nacházejí **různé heterogenní skupiny** odsouzených a není vůbec jednoduché nalézt pro každého vězně odpovídající program zacházení, který by změnil jeho chování tak, aby se stal znovu plnohodnotným občanem společnosti.

Profese pracovníka ve vězeňství je profesí velmi specifickou, náročnou a zodpovědnou. Od vězeňského personálu se očekává, že bude plnit náročné stresující úkoly v zájmu celé společnosti. Očekává se, že bude s vězni jednat slušně a lidsky, očekává se, že bude vyžadovat splnění účelu vazby a výkonu trestu odnětí svobody a při provádění těchto činností bude jednat profesionálně a neseleže.

Práce ve vězení je jednou z nejnáročnějších forem služby veřejnosti. Převážná většina vězeňského personálu si přeje vykonávat svou práci profesionálně a kvalifikovaně, a proto si zaslouží být k této obtížné práci správně vycvičena. Problémem je, že nejširší skupina zaměstnanců, kterými jsou v našich podmínkách uniformovaní pracovníci, dozorcí a strážníci, přichází do řad vězeňského personálu, můžeme říci, absolutně nedotčena znalostmi z této specifické oblasti fungování veřejné služby, kterou práce ve vězeňství je.

Vzdělání, s jakým noví pracovníci přicházejí, je ve většině případů velmi vzdáleno tomu, co je od nich očekává v nové profesi. Vyplyvá to již ze samotného specifického druhu práce, jakou je práce v prostorách vězeňských zařízení. Již od počátku se noví pracovníci musí vyrovnávat s faktem, že budou pracovat v nelehkých pracovních podmínkách, v prostředí, které je svým způsobem odpuzující, a se skutečností, že se stávají

svým způsobem také "vězni". Fakt, že jejich práce se neseťkává a zřejmě ani do budoucna setkávat nebude s patřičným uznáním společnosti, je také pozitivně nenaladí. Zde nemám na mysli jen otázku jejich odměny, ale zejména jejich postavení na pomyslném prestižním žebříčku povolání ve společnosti.

Výkon trestu odnětí svobody, zaměřený na resocializaci, odstranění recidivy a ochrany veřejnosti působí však z pohledu řady odborníků kontraproduktivně, na jedné straně je snaha vězeňského systému o začlenění vězně zpět do občanské společnosti, poskytnout mu vzdělání, práci i zájmovou činnost po dobu výkonu trestu, na druhé straně působí sociální izolace a kumulace vězňů negativně na osobnost odsouzeného, vyvolává a prohlubuje další poruchy chování a osobnosti.

Přesto se však od výkonu trestu v obecných penologických souvislostech očekává, že bude plnit několik společenských funkcí, kromě funkce odplatné, izolační (ochranné), vyrovnávací i **funkci regulační (výchovnou)**.

Z tohoto stručného nástinu je zřejmé, jak je práce s vězni náročná a společensky odpovědná a jak obtížné je hledat programy zacházení, které by byly skutečně účinné.

Cílem diplomové práce je v teoretické části ukázat na složitost pedagogické práce s odsouzenými v systému českého vězeňství, problémy socializace vězňů a výchovné a terapeutické možnosti jejich ovlivňování. V empirické části zjistit efektivitu působení programů zacházení na odsouzené (evaluace spokojenosti) ve věznicích typu s dohledem (A) a dozorem (B).

Teoretická část diplomové práce byla zpracována na základě studia odborné literatury, zákonných norem a pramenů na internetu.

Diplomová práce je rozdělena na dvě části, a to **teoretickou a empirickou**.

V 1. kap. teoretické části se zaměřuji na **resocializaci vězněných osob** ve výkonu trestu svobody. Nejprve přibližuji v historickém kontextu jednotlivé vědní obory, které se problematikou převýchovy zabývají, poukazuji na jejich vzájemný vztah a vývoj.

Dále objasňuji pojmy **socializace, resocializace, efektivita, edukace, reedukace, rehabilitace, reintegrace** a další v práci použité pojmy podle různých odborníků. Také se zde v širším kontextu zabývám **posuzováním úspěšnosti zacházení s odsouzenými, hodnocením efektivnosti vězení a nápravných systémů a posuzováním účinnosti**

programů zacházení včetně zavádění tzv. standardizovaných programů pro práci s odsouzenými a nastiňuji, jak to vypadá se zkoumáním efektivity programů zacházení v zahraničí a v České republice.

V **2. kapitole** se zabývám **historií trestu a trestání** včetně uplatňovaných výchovných přístupů ve starověku, feudalizmu, v dobách osvícenství a v období nástupu kapitalizmu až do současné doby. Naznačuji současné přístupy zacházení s vězni včetně nutnosti funkční diferenciaci vězňů a předkládám aktuálně navrhovanou koncepci diferencované práce s vězni.

3. kapitole věnuji **programům zacházení**, především koncepčním úvahám a záměrům VS ČR v oblasti zacházení s vězni a právní úpravě programů zacházení v ČR, zaměřuji se na popis východisek a možnosti resocializace odsouzených ve výkonu trestu, respektive na problematiku potřeby, kvality a účinnosti resocializačních programů na odsouzené.

Zdůrazňuji **odborný přístup** v zacházení prostřednictvím standardizovaných programů, jež za určitých okolností mohou významněji přispět ke snížení opakování trestné činnosti.

Právě **standardizované programy**, které jsou vyvíjeny ve VS ČR v posledních letech, mají potenciál při kontinuálním rozvíjení vyabstrahovat objektivní ukazatele efektivity jejich absolvování odsouzenými.

Je třeba uvést, že **zjišťování efektivity** jakéhokoliv penitenciárního programu je v praxi záležitost značně složitá a s nejasným výsledkem i vzhledem k tomu, že touto důležitou činností pro základní i specifické zaměření odborného zacházení s odsouzenými se dosud krátkodobě či dlouhodobě nikdo v České republice cíleně nezabýval.

V **empirické části** práce jsem se zaměřil na zkoumání efektivity působení programů zacházení na odsouzené ve dvou věznicích, jedna byla typu s dohledem (A) a druhá věznice typu s dozorem (B). K tomu jsem stanovil příslušné cíle a výzkumné otázky, metodologii výzkumu, techniky a organizaci sběru dat. Po analýze výsledků výzkumu a jejich interpretaci jsem provedl shrnutí výsledků, přijal dílčí závěry a výzkum uzavřel praktickými doporučeními.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 RESOCIALIZACE VĚZNĚNÝCH OSOB VE VÝKONU TRESTU

1.1 Speciální pedagogika - etopedie

Speciální pedagogiku můžeme definovat jako vědní obor, který se zabývá zákonitostmi výchovy a vzdělávání a rozvojem jedinců, kteří jsou znevýhodněni vůči většinové populaci v oblasti fyzické, psychické nebo sociální a mají speciální výchovně vzdělávací potřeby v oblasti fyzické, psychické či sociální¹.

Základní cíl speciální pedagogiky lze vymezit jako dosažení maximální možné socializace znevýhodněného jedince s ohledem na charakter, rozsah a závažnost (stupeň) jeho znevýhodnění. Cílem speciální pedagogiky je také dosažení změny v postojích některých členů společnosti vůči znevýhodněným spoluobčanům.

Dílčí cíle pak spočívají např. v dosažení určitého stupně edukace či postupného rozvoje některé oblasti u konkrétního znevýhodněného jedince.

Ve vývoji speciální pedagogiky lze vystopovat nejdůležitější **trendy**, které do speciální pedagogiky pronikly a pronikají, a významným způsobem **utváří její pojetí a charakter**. Z praktických důvodů se proto omezím pouze na stručné postížení vývoje z hlediska přístupu společnosti ke znevýhodněnému člověku.

Jedná se o **vývoj oscilující** od postoje **represivního**, spočívajícího v přidělení nálepky neschopného, nepotřebného, dokonce nežádoucího jedince. V přístupu lze zaznamenat **lhostejnost, odmítání pomoci až likvidaci**. (období starověku i částečně raného středověku.), postoje **segregativního**, spočívajícího ve vyloučení jedince ze společnosti, ponechání znevýhodněných jedinců náhodné pomoci blízkých, ve vymezení minimálních možností pro seberealizaci. (období středověku.), postoje **charitativního**, spočívajícího v přidělení nálepky ubohého, neschopného se o sebe postarat, potřebujícího ošetření a pomoc. Tento postoj je již odlišný od předchozích, postižení nejsou odmítání, objevuje se soucit a první organizované formy institucionalizované pomoci, avšak dobrovolné. (Na péči se začínají podílet různé subjekty, např. církve a církevní řady. Zaznamenat můžeme i působení jednotlivců z řad šlechty. Toto období můžeme datovat cca od nástupu renesance). Postoj **humanistický** je charakteristický pro současnost.

¹ FISCHER, S., ŠKODA, J. *Speciální pedagogika. Edukace a rozvoj osob se somatickým, psychickým a sociálním znevýhodněním*. TRITON, 2008. ISBN 978-80-7387-014-0.

Základním východiskem tohoto přístupu ke znevýhodněnému jedinci je zachování **přirozeného principu důstojnosti** každého člověka.

Současná speciální pedagogika je prostoupena snahou (trendy) o **humanizaci, integraci**. Jedním z významných trendů ve stávající speciální pedagogice je humanistický přístup, hovoříme o **humanizační tendenci**². Projevuje se výše označeným přístupem a postojem chápání každého člověka jako osoby hodné důstojnosti s akceptací jeho odlišnosti, v našem případě znevýhodnění, chápaným odlišností v jeho potřebách i způsobech vedoucích k jejich uspokojování.

Uvedena tendence se projevuje různým způsobem, zřetelné změny můžeme spatřit například v terminologii³.

Nedílně s humanizačními tendencemi souvisí **tendence integrační**. Snaha o integraci handicapovaných osob do většinové populace je jedním z ukazatelů stavu vyspělosti a uvědomění společnosti. Současným trendem je snaha o integraci těch, u nichž je to alespoň částečně možné, do společenského okolí.

S tímto trendem souvisí **materiální, ekonomické, psychosociální podmínky a jejich vytváření**. Dále s ním souvisí **vyšší nabídka počtu, variability a kvality sociálních a poradenských služeb a opora v legislativě**. Také se objevuje tendence vytvářet speciální pracovní příležitosti.

Dalším trendem je ta skutečnost, že se speciální pedagogika neomezuje pouze na problematiku speciálního vzdělávání, zabývá se problémy spojenými s konkrétním jedincem **v průběhu jeho celého života**. Proto její východiska odpovídají výše uvedenému vymezení. Zabývá se jak zákonitostmi výchovy a vzdělávání, tak i otázkami společenské seberealizace a jejími mezemi, možnostmi kompenzace, terapie a rehabilitace.

² VÍTKOVÁ, M. et al. *Integrativní speciální pedagogika*. Brno: Paido 2004.

³ Příkladem je snaha o odstranění nádechu hanlivosti či psychiatrického nálepkování. Nedávno patřily k diagnostice termíny: debilita, imbecilita, idiocie, dnes hovoříme o opožděnosti (retardaci). Totéž platí pro vymezení speciální pedagogiky (postižení vs. znevýhodnění).

1.2 Vztah speciální pedagogiky k sociální pedagogice, penologii a ostatním vědním oborům

Integrační tendence se odráží i na **vztahu speciální pedagogiky k ostatním vědním oborům**. Vzhledem k jejímu pojetí jako samostatného vědního oboru v rámci pedagogických věd má nejtěsnější vztah a propojenost s **pedagogikou**. Ke svým speciálním postupům a metodám, jak edukačním, tak rehabilitačním a terapeutickým apod., speciální pedagogika využívá teoretická východiska a praktické zkušenosti z **psychologických disciplín** (např. vývojová, pedagogická, sociální psychologie, psychopatologie), **medicinských oborů** (např. somatologie, psychiatrie), **biologických oborů** (např. fyziologie) a **sociologie**. Dále čerpá a je spjata s dalšími vědními obory, nechci z řady jiných opomenout **filozofii, sociologii, etiku a právo**.

Speciální pedagogika se vnitřně člení na dílčí subdisciplíny. Členění ve své podstatě reflektuje druh poruchy a handicapu, a z něho vyplývající znevýhodnění vůči většinové populaci.

Jedna se o následující dílčí disciplíny (pedie): etopedie, psychopedie, somatopedie, surdopedie, logopedie, tyflopédie.

Etopedie je dílčí disciplína speciální pedagogiky, jež se zabývá postižením zákonitosti výchovy, vzdělávání a také terapií a korekcí vzorců chování jedinců, kteří jsou mravně narušení, trpí poruchami chování a mají související problémy v sociálních vztazích. Od ostatních speciálně-pedagogických disciplín se liší v terminologii, ale především v charakteru postiženého jedince. Zatímco v ostatních disciplínách speciální pedagogiky jsou objektem zájmu osoby převážně s poškozením vrozeným, v etopedii převažují jedinci s poškozením získaným v průběhu života. Velmi podstatná je také skutečnost, že v etopedii je pro nápravu jedince významnější jeho vnitřní předpoklad ke změně než intenzita poruchy. V čem se však etopedie liší, jsou přístupy, metody a formy práce k výše uvedeným jedincům a ty vychází především z pohledu pedagogického.

V současnosti, v souvislosti s integračními tendencemi, se vychází ze stupně a rozsahu handicapu. Znevýhodnění je chápáno jako dimenze. K souvisejícím speciálním edukačním potřebám a potřebám rozvoje je přistupováno podpůrnými opatřeními. Ti,

jejichž stupeň handicapu je závažnější, se vzdělávají a rozvíjejí ve specializovaných institucích.

Sociální pedagogika je pedagogická disciplína, která má k etopedii svým obsahem nejbližší. Předmětem jejího zájmu je prostředí a jeho faktory⁴. V našich podmínkách se jedná o mladý vědní obor, který se u nás vyvíjí od 90. let minulého století. Oblast zájmu sociální pedagogiky se týká především prostředí a jeho vlivů při formování osobnosti jedince (např. vznik rizikových skupin, prevence). Balancuje na rozhraní dalších věd – sociologie, sociální politika.

Sociální pedagogiku lze obecně charakterizovat jako obor, který analyzuje ty stránky výchovy a vzdělávání, které někdy přispívají (jindy i rozrušují) k záměrnému, cílevědomému působení na člověka, k záměrnému směřování k tzv. optimalizaci člověka z hlediska cílových představ o osobnosti, která by měla být ideálem pro danou společnost. Z podmínek výchovy, vzdělávání a seberealizace se tedy sociální pedagogika zaměřuje na aspekty sociální povahy⁵. Zahrnuje tak dvě dimenze: sociální a pedagogickou.

Sociální dimenze: je dána sociálním rámcem, společenskými podmínkami, situací v konkrétní dané společnosti. Společnost (stát) vytváří podmínky a okolnosti, jimiž často komplikuje či znesnadňuje optimální socializaci jedince, ale i celých sociálních vrstev, a tím dochází k určitým rozporům. Sociální pedagogika s tím počítá a snaží se hledat východiska a řešení pro optimální rozvoj osobnosti jedince. V posledních letech je navíc tato sociální dimenze poznamenána procesy technizace, automatizace, rozvojem komunikačních technologií, globalizací atd. Sociální pedagogika si všímá nejen těchto proměn, ale i podmínek, které ohrožují morální vývoj a rozvoj osobnosti.

Pedagogická dimenze: spočívá v tom, jak prosazovat a realizovat společenské nároky, žádoucí cíle, požadavky, jak minimalizovat rozpory v daných podmínkách, a to pedagogickými prostředky. Sociální pedagogika vstupuje do interakčních a socializačních teritorií, ve kterých jsou procesy výchovy (vzdělávání) a organizování podmínek rozhodující, a také tam, kde standardní výchovné postupy selhávají.

⁴ KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008. IBSN 978-80-7367-383-3.

⁵ Kolektivní dílo. *Vybrané kapitoly ze sociální pedagogiky*. 1. vydání. Ústí nad Labem: PF UJEP, 2002.

Jestliže tedy hledáme teoretickou **zakotvenost sociální pedagogiky**, pak je nutné ji vnímat polydimenzionálně a teoretické koncepty konstituovat na poznatcích sociologie, psychologie, sociální práce, ale i etiky, práva, antropologie či etnografie.

Penologie je věda, která se zabývá trestem a trestáním a účinky těchto sankcí z hlediska volby takového působení, aby se zabránilo opakování trestného činu. Vztah etopedie a penologie má charakter spolupracujících disciplín, které vzájemně využívají poznatků a zkušeností⁶.

Součástí penologie, která má asi nejbližší k etopedii je **penitenciariстика** neboli **penitenciární pedagogika** – zabývá se vězeňstvím, výkonem trestu a zvláštnosti procesu nápravy a převýchovy odsouzených⁷. Nedílnou součástí penitenciaristiky je kromě jiného také „penitenciární psychologie“ jejímž úkolem je zkoumat psychologickou problematiku věznění člověka, jeho adaptaci, prožívání a celkový proces penitenciárního zacházení⁸.

Cílovou skupinou penologie jsou jedinci s antisociálním chováním s poruchou emocí a chování, cílovou skupinou etopedie jsou především děti a mládež v riziku a s poruchou chování a emocí⁹.

K penologii přísluší také **problematika mediace** = zprostředkování (tj. urovnání sporu mimosoudní cestou, mediátor = zprostředkovatel k urovnání sporu), **probace** = soudní dohled, pomoc v nouzi po výkonu trestu, dohled nad výkonem alternativního trestu), **alternativní tresty** - u nedbalostních trestních činů, prvopachatelé, mladiství (např. peněžitá náhrada, veřejně prospěšné práce) a **viktologie** - věda zabývající se obětí trestného činu, nauka o obětech (problematika bezpečného chování, právní a psychologická pomoc).

Z výše uvedeného je zřejmé, že **penologie** je disciplína zahrnující poznatky různých společenskovedních disciplín, které se vztahují zejména k resocializaci a reintegraci osob ve výkonu trestu odnětí svobody. Pojednává však také o druzích trestů a jejich účinnosti, historii trestání, institutu výkonu vazby a v neposlední řadě i o vězeňských bezpečnostních systémech. V rámci jejího studia jsou patrné významné interdisciplinární přesahy, které

⁶ MEZNÍK, J., KALVODOVÁ, V., KUČHTA, J. *Základy penologie*. Brno: Vydavatelství Masarykovy univerzity, 1995. ISBN 80-210-1248-X.

⁷ dtto

⁸ SOCHŮREK, J. *Kapitoly z penologie, I. díl: Úvod do teorie trestu a trestání*. 1. vydání. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. ISBN 978-80-7372-203-6.

⁹ VOJTOVÁ, V. *Úvod do etopedie*. Brno: Paido, 2008. ISBN 978-80-7315-160-9.

shrnuje Mařádek (2005): Nejperspektivněji se v současnosti jeví pojetí penologie jako samostatného vědního oboru integrálního pojetí, který se při výstavbě svého předmětu opírá za a) o trestní právo a o kriminologii a za b) o tzv. penitenciární disciplíny, jako jsou především již zmíněná penitenciární psychologie, dále sociologie, sociální práce, pedagogika a psychiatrie aj.¹⁰

V České republice však bohužel, na rozdíl od mnoha vyspělých zemí (např. Německa, Velká Británie či Polska), již delší čas v akademickém prostředí absentuje vědecký rozvoj, který by penologii „povýšil“ z pouhé nauky na standardní vědeckou disciplínu.

Budoucnost vzdělávání v oblasti penologie na vysokoškolské úrovni, kde je to nejvíce žádoucí, však kvůli absenci vědecko-výzkumné základny zřejmě nebude mít jinou podobu, než je tomu dosud¹¹.

1.3 Pojem socializace a resocializace a další použité pojmy

Jedním z hlavních témat práce je **zkoumání účinnosti resocializace odsouzených**, proto je nyní na místě vysvětlit tento pojem a také pojem protikladný, tj. socializace jedince.

Socializace jedince v průběhu jeho života je jeho celoživotním biologickým, psychickým a sociálním zráním.

Sociálním zráním rozumíme přebírání rolí, s nimi spojených norem a hodnot odpovídajících věku a pohlaví, účast na jejich vymezování, předjímání rolí budoucích, (hrou, studiem, přípravou narození dítěte atd.), ale i nutné zapomínání rolí, které již nejsou v daném věku a situaci funkční. Do života každého zasahují jak události jedinečné (nemoc, smrt blízkého), tak celospolečenské (krize, války, revoluce apod.). V „normálním vývoji“ jedince patří k nejvýznamnějším takové, které se v určité společnosti týkají většiny.

¹⁰ MAŘÁDEK, V. *Vězeňství*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2005. ISBN 80-7368-002-5.

¹¹ HENDRYCH, I. *Vybrané kapitoly z penologie*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2010. ISBN 978-80-7248-574-1.

Jde o takové zlomové události (první příchod do školy, sňatek, narození dítěte, „prázdné hnízdo“, odchod do penze atd.), které průběh a prožívání každodennosti (tedy i normy, hodnoty, vztahy, a role) zásadně mění, a to způsobem typickým pro množství lidí určité věkové skupiny, pohlaví, někdy i sociálního statusu. **Neúspěšná socializace** je problémem jak pro jedince (jeho společenské vyloučení), tak pro společnost (sociální deviace)¹².

Proces socializace je tedy univerzálním kulturním prostředkem k zajištění kontroly chování a myšlení členů společnosti. Socializací prochází každý lidský tvor, má-li se stát sociální a kontrolní bytostí.

Cílem socializace je zformovat bytost, která se bude i o samotě chovat tak, jako by byla pod stálým dohledem ostatních členů skupiny. Toho lze dosáhnou pouze tehdy, přijme-li jedinec za své nejen vědění, ale též hodnoty, normy a měřítko své kultury. Socializace utváří způsob jednání a formuje tendence k reagování v různých situacích.

Pro každou společnost představuje socializace zcela základní problém, a to ze dvou důvodů: Bez uspokojivé socializace zůstávají individua neschopna vstupovat do běžných interakcí s druhými členy skupiny. Vznikají sociálně narušení jedinci, kteří nedokáží respektovat normy běžného soužití a zapojovat se do společných akcí. Společnost bez socializace není schopna předat své základní normy a hodnoty následující generaci a rozpadá se.

Socializace má také své **problematické důsledky**. Přenášejí se jí nejen kulturní hodnoty, ale též existující sociální nerovnosti. Další problematičnost socializace tkví v tom, že se lze velmi úspěšně socializovat do skupiny, jejíž hodnoty a normy jsou v rozporu s celospolečenskými normami a hodnotami.

V masové společnosti jsou v principu všichni vystaveni týmž, často rozporným, socializačním tlakům nediferencovaně a s minimální možností obrany. Je ponecháno na individu, co z těchto tlaků bude jak hluboce internalizovat¹³.

A nyní k pojmu **resocializace**. Podle Sochůrka se **resocializací** rozumí složitý proces nápravy a změny neuspokojivé socializace, která se v penitenciárních podmínkách nazývá též korektivní socializací či penitenciární resocializací. Používá se proto, aby se

¹² HAVLÍK, R., KOŤA, J. *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál 2002, ISBN 80-7178-635-7, s. 45.

¹³ KELLER, J. *Úvod do sociologie*. 6. vydání. Praha: Slon 1999. ISBN 978-80-7419-102-2, s. 38 – 40.

odlišila od resocializace u jedinců, kteří sice mají problém se socializací, ale ne natolik, aby jejich nedostatečná socializace vyústila v páchaní trestné činnosti¹⁴.

Resocializace je tedy proces, jenž předpokládá, že u jedince již došlo k jisté socializaci, tedy ke kontaktu se sociálními normami a hodnotami. Ne vždy však byly tyto normy jedince ve shodě s těmi, jež zastává většinová společnost, což je dáno tím, že jedinec si je často osvojoval v rámci sociálních interakcí se skupinou, k níž náležel a jejíž systém hodnot byl odlišný od hodnot, jež přijímala a akceptovala majoritní společnost¹⁵.

Resocializace může být také definována jako výchovné působení na pachatele trestného činu k jeho opětovnému zařazení do řádného života společnosti¹⁶. Jindy může být za resocializaci považována opětná, další socializace jedince, který podobným procesem již jednou prošel. Může být z jeho strany záměrná, vyvolaná a podporovaná snahou sžít se s novým sociálním prostředím, nebo spontánní, neuvědomovaná, bez snahy o regulaci a urychlení celého procesu. Rychlost a charakter průběhu resocializace závisí zejména na adaptaci dané osoby na sociální změnu a na ochotě měnit hodnotovou orientaci, podřizovat se sociálním normám, přijímat nové vzory chování a akceptovat nové autority, na míře odlišnosti nového sociálního prostředí od původního, resp. předchozího, na otevřenosti nového sociálního systému vůči danému jedinci¹⁷.

Resocializací ve vězeňské praxi se rozumí korektivní neboli druhotná socializace jedinců, u nichž proces socializace v dřívějších vývojových etapách neproběhl úspěšně, buď proto, že se v něm vyskytly různé jednotlivé nedostatky a nepříznivé podmínky (v tom případě mluvíme o socializaci deficitní) nebo proto, že byli „socializováni“ v antisociálním smyslu, tj. zapojeni do systému hodnot (pseudohodnot) a norem (pseudonorem) rozporných s morálními a zákonnými normami (socializace deviantní)¹⁸.

¹⁴ SOCHŮREK, J. *Kapitoly z penologie. II. díl: Teorie a praxe zacházení s vězňými*. 1. vydání. Liberec: Technická univerzita 2007, ISBN 978-80-7372-204-6.

¹⁵ JEDLIČKA, R. a kol. *Děti a mládež v obtížných životních situacích: nové pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí*. Praha: Themis 2004, ISBN 80-7312-038-0.

¹⁶ *Akademický slovník cizích slov, díl II. L-Ž*. Praha: Academia 1995, ISBN 80-200-0524-2, s. 660.

¹⁷ *Velký sociologický slovník, II. svazek, P-Z*, Karolinum. Praha: Vydavatelství UK 1996, ISBN 80-7184-310-5, s. 924-925.

¹⁸ ČEPELÁK, J. *Penitenciární psychologie*. 1. díl. Praha 1982, s. 2.

Obdobně chápe **resocializaci** Lewicki jako sekundární socializaci osob vykazujících kriminální sklony. Jeho definice resocializace je poněkud stručnější, více se však věnuje problematice její realizace¹⁹.

Další definice výkladu pojmu resocializace přináší internetové stránky Wikipedie. **Resocializace** souvisí se socializací, což je děj, při kterém si dítě osvojuje pravidla života ve společnosti (výchovou, nápodobou, identifikací, vlastním stylem či s vrstevníky).

V pozdějších letech se člověk rovněž přizpůsobuje a učí se novému chování, zde hovoříme právě o resocializaci. Můžeme to chápat jako přijetí nových norem a hodnot, které jsou většinou spojené s novým sociálním postavením, jež člověk získává – např. stanou-li se rodičem, zaměstnancem nebo vojákem. Občas se definice tohoto pojmu zkracuje na pouhé znovuuvedení, resp. znovu zakotvení do společnosti²⁰.

Definice socializace a resocializace jsou z hlediska teoretického vymezení jistě důležité a je dobré je připomenout. Pojem resocializace je do značné míry zatížen svojí historií z předlistopadového režimu v Československu, kde jádrem resocializace byla snaha o převýchovu kriminálního ve vzorného socialistického občana. Nicméně se tento pojem stále používá, třebaže konotace s převýchovou z něj činí v jistém ohledu pojem zastaralý, v současnosti nepřiliš aktuální.

Protože jsou v textu použity další pojmy využívané v kriminologii, psychologii, sociologii i pedagogice, na tomto místě je ještě krátce vysvětlím:

Efektivitou (účinností) nazýváme praktickou účinnost nějaké (jakékoliv smysluplné) lidské činnosti. Jinými slovy, jedná se o souhrnné vyjádření konkrétního účinku nějakého efektu nebo i vícera různých vzájemně působících efektů. V našem případě efektivitu (účinnost) programu zacházení určujeme jako jeho úspěšnost po jeho ukončení, a to zjišťováním recidivy u osob, které program absolvovaly a srovnáním získaných údajů s kontrolní skupinou, jež program neabsolvovala. Jinými slovy, jedná se o souhrnné vyjádření konkrétního účinku programu zacházení, neboť efektivita obvykle bývá hlavním kritériem při posuzování úspěšnosti.

¹⁹ LEWICKI, A., PARYZEK, L., WALIGÓRA, B. *Penitenciární psychologie*. Praha. Bulletin SNV, ČSR, č. 3, 1971.

²⁰ <http://cs.wikipedia.org/wiki/Resocializace>

Edukací je označován souhrnně tradiční pojem „výchova a vzdělávání“, který je z různých důvodů nešikovný. Především proto, že je dvouslovný, a tudíž méně operativní než jednoslovný termín. Dále proto, že vyděluje složku „výchova“ a „vzdělávání“, ačkoliv se obě složky v reálném procesu vždy prolínají. Konečně je termín edukace vhodnější i vzhledem k mezinárodnímu úzu – jako ekvivalent anglického termínu „education“²¹.

Reedukací pak nazýváme převýchovu; snahu pomocí pedagogických metod rozvinout nevyvinuté osobnostní vlastnosti či je pozměnit společensky žádoucím směrem²².

Prizonizací se rozumí negativní důsledek dlouhodobého pobytu ve vězení. Vězeňské prostředí intenzivně působí na odsouzené a často při dlouhodobém pobytu u nich dochází k výrazné ztrátě kontaktu s realitou mimo vězeňské prostředí. Důsledkem, byť výjimečným, může být, že někteří z nich vězeňský styl povýší na svůj základní životní styl²³.

Reintegrací myslíme znovuzачlenění jedince do společnosti.

Rehabilitace (ze středověké latiny, rehabilitatio = obnovení) je snaha navrátit poškozeného člověka do předešlého tělesného stavu či sociální a právní pozice, případně i úspěšný výsledek této snahy²⁴. Rehabilitace je také vnímána jako souhrn speciálně pedagogických postupů, kterými se upravují společenské vztahy, obnovují narušené praktické schopnosti a dovednosti, i možnosti seberealizace postiženého jedince²⁵. 15 V naší souvislosti se jedná o proces navrácení společenského postavení odsouzenému ve společnosti po vykonání trestu.

Termíny jako **reedukace** či **reintegrace** mohou dále specifikovat či rozšiřovat spektrum resocializace, ovšem pro praxi je podstatnější to, co se za nimi opravdu skrývá. Z hlediska konkrétního zacházení s odsouzeným – zvolení té nejúčinnější intervence, dosažení cíle změny apod., je vcelku irelevantní, zda proces nápravy označíme za korektivní socializaci nebo penitenciární resocializaci, třebaže sémanticky je vše v

²¹ PRŮCHA, J. *Moderní pedagogika*. Praha: Portál 1997, ISBN 80-7178-170-3, s. 60.

²² HARTL, P. *Psychologický slovník*. Praha: Jiří Budka 1993, ISBN 80-90 15 49-0-5, s. 177.

²³ ZOUBKOVÁ, I., CEJPL, M., MAREŠOVÁ, A., MOULISOVÁ, M., NIKL, J., SCHEINOST, M. *Kriminologický slovník*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o. 2011, ISBN 978-80-7380-312-4, s. 143.

²⁴ <http://cs.wikipedia.org/wiki/Rehabilitace>

²⁵ PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál 1995. ISBN 80-7178-029-4, s. 187.

pořádku. Dospělého odsouzeného nelze „převychovat“, nemáme prostředky ho „vyléčit“. Avšak můžeme cílenými postupy snižovat některá rizika, kterých je odsouzený nositelem a která by ho pravděpodobně vedla k opětovnému páčání trestných činů, pokud zůstávají neošetřena.

1.4 Širší kontext posuzování úspěšnosti zacházení s odsouzenými

Období strávené ve výkonu trestu je stejně jako doba po propuštění pouze jedním z mnoha životních úseků a tím také jen jednou částí celého života odsouzeného. Jedině na pozadí obecnosti „sociálních vztahů“ (rodina, práce atd.) může **výkon trestu** osvědčit svou úlohu a hodnotu. Podle trvání a intenzity zásahu do práv jednotlivce bude jeho význam kolísat. Tím se zároveň rýsují možnosti ovlivňování a socializace prostřednictvím výkonu trestu odnětí svobody a stanovených programů zacházení.

Výkon trestu zaměřený na resocializaci, odstranění recidivy a ochranu společnosti je nástrojem úsilí státu v boji proti kriminalitě.

Zločin je podle některých teoretických východisek považován za produkt chybné resocializace.

Literatura založená na výzkumu predikce kriminálního chování pachatele a účinného zabraňování kriminalitě prostřednictvím efektivních programů je značně obsáhlá²⁶.

Za **posledních cca 50 let** bylo vyvinuto a s různými úspěchy vyzkoušeno a zavedeno do praxe nejméně sto publikovaných postupů, programů, metod a technik nápravy vězňů. Byl rovněž publikován stejný počet prací o účinnosti těchto metod a zase jiné práce, které dokazují neúčinnost jakýchkoliv pokusů o nápravu vězňů ve vězeňském prostředí. Přes tyto skeptické závěry se ve všech věznicích nadále realizují nejrůznější programy zacházení, především proto, že vždy existuje vybraná skupina vězňů, u kterých jsou účinné a také, že by bylo v rozporu s humanistickými zásadami ponechat vězně samy sobě a nepokoušet se o jejich ovlivňování²⁷.

²⁶ BLATNÍKOVÁ, Š., NETÍK, K. *Predikce vývoje pachatele*. Praha. Institut pro kriminologii a sociální prevenci. 2008.

²⁷ MEZNÍK, J., KALVODOVÁ, V., KUČHTA, J. *Základy penologie*. Brno: Masarykova univerzita 1995.

Zdá se, že problém nespočívá v jednotlivých metodách, ale **hodnocení efektivnosti vězení a nápravných systémů**. Maximalistický požadavek většiny laické veřejnosti na účinnost programů zacházení je úplná eliminace recidivy; to znamená, že ten, kdo opustí vězení se do něj, již nikdy nevrátí. Je otázka, zda vězeň opakovaně trestaný za násilnou trestnou činnost po absolvování programů zacházení se posléze dopouští již jen ne zcela závažných majetkových trestných činů, může být hodnocen jako napravený či nikoliv.

Zhruba od poloviny 70. let minulého století probíhá zejména v zemích, jako jsou Kanada, Spojené státy, Velká Británie aj. o tomto odborná diskuse a zkoumání toho, „co funguje a nefunguje“²⁸. Jaké typy či druhy intervenčních programů mohou vést a v konečném důsledku vedou ke snížení kriminálních tendencí pachatele a ke snižování rizik recidivy? O kolik procent může recidiva klesnout? Jaká je strategie zavádění takových programů do praxe? A jaké jsou náklady – vyplatí se to společnosti vůbec?

Odpovědi na tyto a mnohé další otázky poskytly desítky a desítky meta-analýz a evaluačních studií autorů jako jsou M. Lipsey, P. Gendreau, D. Andrews, J. Bonta, J. McGuire, L. Motiuk, K. Blanchette, R. Hanson, F. Porporino a řada dalších. Porovnávání stovek podobně zaměřených experimentů přineslo zajímavé empirické poznatky a určité principy pro efektivní zacházení s odsouzenými²⁹.

Např. soubor principů, které musí obsahovat **programy, pokud mají být úspěšné** – mezi ně patří třeba to, že **musí být realizovány po standardizovaném a objektivním hodnocení rizik a potřeb, zaměřovat se na práci s trestným činem, být přizpůsobeny schopnostem odsouzených se učit a musí být vedeny kvalifikovanými a dobře vyškolenými lektory**³⁰.

Tyto výsledky ovšem nezůstávají v akademických šuplících pouze pro potřeby doktorských prací, nýbrž vospělé justiční a vězeňské systémy zmíněných zemí je progresivně implementují, často pod politickým a společenským tlakem, do praxe.

Výzkum dnes ovšem probíhá i v relativně malých zemích jako je např. Skotsko nebo Švýcarsko, přičemž další země výsledky přebírají nebo se jimi nechají inspirovat.

²⁸ dtto

²⁹ LOWENKAMP, C. T., LATESSA, E. J., HOLSINGER, A. M.: *The Risk Principle in Action: What Have We Learned From 13,676 Offenders and 97 Correctional Programs?* Crime & Delinquency 2006 52:77 <http://cad.sagepub.com/content/52/1/77>

³⁰ MARK GORNIK – *Moving from Correctional Program to Correctional Strategy: Using Proven Practices to Change Criminal Behavior* <http://static.nicic.gov/Library/017624.pdf>

Vznikají **standards pro posuzování účinnosti programů** a hlavně se vytvářejí samotné **intervenční programy** zaměřené na různé kategorie odsouzených. Jedním z hlavních a zřetelných cílů je pro vyspělé vězeňské služby právě **snižování recidivy pachatelů na základě silné společenské objednávky**. To, že k jejich dosažení musí politici, odborníci a společnost (komunita) vytvářet adekvátní podmínky, je zcela logickým a nezpochybnitelným krokem.

Československé vězeňství procházelo vzhledem k totalitnímu režimu jiným vývojem než západoevropské a severoamerické systémy. Navzdory tehdejšímu represivnímu zaměření vězeňství se i tehdy objevovaly určité omezené snahy o vývoj prediktivních nástrojů hodnocení odsouzených a intervenčních programů.

Přestože **přechod či přerod v nové demokracii československé**, resp. české vězeňství v zásadě zvládlo, některé důsledky komunistického dědictví přetrvávají dodnes. Ve srovnání s trvalým a občas přehnaným důrazem na celková bezpečnostní rizika ve věznicích se s **obtížemi prosazují moderní odborné penitenciární postupy** běžné ve vyspělých zemích, jako jsou právě na empirickém ověření založené efektivní intervenční programy a postupy cílené na skutečnou reintegraci odsouzených. Nehledě na to, že žádné systematické výzkumy ověřující efektivitu intervenčních programů v ČR ani neprobíhají. Teprve v posledních letech ve VS ČR pomalu vznikají cílené, strukturované, **standardizované programy** pro práci s odsouzenými. Takže ověřovací fáze, zda a co funguje v českém vězeňství, je teprve před námi.

Je ovšem stále větší otázkou, kdy a jak k této fázi české vězeňství dospěje. V posledních letech stálý růst populace odsouzených osob, dlouhodobě neřešené nebo špatně řešené vážné technické, organizační, personální a finanční problémy a nepříliš perspektivní výhled do budoucna přivádí české vězeňství do hluboké stagnace s eventualitou i částečného kolapsu některých činností.

Současný stav tedy inovacím, motivací ke změnám a modernímu rozvoji příliš nepřeje. Lze jen těžko předvídat, jak bude situace vypadat za pár let; vězeňství není jednoduchý organismus – zvýšit celkovou úroveň znamená např. významněji než dosud investovat do personálu, a to znamená dlouhodobý proces (zejména v současné méně stabilní personální situaci). Potrvá roky, než se provede nábor dostatečně kvalifikovaných lidí, než se tito noví zaměstnanci vyškolí a postupně naučí rozumět penitenciární

problematicke, než se znovu připraví celkové podmínky pro zavedení odborného, hodnotného, efektivního systémového pojetí zacházení s odsouzenými atd. Tyto procesy jsou přitom velmi náročné na manažerskou a koordinační roli, a je tudíž velkou neznámou, jakým způsobem a v jaké kvalitě budou zvládnuty. Platí, že pokračovat se dá pouze dopředu, chvíli je možné stagnovat, ale pokud nepokračuje vývoj, přichází úpadek. Co se dnes zastaví, to se v budoucnu bude jen velmi těžko rozbíhat.

1.5 Zkoumání efektivity programů zacházení v zahraničí

Zkoumanou efektivitou programů zacházení vyjadřujeme praktickou účinnost realizovaných programů zacházení. Jinými slovy, jedná se o souhrnné vyjádření konkrétních účinků programů, neboť **efektivita obvykle bývá hlavním kritériem při posuzování jejich úspěšnosti.**

Na rozdíl od poněkud rozpačitě probíhajících výzkumů na zjišťování účinnosti programů zacházení v ČR, v zahraničí se touto tematikou zabývalo mnoho studií, ověřujících, zda využívané programy fungují pro diferencované kategorie odsouzených páchajících různorodou trestnou činností (násilnou, trestnou činností spojenou s užíváním drog a alkoholu aj.) a také v případě programů pro integraci pachatelů do společnosti.

Velké množství výzkumů bylo provedeno, jak uvádí Genna Harper a Chloe Chitty ve své publikaci³¹, v Severní Americe (USA, Kanada) i v Evropě a šetření došlo k různým výsledkům. Podle některých autorů sledované programy nemají vliv na statisticky významné snížení míry opětovného odsouzení mezi zkušebními a srovnávacími skupinami v míře výsledků (Van Voorhis a kol., 2004 nebo švédská BRA, 2002), jiné našly důkazy o jejich účinnosti ve formě statisticky významného snížení míry opětovného odsouzení u určitých typů pachatelů (Porporino & Robinson, 1995, Robinson 1995, Spruance a kol. 2000).

³¹ HARPER, G., CHITTY, CH. *Dopad nápravných opatření na recidivu pachatelů*. Praha: IKSP 2009, ISBN 958-80-7338-080-9, s. 46.

2 HISTORIE TRESTU A TRESTÁNÍ, VÝCHOVA VĚZŇŮ

2.1 Pojem trestu ve starověku

S vývojem lidské společnosti se trest humanizoval. Ve starověku převládal **trest smrti a tělesné tresty**, v raných dobách to byl i **trest otroctví**. V Řecku a Římě byl otrok degradován na věc. Otroky se stávali původně svobodní občané, kteří nebyli schopni splatit své dluhy, nebo zloději. Jednalo se o institut vyloučení jedince ze společnosti. Jedním z nejstarších byl **instit ut psance** (Osoba páchající společensky nežádoucí jednání, ostatní členové společnosti měli zakázáno poskytovat psanci životně důležité prostředky.).

V pozdějších dobách Říma se tento institut nahradil **instit utem dočasného nebo trvalého vyhnanství**, jeho těžší formou bylo doživotní vyhoštění se ztrátou občanských a majetkových práv. V případě, že byl přistižen zloděj při krádeži, byl poškozenému přiřknut okradenému jako otrok. Věznice v této době byly spíše používány pro výkon vazby v současném významu, plnily tedy pouze **účel zajišťovací**.

Koncepce trestu ve starověku byla ovládána **myšlenkou odplaty, cílem bylo způsobení utrpení a nastolení spravedlnosti**. Seneca zastával myšlenku, že se má **trestat nejen pro trestný čin, ale i proto, aby už nebyl trestný čin spáchán**. Pojímal tedy účel trestu i z pohledu prevence³².

2.2 Feudalismus a středověké pojetí trestu a trestání

Pro období raného feudalismu je typická rozdrobená státní moc, v tomto období mělo vězeňství především funkci zajišťovací, **panuje obyčejové, většinou nepsané právo**, slabá pozice panovníka spojená s absencí donucovací moci, platí zásada: „**oko za oko, zub za zub**„ (odveta). **Krevní msta je postupně se silící státní mocí omezována. Nahrazována je jinou, jakousi kompenzační dohodou**, v případě, že byl usmrcen svobodný člověk, byla dána pachateli možnost vykoupit se z nepřátelství příbuzných peněžitou sumou tzv. wergeldem.

³² ČERNÍKOVÁ, V. *Sociální ochrana (kriminologický pohled na terciální prevenci)*. 1. vydání. Praha: Policejní akademie ČR, Katedra kriminologie 2005, ISBN 80-7251-207-2.

Do 14. století se užívají na našem území iracionální důkazní prostředky, tzv. **boží soudy**, pachatelům ve středověku hrozil buď trest smrti nebo trest zmrzačení či zneuctění, mírnější formou je trest oběšení, stětí, drastičtější formou je trest upálení, zahrabání za živa, rozčtvrcení a lámaní v kole, existuje forma dlužnického vězení, tzv. ležení (zpravidla hostinec), domácí, soukromé a politické vězení, také nucené práce, tzv. galeje (předstupeň dnešního trestu odnětí svobody). Tyto galeje nahrazovaly trest smrti a jednalo se o doživotní trest. Feudální koncepce účelu trestu vycházela z **ideje zastrašování**. Veřejně vykonaný trest měl zastrašit potenciálního pachatele.

Tato koncepce již nehledí na trest jen jako na odplatu. Odklání se od absolutní teorie, vytváří teorii relativní a preventivní (prevence odstrašením). Podstata trestu je chápána v jeho účelnosti: **trestá se, aby nebylo pácháno zlo. Za feudalismu má vězení především funkci zajišťovací³³.**

2.3 Pojetí trestu v dobách osvícenství

Teprve doba osvícenství přichází s myšlenkou **humanizace trestu a trestání**.

Průkopníkem a prvním kritikem trestního systému byl angl. filosof **Thomas More**. Tento učenec se pozastavoval především nad **nepřiměřeností některých trestů, vzhledem k společenské nebezpečnosti protiprávního jednání pachatele**.

Rovněž francouzský právník a filosof **Montesquieu** požadoval dodržování práva a zákonnosti a rovněž nezávislosti soudů. **Formuloval zásadu proporcionality mezi trestem a trestným činem a především nutnost výchovné funkce trestu**.

Doba osvícenství znamenala pokrok, i co se týče postavení pachatele. V této době byla i v zákoně zakotvena i určitá ochrana pachatele, která spočívala především v základním občanském právu, a to v právu na život člověka. V době osvícenství byly zformulovány dvě zásady trestního práva, které přetrvaly staletí a jsou i v dnešní době součástí trestněprávní politiky vyspělých demokratických zemí. Jedná se o tyto zásady: **čin, který nyní uveden v zákoně není trestným činem, pachatel může být potrestán jen takovým trestem, který je uveden v zákoně**.

³³ dtto

K osvícenecké filozofii patřila i tzv. **klasické škola** a její zakladatel Ital **Cesare Beccaria**, který ve svém díle „O zločinech a trestech“ vznesl požadavek úměrnosti mezi trestem a trestným činem. Beccaria byl odpůrcem krutých trestů a trestů smrti. Zastával názor, že **účelem trestu není způsobovat utrpení, ale ochránit společnost**. Tato Beccariova myšlenka, trest jako ochrany společnosti, doplněná o převýchovu platí i v současné době³⁴.

2.4 Pojetí trestu v období nástupu kapitalismu

Pojetí věznic a trest odnětí svobody tak, jak ho známe, přichází až s **nástupem kapitalismu**. Jedná se o důsledek centralizace státní moci a rozvoj kapitalistických výrobních vztahů. **Rozvoj průmyslu**, způsobil zabírání půdy drobných zemědělců a tím prudký nárůst žebráků a tuláků, spojený s nárůstem kriminality. Tuto situaci bylo nutno řešit, a tak došlo na realizaci **myšlenky trestu odnětí svobody**.

Z počátku pro tento účel sloužily opuštěné hrady a kláštery, v pozdější době se začala budovat speciální zařízení, věznice, v nichž byl trest vykonáván. Pro výkon trestu odnětí svobody bylo **používáno mnoho systému**, které se od sebe více či méně lišily a lišil se přístup k odsouzenému ze strany vězeňského personálu.

Reformy, které ten či onen systém přinesl, ovšem vycházely z reforem uplatňovaných v USA. Evropa se ukázala jako příliš zaostalá. Kombinací amerického systému ticha a samoty vznikly **tzv. smíšené režimy**.

Jedním z nich byl v Evropě **Ženevský systém**, který rozděloval odsouzené na základě charakteru spáchaného trestného činu a chování do čtyř kategorií. Fungování tohoto režimu stálo na těchto principech: ve všech kategoriích bylo **povinné mlčení**, na základě známek nápravy mohl být odsouzený přemístěn do mírnější kategorie, v nejpřísnější kategorii nejprve odsouzený **absolvoval samovazbu**, která trvala od 14 dnů do 6 měsíců, teprve potom mohl být přemístěn, důležitým aspektem tohoto systému bylo, že odsouzený byl **motivován k bezproblémovému chování** a pracovním výkonům povolením návštěvy rodinných příslušníků a občanských spolků, které vězně pozitivně

³⁴ dtto

ovlivňovaly, ženevský systém zavedl možnost odpuštění 1/3 trestu za dobré chování a pracovní výsledky.

Dalším smíšeným typem byl **Obermayerovský režim**, který se zakládal na přísnějším dozoru, nepřetržitém zaměstnávání a zabezpečení volného času. Důležitým výchovným prostředkem bylo **vzdělávání**.

Cílem výuky bylo pěstování citu pro čestnost. Negativem tohoto režimu byla činnost dohlížeců, vytypovaných odsouzených, kteří byli vybíráni podle fyzických aspektů. Tito jedinci se za výhody, které jim byly uděleny, stávali donašeči a šplhouny.

Dalším typem uplatňovaným na Evropském kontinentě byl **progresivní režim**, který vycházel ze zásady, že odsouzení by během výkonu trestu měli procházet různými stupni přísnosti režimu. Rozšířily se dvě varianty progresivního režimu: anglický a irský systém.

V **Anglickém progresivním režimu** byl vězeň po nástupu trestu umístěn na 9 měsíců do samovazby, kde mu byla krácena strava, nebyl pracovně zařazen. Účelem této separace byla skutečnost, aby si jedinec uvědomil **pocit viny za spáchaný čin**, v druhém stupni se poté odsouzený podílel přes den na společné veřejné práci, jejímž cílem bylo **přiblížit odsouzeným podmínky života ve společnosti**, pozornost si zde zaslouží systém kategorizace práce, na základě které byli diferencovaně odměňováni. Při zaměstnávání byla věnována péče i jejich odborné přípravě, (vyučení se řemeslu), které mohli využít po propuštění, třetí stupeň spočíval v možnosti **podmíněně propustit odsouzeného po vykonání 3/4 trestu**, jedinci byl uložen policejní dozor a hrozilo mu vykonání zbývajících částí trestu, pokud by se řádně nechoval.

Irský progresivní režim byl velmi podobný Anglickému režimu, je však podrobnější a rozšířený ještě o jeden mezistupeň: první stupeň je zde rozdělen na dvě části: v prvním období dostávali vězni **méně jídla a vykonávali práci odděleně** na celách, v druhém období byla **strava lepší a práce byla vykonávána společně**, druhý stupeň byl založen na **vykonávání těžké práce**, ovšem veřejně a na čerstvém vzduchu, třetím stupněm byl **uvolněný režim**, vězeň pobýval ve vězení bez uzavření, kde dozor nebyl ozbrojen, práce odsouzených byla lépe odměňována a trest končil podmíněným propuštěním.

Anglie se zapsala do dějin vězeňství rovněž pozoruhodným způsobem řešení delikvence mládeže. Byl zde vytvořen **Borstalský systém převýchovy mládeže**, který obsahoval tyto ideje: vládla zde myšlenka nahrazení represivních forem vězení působením na **rehabilitaci odsouzených**, druhou vůdčí myšlenkou byla **progresivita výkonu trestu**. Odsouzený byl motivován postupným uvolňováním režimu. Byla zde snaha co nejvíce **přiblížit život za mřížemi normálnímu životu**³⁵. Toho bylo dosahováno těmito kroky: individuální přístup k vězňům, kvalifikovaný vychovatelský tým, pečlivou klasifikací a možnosti reklasifikace, využíváním pozitivního vlivu kolektivu, prvními náznaky postpenitenciární péče³⁶.

Za zmínku stojí režim, který byl vytvořen v dnešním Švýcarsku a dostal název **Witzwilská nápravná kolonie**. Jednalo se o ústav, kde byli umístováni prvotrestaní pachatelé a pachatelé za drobná provinění. Jejich náprava spočívala v práci na poli, kde měli **volný pohyb** a byli chráněni před škodlivými vlivy uzavřeného vězení. Život lidí v tomto ústavu byl velmi blízký životu na svobodě. Myšlenku této nápravné kolonie uplatňují v dnešní době, např. v USA, kde jsou zřizovány vězeňské ranče.

Vývoj přístupu k vězněným osobám v USA. Vůbec první reforma vězeňství, řízená státem, byla provedena v Pensylvánii. V roce 1786, ve městě Filadelfie bylo vybudováno vězení, které se nazývalo „Penitenciárium“ (místo kde se káli). Systém tamního vězení byl schválen zákonodárným shromážděním. Odsouzení za zločiny byli umístěni na samotkách, osoby postižené za přestupky byli ve společných celách, můžeme zde tedy hovořit o jakémisi prvním náznaku **diferencování vězňů**. Vězni zde pracovali a byly jim přiznány i určité výhody na podporu jejich pracovního úsilí.

Město Filadelfie je pro vývoj vězeňství zajímavé i proto, že zde byla založena „Společnost pro rozvoj vězeňství“, tedy jakási první instituce zabývající se kontrolou a optimalizací výkonu trestu odnětí svobody. Vzhledem k té skutečnosti, že měla významný vliv na oblast soudnictví, dala podnět k vytvoření prvního, dnes bychom ho mohli pojmenovat, výzkumného penologického zařízení. V dané době se jednalo o jakési pokusné vězení, ve kterém byli zkoumáni odsouzení s těžkými tresty. Jedinci byli umístováni do samostatných cel, nebyli zaměstnáváni a jakékoliv kontakty byly zakázány.

³⁵ dtto

³⁶ dtto

Výsledkem tohoto výzkumu bylo uzákonění tohoto vězeňského systému ve Spojených státech. Vzorovou věznicí se postupně stala Walunt Street Jail, která proslula **separačním systémem**. Převýchova spočívala v předpokladu, že recidivě trestné činnosti lze předejít zabráněním kontaktu mezi vězni na společných celách. Malé navzájem izolované samotky měly proto poskytnout vězňům dostatek příležitosti k přemýšlení o svém dosavadním životě o napáchaném zlu, k sebepoznání a zpytování vlastního svědomí.

Tento vězeňský systém umožňoval lepší individuální přístup vězeňského personálu k vězňům, neobyčejný byl i účinek vzpomínek na rodinu. Penitenciární péče tohoto systému v sobě zahrnovala vyučování čtení a psaní pro negramotné vězně. Byla zde zajištěna lékařská péče i s poskytováním léků, byly zřízeny i vězeňské nemocnice, což bylo na danou dobu velkým pokrokem.

Negativní stránku systému tvořila dlouhodobá samota, která se projevovala na méně odolných jedincích problémy psychického rázu. Lidově řečeno, tito jedinci se „zbláznili“. Mohlo se jednat především o psychózy způsobené dlouhodobým odloučením od rodiny, navýšené o izolaci vně vězeňského zařízení.

Od separačního systému bylo posléze v USA opuštěno, ale nestalo se tak pro jeho destruktivní účinky na osobnost vězně při extrémní a dlouhé izolaci, nýbrž především z důvodů ekonomických. Systém samotek byl vystřídán **systémem ticha**, který byl zaveden roku 1823 v Auburnské věznici ve státě New York.

Tento systém věznění vyžadoval dodržování absolutního ticha, což společně s důmyslnou vězeňskou architekturou zaručovalo zachovat požadovanou úroveň separace vězňů a současně dosáhnout mnohem vyšší produkce a efektivity ve velkých výrobních halách než tomu bylo v předchozí fázi oddělené řemeslné výroby. Po celé 19. století vznikala po celých spojených státech obdobná zařízení. V roce 1825 byla postavena i známá věznice Sing Sing.

Hlavním cílem věznic v té době byla především levná výroba, které bylo podřízeno vše. Na minimum poklesl individuální přístup, převýchova a terapie byly díky absolutnímu zaměření na průmyslovou výrobu zcela ztraceny. Nastala éra vězeňského průmyslu, spojená s degradací osobnosti vězně. Poprvé byly použity pruhované obleky, vězňové se při přesunech pohybovali v sevřených tvarech.

Mlčení bylo ovšem přijímáno s velkou nelibostí, protože se přičí lidské podstatě a přirozenosti a má především traumatizující účinky. Za jakéhokoliv nedodržení vězeňského řádu zde byly běžně udíleny tělesné tresty, nebo trest vězení, ve vězení dnešní terminologií bychom mohli hovořit o samovazbě, při výkonu vazby a o umístění v oddělení kázeňských trestů, při výkonu trestu odnětí svobody. Takovýto trest znamenal pro vězně totální izolaci³⁷.

Reforma, která probíhala na přelomu 19 a 20 století vycházela z teorie, která chápala trestnou činnost jako projev patologických úchylek, psychických nemocí a zděděných dispozic, které se daly napravit či vyléčit nějakým terapeutickým nebo rehabilitačním zákrokem³⁸.

Prvním nápravným zařízením, podle kterého byl i tento systém pojmenován, byla věznice Elmira (**Elmírský systém**) ve státě New York. Toto zařízení se specializovalo na odsouzené mladistvé a mladé dospělé vězně převážně nastupující svůj první trest odnětí svobody. Již samotné architektonické řešení věznice svědčilo o tom, že zde byl kladen důraz na hygienické a speciálně psychohygienické faktory.

Věznice byla vybavena moderním hygienickým zařízením, hodně přirozeného i umělého světla, přísné dodržování čistoty v celém objektu, péče o zevnějšek vězňů, jednotný, avšak nedegraduující vězeňský oděv, tělocvik a sport, všeobecné vzdělávání a profesní příprava, dobře vybavená knihovna, vydávání vlastních novin.

Toto byly nejdůležitější znaky prosazovaného programu, který se sice nepodařilo jako celek uvést do praxe, nicméně v dalších desetiletích se z něj mohlo čerpat, a to nejen v americké teorii a praxi vězeňství.

Elmírský systém zahrnoval i tu skutečnost, že zde byli umístěni odsouzení bez vyměřené délky trestu a o odchodu vězně z výkonu trestu rozhodoval soud na návrh zprávy věznice, jednalo se o jakési hodnocení o chování. Na tomto základě soud rozhodl o zkrácení nebo prodloužení výkonu trestu odnětí svobody.

Historický vývoj vězeňského systému USA po různých peripetiích dospěl v současnosti k **rozdílování několika typů vězení**.

³⁷ dtto

³⁸ dtto

Z hlediska zabezpečení jsou nejdokonalejší železobetonové pevnosti, nazývané **věznice s maximální bezpečností**, vybavené důmyslnou technikou, které slouží k umístování nejagresivnějších a nejméně napravitelných zločinců. Většinou se jedná o vícekrát trestané recidivisty, u nichž je možnost nápravy a znovuzaražení do společnosti obzvláště ztížena. Tito jedinci odmítají resocializaci a sklony k útěkům jsou velmi časté.

Druhou skupinu tvoří **věznice se střední úrovní bezpečnosti**, jež jsou určeny méně nebezpečným pachatelům s nižšími sklony k útěku.

Ve věznicích s **minimální bezpečností** je již poměrně značná osobní svoboda vězňů. Zacházení s vězni se vyznačuje programy vzdělávacími, přípravou na budoucí zaměstnání po propuštění z výkonu trestu. Volný čas je zaměřen na uvolnění napětí z uvěznění, snižování deprese, nepřátelství a asociálního přístupu. Jako nejlehčí typ vězení jsou zřízeny tzv. otevřené ústavy, jedná se o vězeňské farmy nebo ranče, střediska odborného vzdělávání. V těchto střediscích dominuje pracovní či vzdělávací činnost v prostředí, které více napomáhá pozitivním změnám v chování odsouzených.

Vedle věznic, sloužících k výkonu trestu, je třeba v současném vězeňském systému USA odlišit **vazební věznice**, určené pro umístění obviněných do vyšetřovací vazby a rovněž k výkonu krátkodobých trestů za méně závažné trestné činy. Ve věznicích pro výkon vazby se dle průzkumu nacházejí především osoby mladé, chudé a nevzdělané, ostatní v hojné míře využívají kauce, kterou americký právní řád umožňuje.

Další **průzkum realizovaný v sedmdesátých letech** prokázal, že podkladem rostoucího počtu sebevražd a dalších mimořádných vězeňských událostí je především přeplněnost těchto věznic, kdy v nehygienickém prostředí velkých klecí žijí vězňové v absolutním nedostatku soukromí. Tato nevládná situace je v současnosti řešena výstavbou moderních a humánnějších vazebních věznic a také rozsáhlejšími možnostmi propuštění z vazby na slib, přednostní realizace soudního řízení osob nacházejících se ve vazbě.

Převratným prostředkem, kterým se snaží američtí penologičtí odborníci odlehčit přeplněnost vazebních věznic je využití takzvané **elektronické vazby**. Na těle osoby v domácím vězení je umístěn monitor, který vysílá signál do kontrolního počítače. Pracovníci vězeňské správy tak mohou snadno sledovat, zda vězněná osoba nepřekračuje a

plní stanovený program. Tento systém je velice ekonomicky atraktivní a s psychologického hlediska je nesporně pozitivní neodloučenost vězně od rodiny a domácího prostředí³⁹.

2.5 Současné přístupy zacházení s vězni

Vycházejí především z účelu trestu a moderních výzkumných penologických a penitenciárních poznatků.

Z **trestního zákoníku** jeho přímá formulace v souladu s právními úpravami jiných evropských zemí vypadla, avšak v komentářích⁴⁰ je popsán velmi explicitně a je sám o sobě i všeobecně a v souladu s evropskou trestněprávní tradicí předpokládán.

Účel trestu nás zajímá především z hlediska dosavadního poznání a požadavku společnosti – a tím je, že trest účinným způsobem chrání společnost, neboť jeho cílem je izolovat, na čas oddělit pachatele od společnosti, a také regulovat chování pachatele tak, aby v budoucnu trestný čin již neopakoval. Nestačí tedy pouze pachatele trestného činu potrestat, zavřít, vyřídit si s ním účty, ale především ho od páchání trestných činů odvrátit a naučit ho, aby své přirozené lidské potřeby uspokojoval řádným, pro společnost přijatelným způsobem.

Ochranu společnosti ve smyslu snižování rizika recidivy lze zajistit jen rozdílným přístupem k různým cílovým skupinám, tj. důslednou **diferenciací**⁴¹. Došli k tomu již mnohem dříve vězeňské systémy, jež považujeme za vyspělé.

Účelná, **funkční diference vězňů** uvnitř jednotlivých vězeňských zařízení se stala požadavkem praxe teprve tehdy, když vězení přestalo plnit pouze krátkodobou detenční funkci. Dokud bylo vězení pouze čekárnou na rozsudek a jeho výkon, dokud bylo vězení pouhým skladištěm lidí čekajících na smrt, která v daných podmínkách musela rychle přijít, nemělo diferencování vězňů žádný smysl. Proto nebyvali odděleni ani lidé různého pohlaví a věku.

Teprve tehdy, když vězení přestalo plnit pouze úlohu detenční, teprve tehdy, když se vězni po odpykání trestu začali vracet zpátky do společnosti, ze které byli rozsudkem

³⁹ dtto

⁴⁰ ŠÁMAL, P. a kol. *Trestní zákoník I. Komentář*. Praha: Beck 2010, s. 412 – 414.

⁴¹ JIŘIČKA, V. *S kým zacházet – a jak? Odborné intervenční metody s odsouzenými v penitenciární praxi*. In *České vězeňství č. 2/2011*, s. 15.

vyčlenění (tzn., když se vězení stalo samo o sobě trestem), mohl vzniknout tzv. **penitenciární problém**.

Navrhovaná koncepce diferencované práce s vězni vychází z poznání osobnosti vězně dostupnými prostředky a v době, která je pro toto poznávání k dispozici, z analýzy prekriminální situace vězně, tedy z poznání základních sociálně psychologických a materiálních skutečností té situace, ve které se vězeň nacházel před spácháním trestného činu, z analýzy interakce osobnosti s prekriminální situací, která vyústila do trestného činu (prakticky se jedná o analýzu průběhu trestného činu pohledem zainteresovaných věd a disciplín).

Počet diferenciačních skupin odsouzených proto nemůže být libovolný. Musí být takový, aby umožňoval smysluplné rozčlenění odsouzených do skupin, ale jenom takový, aby byl v praxi zvládnutelný.

Uchopitelnost diferenciačního systému má i procesuální stránku. Musí umožňovat: postupné zavádění v průběhu několika let, postupný růst profesionality participujícího personálu (vývojové hledisko), efektivní fungování zpětnovazebních mechanismů, tj. sběr a analýzu informací spolu s následnou korekcí práce.

Z rozpracování uvedených východisek vyplývají následující skutečnosti: Nutno upustit od obecně rozšířeného názoru, že všichni odsouzení jsou v dané době a situaci v penitenciárním smyslu ovlivnitelní, motivovaní ke změně chování⁴². I psychologie osobnosti dokládá něco poněkud jiného. Kdo je sám se sebou spokojen, kdo necítí jako kategorický imperativ potřebu vnitřní změny, kdo zaintegroval trestnou činnost a následující výkon trestu odnětí svobody do svého životního stereotypu jako jeho nedílnou součást, ten je v dané době neovlivnitelný.

Společnost má také zájem na tom, aby svoje prostředky investovala především do těch odsouzených, u nichž její úsilí povede ke **snížení nebezpečnosti pro společnost** (rizika nebezpečnosti a recidivy). Jestliže tento předpoklad rozšíříme o další faktor, a to **míru ovlivnitelnosti** (motivovaní, nemotivovaní, napravitelní vs. nepolepšitelní), pak nám

⁴² *Projekty. Hledání nových forem zacházení s pachateli (Soubor projektů)*. Příloha časopisu České vězeňství, č. 2/1999, s. 68.

vznikne **dvourozměrný diferenciační model zacházení** s odsouzenými⁴³, ve kterém můžeme pracovat se 4 základními kategoriemi odsouzených, a to:

Méně rizikovou skupinou odsouzených, páchajících např. nedbalostní či majetkové trestné činy, s nízkou reálnou potřebou změny a bez zvláštní motivace. U těchto lidí je odnětí svobody zpravidla dostatečnou sankcí a režimové prvky spolu se zaměstnáním jsou dostatečné pro to, aby získali či upevnili své pracovní návyky a získali sociálně právní vědomí (minimální zacházení).

Druhou méně početnou skupinou jsou odsouzení, kteří **nejsou z pohledu společnosti vysoce nebezpeční**, mají vysoký potenciál ovlivnitelnosti a nápravy, jsou pro stát investičně nejzajímavější skupinou. Patří sem řada úzkých specifických skupin, např. pachatelé dopravních nehod, kteří jsou velmi dobře responzivní k cíleným vzdělávacím a terapeutickým programům zacházení (specializované zacházení).

Třetí skupinu tvoří **vysoce riziková a jen málo ovlivnitelná odsouzení**. Investice do změny chování těchto lidí je považována za ztrátovou. Tito lidé nechtějí, neumějí nebo z vnitřních (psychických) příčin se nemohou poučit ze svých chyb. Proto je účelné podrobovat je především režimovým a motivačním prvkům (standardní zacházení).

Do čtvrté skupiny patří odsouzení, kteří vykazují **relativně vysoká rizika**, jsou však **aktuálně relativně dobře ovlivnitelní**. Zařazujeme sem pachatele násilí nebo třeba sexuální delikventy (specializované zacházení).

Z pohledu sociálního je zřejmé, že stát převzal odpovědnost za všechny tyto osoby ve výkonu trestu omezením jejich pohybu a práv a musí se proto o velmi heterogenní skupiny lidí ve vězení také přiměřeným způsobem postarat.

Vězeňská služba proto nemůže rezignovat na své společenské poslání a musí nabízet těm, kteří se dopouštějí společenských deliktů proti zákonu, alternativy řešení jejich osobní situace. Tato služba je složitým sociálním a speciálně pedagogickým systémem, který dovede po dobu výkonu trestu odnětí svobody účinně použít metody a další prostředky, které změní, ovlivní jednání potrestané osoby (snižování recidivy).

⁴³ JIŘIČKA, V. *S kým zacházet – a jak?* Odborné intervenční metody s odsouzenými v penitenciární praxi. In *České vězeňství* č. 2/2011, s. 14 – 15.

Tento obtížný úkol plní zaměstnanci Vězeňské služby ČR ve složitých podmínkách. Tyto podmínky jsou tím nepříznivější, čím je ve věznicích více vězňů, neboť hrozí přenos tzv. kriminální infekce a převažuje spíše vliv vězeňské subkultury a také tehdy, když jsou vězni drženi v horších hygienických a materiálních podmínkách než v civilu, kdy prožívají pocity z ponížení své důstojnosti a z redukce bazálních životních potřeb, a kdy pociťují své společenské zavržení, které je determinuje k tomu, aby se přidali na stranu ztroskotanců, kteří jsou stoupenci odlišných společenských hodnot⁴⁴.

Protože **vězení je umělý ekosystém**, který vytváří a podporuje nepřírozené vztahy s nepřírozenými hodnotovými žebříčky, je snahou vězeňského personálu vytvářet a podporovat **reintegrační projekty a programy**, aby odsouzení mohli poté, co trest svobody splní svoji funkci, opustit brány věznice a pokračovat v přirozeném sociálním prostředí ve své socializaci a resocializaci.

⁴⁴ MECLOVÁ, K. *Vězeňství je speciální sociální službou společnosti*. In *České vězeňství* č. 1/2000, s. 3.

3 PROGRAMY ZACHÁZENÍ

Programy zacházení, dříve resocializační programy, jsou velice důležitou součástí výkonu trestu odnětí svobody. Už změna názvu tohoto institutu v novele zákona o výkonu trestu odnětí svobody č. 169/1999 Sb. ze dne 30. června 1999, který vešel v účinnost 1. ledna 2000, naznačuje, že resocializace ve výkonu trestu je velice obtížná a těžko dosažitelná.

Trest odnětí svobody řeší důsledky kriminality, ne její příčiny. Základ moderní evropské vězeňské filosofie pro oblast výkonu trestu odnětí svobody a **zacházení s odsouzenými** tvoří pozitivní myšlení, životní optimismus a víra ve schopnosti člověka ochotného spolupracovat na zvnitřnění přesvědčení, že jeho život je příliš krátký na to, aby ho strávil ve vězení.

Účinnost služeb však závisí významnou měrou na motivaci odsouzených k jejich využití. Diferencované poruchy vyžadují diferencované zacházení a vězeňská populace je z kriminologického, penologického a psychologického hlediska velmi heterogenní skupinou. Základní přístup k odsouzeným je, v rámci možností podmínek věznice, komplexní se zaměřením na osobnost a diferencovaný prostřednictvím programu zacházení.

Obecně v procesu **zacházení a resocializace** odsouzených je záměrem využívat takové metody, které povedou k zvnitřňování sociálních norem a k naučení se společensky přijatelným formám chování a vyvarovat se takových způsobů zacházení s odsouzenými, které by upevňovaly, nebo dokonce zesilovaly jejich kriminální sklony, a které by prohlubovaly propast mezi nimi a společností.

3.1 Koncepční úvahy a záměry VS ČR v oblasti zacházení

Koncipování vězeňství jako nedílné součásti sociální péče je významné vzhledem k tomu, že účelem výkonu trestu odnětí svobody je společenská rehabilitace jedinců, kteří sociálně selhali a zajištění kontinuity procesu integrace propuštěného do civilního života.

Klade si za **cíl** zásadním způsobem změnit výkon vazby a trestu odnětí svobody v duchu požadavků Evropských vězeňských pravidel. Vychází z moderního pojetí

vězeňského systému, který na jedné straně plní represivní funkci k ochraně společnosti před kriminálním chováním, ale na druhé straně plní funkci rehabilitační, regulační, výchovnou, tj. usiluje o společenské začlenění a uplatnění odsouzených po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody.

Po roce 1989 byla provedena komparace našeho vězeňství s Evropskými vězeňskými pravidly, Standardními minimálními pravidly, Listinou základních práv a svobod a dalšími mezinárodními úmluvami a také proběhla hloubková analýza nedostatků českého vězeňství. Na základě této analýzy byla zpracována **koncepte rozvoje českého vězeňství** jako moderního systému poskytující speciální formy sociální služby se zásadou humanizace výkonu vazby a výkonu trestu odnětí svobody⁴⁵.

Základní filozofii výkonu trestu odnětí svobody a strategické cíle VS ČR, bezpečnost výkonu trestu odnětí svobody, výkon vazby a trest odnětí svobody, zdravotnictví ve výkonu trestu odnětí svobody, organizaci, řízení a vztahy s veřejností a v neposlední řadě zabezpečení a správu vězeňství shrnuje **Koncepte rozvoje českého vězeňství do roku 2015** (dále jen Koncepte)⁴⁶. Koncepte byla zpracována v roce 2005 a obsahuje základní principy, hodnoty a trendy směřování českého vězeňství. Koncepte byla schválena ministrem spravedlnosti, ovšem bez větší politické vůle ji systematicky, kontinuálně a prakticky prosazovat ve vězeňské praxi zůstává spíše než konkrétním plánem pouhým **filozofickým východiskem**.

3.2 Právní úprava programů zacházení v České republice

Výkon trestu odnětí svobody upravuje **zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody** a o změně některých souvisejících zákonů (dále jen ZVTOS) a **Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb.**, kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody (dále jen ŘVTOS). **Programy zacházení** jsou rámcově upraveny v § 41 ZVTOS a v hlavě čtvrté ŘVTOS.

Další podrobnosti jsou stanoveny ve sbírkách nařízení generálního ředitele VS ČR, sbírkách pokynů ředitele odboru výkonu vazby a trestu a v neposlední řadě také v

⁴⁵ SOCHŮREK, J. *Kapitoly z penologie. I. díl: Úvod do teorie trestu a trestání*. 1. vydání. Liberec: Technická univerzita 2007. ISBN 978-80-7372-203-6.

⁴⁶ http://www.vscr.cz/client_data/1/user_files/19/file/PDF/koncepte_do%20roku_2015.pdf

metodických listech ředitele odboru výkonu vazby a trestu, které vydává Generální ředitelství VS ČR.

Důležitá úloha programů zacházení je deklarována v zákoně ČNR č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážní České republiky, který stanoví vězeňské službě jako jeden z úkolů prostřednictvím programů zacházení soustavně působit na osoby ve výkonu trestu odnětí svobody a obdobně i na některé skupiny osob ve výkonu vazby s cílem vytvořit předpoklady pro jejich řádný způsob života po propuštění (§ 2 odst. 1 písm. d) a také vytvářet podmínky pro pracovní a jinou účelnou činnost osob ve výkonu vazby, ve výkonu zabezpečovací detence a ve výkonu trestu odnětí svobody (§ 2 odst. 1 písm. g).

3.3 Úvod k problematice programů zacházení

Zákon o výkonu trestu odnětí svobody v § 2 odst. 2 stanoví povinnost jednat s odsouzenými ve výkonu trestu tak, aby bylo zachováno jejich zdraví, a pokud to doba výkonu trestu umožní, podporovat takové postoje a dovednosti odsouzených, které jim pomohou k návratu do společnosti a umožní vést po propuštění soběstačný život.

Provádění resocializace odsouzených pomocí tzv. programů zacházení má tedy zákonnou oporu. Tato povinnost se promítá v praxi při sestavování jednotlivých programů zacházení s odsouzenými.

Nelze totiž pominout tu skutečnost, že až na opravdu nepatrný zlomek doživotně odsouzených se drtivá většina vězeňské populace vrátí zpět do společnosti.

„Hlavním cílem programu zacházení s odsouzenými je vytvoření předpokladů pro úspěšnou reintegraci“⁴⁷.

Program zacházení obsahuje **pracovní, vzdělávací, speciálně výchovné a zájmové aktivity** s diferencovaným přístupem ke každému odsouzenému při jejich realizaci⁴⁸.

⁴⁷ SOCHŮREK, J. *Kapitoly z penologie, II. díl*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. ISBN 978-80-7372-3, s. 44.

⁴⁸ Kolektiv autorů. *Koncepce rozvoje vězeňství v ČR /Obnovené vydání/*. Příloha časopisu České vězeňství č. 1/1998. Druhé nezměněné vydání – text publikovaný poprvé v Bulletinu studijní a výzkumné skupiny č. 3/1991, s. 34 – 40.

Program je vytvářen v součinnosti s každým jednotlivým odsouzeným, který vykonává trest odnětí svobody delší než tři měsíce, za účasti odborných zaměstnanců dané věznice. Odsouzený má možnost zvolit si z těch programů, které věznice považuje za vhodné a které je schopna pomoci svých zaměstnanců případně s pomocí dalších organizací zajistit (např. s Rubikonem, o. s., Centrem podpory podnikání Praha, o. s., a mnohých dalších) a pokud si žádný z těchto programů nezvolí, účastní se minimálního programu zacházení stanoveného vnitřním řádem věznice.

Při standardním výkonu trestu je v rámci programu zacházení kladen důraz na pracovní aktivity odsouzených spolu s dalšími aktivitami speciálně výchovnými, vzdělávacími a zájmovými aktivitami. Vybrané kategorie odsouzených jsou zařazovány do speciálních programů, které probíhají zejména ve specializovaných odděleních.

3.4 Aktivity programu zacházení

Program zacházení je možno charakterizovat jako cílevědomé a komplexní působení na odsouzeného k dosažení účelu výkonu trestu, kterým je změna jeho životních postojů a integrace do běžného občanského života, již bez dalšího páčání trestné činnosti⁴⁹.

Účinnost diferencovaného zacházení závisí na komplexnosti programů a jejich přiměřenosti základním problémům vězeňské populace a též na adekvátnosti klasifikace. Účinnost služeb závisí významnou měrou také na motivaci odsouzených k jejich využití.

Základní přístup k odsouzeným je diferencovaný, komplexní, zaměřený na celou osobnost, totální, tj. probíhající 24 hodin denně za účasti všeho personálu.

3.4.1 Pracovní aktivity

Práce napomáhá – jako jeden z výchovných prvků – **resocializaci odsouzených** a zároveň **přispívá k chodu vězeňského zařízení**. Odsouzení mohou být zařazeni povinně do pracovního procesu, s přihlédnutím k jejich somatickým a psychickým schopnostem,

⁴⁹ HENDRYCH, I. *Specifické vzdělávání personálu ve Vězeňské službě ČR*. In e-PEDAGOGIUM III/2011. Nezávislý odborný časopis pro interdisciplinární výzkum v pedagogice, s ohledem na pedagogiku, speciální pedagogiku, pedagogickou psychologii a didaktiku oborů. UP Olomouc. Pedagogická fakulta. ISSN 1213-7758.

jež posuzuje lékař. Pracovní podmínky jsou stanoveny Zákoníkem práce, mzdy se řídí platnými normami. **Metody organizace práce odsouzených** se v rámci možností co nejvíce podobají metodám běžným ve společnosti, aby se zvyšovala schopnost vězně vydělávat si na živobytí po propuštění.

Cílem pracovních aktivit je především vytvoření pracovních návyků u těch odsouzených, kteří si je doposud nevytvořili a současně uchování pracovních návyků u odsouzených, kteří před výkonem trestu pracovali. Smysluplná, dobře řízená a organizovaná práce rozvíjí pracovní návyky a s tím související vlastnosti osobnosti.

Takto uspořádaná práce odsouzených, vykonávaná navíc v podmínkách odpovídajících mimovězeňskému standardu (a též spravedlivě odměňovaná), utváří v žádoucím směru vztah odsouzeného k práci vůbec (práce jako typicky lidská potřeba) i k práci jako prostředku uspokojování dalších potřeb a zájmů člověka (což evidentně u odsouzených osob nebývá samozřejmostí)⁵⁰.

Potřebnost zaměstnávání odsouzených plyne i z nejnovějšího **Doporučení Rec (2006) 2 Výboru ministrů členským státním Rady Evropy k Evropským vězeňským pravidlům (dále jen Doporučení)**. V čl. 26 Doporučení je poměrně zevrubně upraven výkon práce ve věznicích, s důrazem na skutečnost, že práce ve vězení musí být považována za pozitivní prvek vězeňského systému a musí mít takovou povahu, aby udržovala nebo zvyšovala schopnost vězňů si po propuštění vydělávat na obvyklé živobytí, tedy na její výchovnou složku.

Důležitým přínosem **zaměstnávání** odsouzených je tedy i ekonomická stránka věci. Odsouzení ze své pracovní odměny hradí výživné pro děti, úhradu nákladů výkonu trestu a vzniklé dluhy.

Základní formy, v nichž se zaměstnávání vězňů realizuje, zahrnují v ČR: vnitřní režii a výrobní činnost v dané věznici, provozovny Střediska hospodářské činnosti, zaměstnávání u podnikatelských subjektů, vzdělávání denním studiem.

VS ČR má čtrnáct provozoven Středisek hospodářské činnosti, které jsou zřízeny ve čtrnácti věznicích. Provozovny pracují zejména na základě smluv o dílo, dohod o provedení práce. Primárně nic nevyrobí, ale zpracovávají materiál a výrobky, které

⁵⁰ HÁLA J. *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, o.p.s. 2005, ISBN 80-86708-05-5, s. 124.

nejsou v majetku provozovny, anebo poskytují pracovní sílu. Jedná se především o kompletaci výrobků, drobné ruční práce, pomocné zednické práce, sezónní práce v zemědělství, lesnictví, úklidové práce.

Služby poskytují provozovny Střediska hospodářské činnosti Vězeňské služby Příbram (prádelna, truhlářská dílna), Rýnovice (prádelna) a Praha-Pankrác (tiskárna). Výrobky produkují provozovny Střediska hospodářské činnosti Vězeňské služby Heřmanice a Praha-Pankrác v oblasti kovovýroby a v oblasti kancelářského nábytku pak provozovny Jiřice a Mírov⁵¹.

Statistické údaje VS ČR hovoří o zaměstnávání cca 60 % odsouzených. Do statistiky vězeňská služba započítává odsouzené zařazené do programů vzdělávání a programů zacházení, brigády odsouzených a práce na zkrácený, resp. poloviční úvazek.

Práce ve vězení byla a zůstává i nadále výrazným prvkem výchovy méně kriminálně narušených vězňů i přes obtíže, které se v této souvislosti objevují v mnoha zařízeních, a přes sociální problém vyplývající z trvalé a v současné době poměrně rozsáhlé nezaměstnanosti.

Dalšími pracovními aktivitami programu zacházení jsou **práce potřebné k zajištění každodenního provozu věznice**, zejména pomocné a úklidové, rovněž **pracovní terapie**, vedená zaměstnanci Vězeňské služby s potřebným odborným vzděláním.

3.4.2 Vzdělávací aktivity

Od nepaměti se příkládá vzdělání, gramotnosti, zásadní význam pro nápravu vězňů. Proto v každém vězeňském zařízení je připraven vzdělávací program umožňující všem vězňům věnovat se výchovně-vzdělávacím činnostem podle jejich zájmu a potřeby. **Cílem** těchto programů je zvýšit vyhlídku odsouzených na reintegraci do společnosti, podporovat jejich morálku, zlepšovat jejich chování a napomoci jim udržet svou důstojnost.

Řada z nich neměla před nástupem trestu ukončené základní vzdělání, někteří vězňové byli absolventy speciálních škol. V minulosti byl počet negramotných nebo pologramotných odsouzených značný. Důraz byl kladen především na kurzy čtení a psaní

⁵¹ www.helcom.cz/download/sborniky/vezenstviOSI2005/monitoring.doc, dne 13. července 2011.

pro negramotné a kurzy k doplnění znalostí na úrovni základních škol s možností získání patřičného vysvědčení o ukončení základní docházky. Postupem času však došlo k zvýšení a růstu vzdělanosti v celé populaci⁵².

Mnoho výzkumů také dokazuje, že samotné vzdělávání ve všeobecných předmětech nemá výrazný, či téměř žádný nápravně výchovný efekt. Proto se klade v posledních letech důraz na **vzdělávání vězňů v pracovních oborech** s možností rekvalifikace či kvalifikace v řemeslech, či administrativně technických profesích⁵³.

Právo na vzdělání je v ČR ústavně zaručeno a zakotveno v čl. 33 Listiny základních práv a svobod. V průběhu výkonu trestu odnětí svobody je odsouzeným podle ZVTOS omezen či přerušen výkon určitých ústavně zaručených práv v svobodách (§ 27 ZVTOS). Mezi ně však nepatří právo na vzdělání odsouzeného. Účelem výkonu trestu odnětí svobody je chránit společnost před pachateli trestných činů, zabránění odsouzenému v dalším páchání trestných činů a dále výchova odsouzeného k tomu, aby vedl řádný život.

Zvláštní důraz na vzdělávání (zejména pak na vzdělávání mladých vězňů a vězňů se speciálními potřebami) klade i **Rada Evropy v čl. 28 Doporučení**: Výchovu a vzdělávání pokládá za součást vězeňského režimu, přičemž vzdělávání by mělo požívat stejný status jako pracovní činnost, vězni však nesmí být finančně či jinak znevýhodněni za svou účast na vzdělávacích programech. Každý vězeňský ústav musí dát vězňům k dispozici knihovnu, která je dostatečně vybavena širokým spektrem rekreačních i vzdělávacích zdrojů, knih a jiných médií. Všude, kde je to možné, je třeba zajišťovat činnost vězeňské knihovny ve spolupráci s veřejnými knihovnami.

Výchova vězňů by v rámci možností měla být: integrována do veřejného výchovně-vzdělávacího systému dané země, aby vězni po propuštění mohli bez potíží pokračovat ve svém vzdělávání a odborném výcviku, zajišťována pod záštitou externích výchovně-vzdělávacích institucí.

Vzdělávání odsouzených je postaveno na roveň zaměstnání a může probíhat v pracovní době. Vzdělávání zajišťují vzdělávací střediska věznic⁵⁴, probíhají zejména pod

⁵² Údaje o počtu negramotných osob jsou sledovány ve Statistických ročenkách VS ČR v letech 2005.

⁵³ MEZNÍK J., KALVODOVÁ, V., KUČHTA, J. *Základy penologie*. Brno: Masarykova univerzita 1995. ISBN 80-210-1248-X, s. 47.

⁵⁴ ČERNÍKOVÁ, V. *Sociální ochrana (kriminologický pohled na terciální prevenci)*. 1. vydání. Praha: Policejní akademie ČR, Katedra kriminologie 2005, ISBN 80-7251-207-2, s. 88.

záštitou Středního odborného učiliště Vězeňské služby České republiky (dále jen SOU), které bylo rozhodnutím Ministerstva školství mládeže a tělovýchovy ČR s účinností od 20. června 1996 zařazeno mezi školy České republiky. Tímto legislativním aktem získala škola, kterou již dříve zřídilo Ministerstvo spravedlnosti ČR, možnost vydat celostátně platná vysvědčení a výuční listy, stejně jako ostatní školy.

Z osvědčení o absolvování školy nesmí být patrné, že studium bylo vykonáno v období výkonu trestu odnětí svobody. Odsouzení, kteří nedokončí studium v době výkonu trestu, mají právo studium dokončit v příslušné škole (§ 46 odst. 3 ŘVTOS).

SOU, sídlí v Praze 4 a disponuje odloučenými pracovišti – školskými vzdělávacími středisky (dále jen ŠVS) v těchto věznicích: Věznice Opava, Věznice Pardubice, Věznice Plzeň, Věznice Rýnovice, Věznice Světlá nad Sázavou, Věznice Valdice, Věznice Všechny⁵⁵.

Škola připravuje osoby ve výkonu vazby nebo trestu odnětí svobody:

a) **pro výkon povolání** a odborných činností v učebních a studijních oborech strojírenská výroba, zámečnická, obrábění kovů, elektrotechnická výroba, výroba konfekce, zpracování dřeva, malířské a natěračské práce, stavební výroba, zednická, stavební výroba, sadovnické a květinářské práce, provoz společného stravování a provoz domácnosti zejména ve formě denního studia,

b) **doplnění základního vzdělání** v kurzech pro získání základního vzdělání,

c) **doplnění nebo rozšíření kvalifikace** ve vzdělávacích kurzech.

Nejvyšší povolený počet žáků SOU, činí cca 432.

Vzdělávání odsouzených probíhá také ve formě akreditovaných kurzů, které organizují jednotlivá ŠVS nebo je věznice organizují samy, v rámci krátkodobých reintegračních programů, v některých případech ve spolupráci s občanskými sdruženími na základě grantů poskytnutých z Evropských fondů (např. práce s křovinořezem, motorovou pilou, vysokozdvíhým vozíkem).

Pro výuku v rozsahu základní devítileté školy (VS ČR nemá potřebnou akreditaci MŠMT), byly vytvořeny kurzy dokončení základního vzdělání a přípravné kurzy za

⁵⁵ <http://www.psprague.sky.cz/main/UVOD.html>, 12. dubna 2011.

účelem nástupu do oboru ŠVS⁵⁶. Absolvování těchto kurzů není formálně dokládáno žádným závěrečným vysvědčením či dokladem⁵⁷. 36 Zvláštní školu a nedokončené základní vzdělání k 31. prosinci 2010 mělo více než 1200 odsouzených, 53 odsouzených bylo bez základního vzdělání⁵⁸.

Středoškolské a vysokoškolské studium je umožňováno v individuálních případech. Souvisí to především s délkou výkonu trestu (často nedosahuje celou dobu, která je potřeba pro absolvování celého studia, ačkoli školy umožňují dokončit započaté studium i po propuštění z výkonu trestu) a v závislosti na osobnostních předpokladech odsouzených. Středoškolské vzdělání ukončené maturitou realizují odsouzení ve věznicích Praha – Ruzyně, Hradec Králové a Ostrava.

Možnost vysokoškolského vzdělání pro odsouzené naplňuje Ekonomicko-správní fakulta Masarykovy univerzity v Brně (dále jen ESF MU) a Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy.

ESF MU je zapojena v rámci programu EU SOCRATES do podprogramu GRUNDTVIG do projektu EPLLA (Engaging of Prisoners in Life-Long Learning Activities – Zapojení vězňů do aktivit celoživotního vzdělávání) a ve spolupráci s VS ČR uskutečňuje distanční vysokoškolské vzdělávání odsouzených umístěných ve věznicích ČR.

ESF MU v Brně nabízí odsouzeným v rámci programu celoživotního vzdělávání studium v oborech: management, bankovníctví, veřejná ekonomika a správa, regionální rozvoj a správa, regionální rozvoj a cestovní ruch.

Další vzdělávání mimo ŠVS poskytují přímo odborní zaměstnanci vězeňské služby (speciální pedagogové, sociální pracovníci) oddělení výkonu trestu.

Vzdělávání zejména mladých odsouzených a prvovězněných osob je vnímáno velmi pozitivně. Získání nových poznatků a zejména praktických zkušeností vede ke

⁵⁶ Metodický list č. 2/2011 ředitele odboru výkonu vazby a trestu, kterým se stanoví některé podrobnosti k plnění povinné školní docházky u mladistvých obviněných a odsouzených a umožnění základního vzdělání u mladistvých chovanců.

⁵⁷ www.helcom.cz/download/vezen03/002vzdel.doc, 12. dubna 2011.

⁵⁸ *Statistická ročenka VS ČR 2010*, s. 82.

zvyšování kvalifikace vězňených osob a rozšiřuje jejich možnost po propuštění z VTOS snáze získat uplatnění na trhu práce.

Dále se rozvíjí **vzdělávání v korespondenčních kurzech středních i vysokých škol, příp. neziskových organizací, církví a náboženských denominací** (Biblické studium aj.).

3.4.3 Speciální výchovné aktivity

Speciálními výchovnými aktivitami programu zacházení se rozumí individuální a skupinová speciální pedagogická a psychologická působení na odsouzené vedená kompetentními zaměstnanci (pedagogy, psychology, terapeuty).

Jsou zaměřeny na (viz § 36 odst. 5 ŘVTOS): **sociálně právní poradenství**, např. výcvikový program pro nezaměstnané poskytuje návod jakým způsobem si najít práci, **terapeutické programy**, zejména sociální výcvik, psychoterapie, arteterapie, pohybová arteterapie, **trénink zvládnání vlastní agresivity**.

Speciální výchovné aktivity probíhají ve všech odděleních věznic, uplatňují se však zejména v odděleních specializovaných pro výkon trestu odsouzených s poruchami duševními a poruchami chování, s poruchami osobnosti a chování způsobených užíváním psychotropních látek, nebo s mentální retardací ve vazebních věznicích a věznicích.

Jejich posláním je omezovat a snižovat nebezpečnost a pravděpodobnost recidivy u rizikových pachatelů trestné činnosti vykonávajících trest odnětí svobody a přispívat ke zvyšování ochrany společnosti po jejich návratu do občanského života.

Cílem je pak vytvořit takový systém zacházení s odsouzenými, který působí směrem ke snižování rizika páchaní trestné činnosti a nabízí jim možnost změnit své chování a motivovat je k nápravě⁵⁹.

V současné profilaci vězeňství v různých typech věznic fungují tato **specializovaná oddělení**: oddělení pro výkon trestu odsouzených s mentální retardací, oddělení pro výkon

⁵⁹ § 1 odst. 2 a 3 Nařízení č. 42, kterým se stanoví *pravidla pro zřizování a činnost oddělení specializovaného pro výkon trestu odsouzených s poruchami duševními a poruchami chování ve vazebních věznicích a věznicích VS ČR*, Sbírka nařízení generálního ředitele VS ČR, ročník 2009.

trestu odsouzených s poruchou duševní a poruchou chování, oddělení pro výkon trestu odsouzených s poruchou osobnosti a chování způsobenou užíváním návykových látek⁶⁰.

Některá **specializovaná oddělení** se zabývají výkonem ochranné léčby: oddělení výkonu trestu ochranné léčby protialkoholní a léčby patologického hráčství, oddělení specializované pro výkon ochranného léčení protitoxikomanického, oddělení specializované pro výkon sexuologického ochranného léčení, specializované oddělení pro trvale pracovně nezařaditelné odsouzené, oddělení pro výkon trestu trvale pracovně nezařaditelných odsouzených.

Do **oddělení pro výkon trestu odsouzených s mentální retardací** jsou na základě doporučení odborné komise zařazováni rozhodnutím ředitele věznice odsouzení, vyžadující takové specifické metody zacházení, které zabrání zhoršování především jejich psychického stavu. Konkrétní formy a metody působení, ale i kritéria pro hodnocení programu zacházení jsou stanoveny speciálním pedagogem, který se vyjadřuje i k účasti těchto odsouzených na kulturních a sportovních akcích.

Cílem tohoto oddělení je minimalizovat možnost zneužívání slabších odsouzených a umožnit handicapovaným odsouzeným výkon trestu odnětí svobody v prostředí, které nebude dále zhoršovat jejich psychický stav.

Do **oddělení pro výkon ochranné léčby protialkoholní a léčby patologického hráčství** jsou rozhodnutím ředitele věznice nebo Generálního ředitelství Vězeňské služby ČR zařazováni odsouzení, kterým byla soudem nařízena ochranná léčba protialkoholní především v ústavní formě nebo léčba patologického hráčství.

Cílem oddělení je snaha získat a umět aplikovat u odsouzených dovednosti, potřebné pro život usnadňující abstinenci. Zvládnout rozsáhlou škálu dovedností, týkajících se zvládnání rizikových duševních stavů a různých forem sebeovlivnění. Dalším cílem je přehodnocení vztahu k alkoholu, poznávání nového životního stylu a schopnost autoregulace ve vztahu k alkoholu.

Základem zacházení s výše uvedenými odsouzenými je **režimově resocializační léčba s využitím adekvátních terapeutických technik** (pracovní terapie, skupinová

⁶⁰ Nařízení generálního ředitele VS ČR č. 21/2013, o vazebních věznicích a profilaci věznic VS ČR.

terapie, komunitní systém, individuální a skupinová psychoterapie, relaxační metody, řízené zájmové aktivity, důraz je kladen na sportovní činnost).

3.4.4 Zájmové (volnočasové) aktivity

Evropská vězeňská pravidla kladou za úkol vězeňské správě zajistit jako jeden z minimálních standardů ochranu zdraví všech vězňů. Péče o fyzické i duševní zdraví odsouzených je splněna také prostřednictvím různých zájmových kroužků sportovního, vzdělávacího či kulturního charakteru. Zejména u nezaměstnaných odsouzených nabývají na významu zájmové pracovní činnosti konané ve „volném čase“.

Zájmové aktivity obsahují nejrůznější formy individuální a skupinové zájmové činnosti organizované a vedené zaměstnanci s potřebným odborným vzděláním, kteří rozvíjejí u odsouzených schopnosti, vědomosti, sociální dovednosti, které jsou předpokladem naplňování integrativní funkce trestu odnětí svobody⁶¹.

Řada odsouzených před zatčením trávila většinu volného času vysedáváním po hospodách, planým tlacháním, konzumací alkoholu, drog, nudou. Mnoho kriminologických výzkumů potvrzuje pasivní trávení volného času jako významný kriminogenní faktor.

Smyslem volnočasových programů realizovaných ve vězení je: naučit odsouzené trávit volný (mimopracovní) čas, aktivně a smysluplně a po propuštění z výkonu trestu změnit podstatně životní styl, ve výkonu trestu vyplnit čas odsouzených aktivní, smysluplnou činností zaměřenou na rozvoj osobnosti, udržení fyzické a psychické kondice, vytvoření kulturních návyků a potřeb⁶².

Každá z českých věznic nabízí vězňům volnočasové aktivity podle svých stavebnětechnických, ale také personálních možností – od sportovního vyžití přes kulturní program až k rozvoji manuálních dovedností, avšak vzhledem k počtu odsouzených vykonávajících trest odnětí svobody a naznačeným problémům je tato možnost limitována.

⁶¹ ČERNÍKOVÁ, V. *Sociální ochrana (kriminologický pohled na terciární prevenci)*. Policejní akademie ČR, Katedra psychologie, Praha 2005, ISBN 80-7251-207-2, s. 87.

⁶² MEZNÍK J., KALVODOVÁ, V., KUČHTA, J. *Základy penologie*. Brno: Masarykova univerzita 1995. ISBN 80-210-1248-X, s. 48.

V souvislosti s volným časem odsouzených se dostáváme k dalšímu penologickému problému. Je vskutku velmi obtížné modifikovat zacházení s odsouzenými tak, aby se v podmínkách výkonu trestu odnětí svobody - tedy v nesvobodě – učili lépe využívat volný čas po propuštění z vězení, tj. na svobodě. Obtížné, ne však neřešitelné. Nutná je k tomu osobní odvaha penologických výzkumníků i progresivních vězeňských praktiků, jejich zdravé riskování (nikoli nezodpovědné hazardování s bezpečností výkonu vězeňství a současně s trpělivostí daňových poplatníků) při ověřování a prosazování do praxe nových přístupů pro tuto oblast⁶³.

3.4.5 Oblast utváření vnějších vztahů

Tato oblast bývá některými autory také nazývána **extramurální**, tj. „za zdí vězení“. Jedná se o vytváření, udržování či posilování vazeb odsouzených s vnějším světem (k rodině, přátelům a známým mimo kriminální subkulturu), rozvíjení znalostí, dovedností, které jsou potřebné v občanské společnosti.

Patří sem především **diferencovaný způsob návštěv a styků odsouzeného s rodinou**, který může být omezený časově i komunikačními prostředky, např. komunikace vedená pouze telefonem bez fyzického kontaktu až po možnost několikahodinové návštěvy manželky či družky bez jakéhokoliv dozoru v jistém soukromí, či přerušování trestu za účelem návštěvy rodiny⁶⁴.

Její důležitost se jeví zejména při **zařazení vybraných odsouzených do tzv. výstupních oddělení věznic** zpravidla šest měsíců před skončením výkonu trestu, ve kterých jsou odsouzení připravováni na život mimo věznici. Programy zacházení jsou zaměřeny na konkrétní přípravu odsouzených pro samostatný život na svobodě a mají výrazně praktický charakter, neboť pomáhají řešit nejdůležitější problémy vzniklé po propuštění z VTOS - zaměstnání a bydlení a některé věznice poskytují také dlužní poradenství.

Realizovat tyto aktivity je nutné zejména v případě střednědobých a dlouhodobých trestů odnětí svobody s ohledem na negativní **vliv prizonizace a institucionalizace** a

⁶³ HÁLA, J. *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2005, ISBN 80-86708-05-5, s. 143.

⁶⁴ MEZNÍK J., KALVODOVÁ, V., KUČHTA, J. *Základy penologie*. Brno: Masarykova univerzita 1995. ISBN 80-210-1248-X, s. 51.

vzhledem k překotnému vývoji naší společnosti a jejích technických vymožeností. Rostoucí tlak civilizace je obtížný i pro zákona dbalého občana, natož pak pro osobu, která je izolována v „pohodlí a poklidu“ věznice.

Takovéto aktivity jsou realizovány např. ve vazební věznici Teplice, kde jsou pravidelně, přibližně jednou měsíčně, organizovány společné kulturně vzdělávací vycházky za účasti zaměstnanců věznice. Vycházky jsou zaměřeny k poznání prostředí a historie lázeňského města, k poznání jeho okolí, k získání nových vědomostí a informací, k udržení takových zkušeností, které budou odsouzeným sloužit k přípravě na řádný občanský život po propuštění. Výchovní pracovníci mohou touto formou daleko lépe přenášet na odsouzené své pozitivní životní zkušenosti, objasnit příčiny některých jevů v běžném životě, zdůrazňovat způsob žití bez kriminální kariéry. Vše se tak odehrává ve zcela jiném uvolněnějším prostředí, které není zatíženo napětím z uvěznění⁶⁵.

Udržováním kontaktů za zdí vězení prostřednictvím **dopisování s vězni** se zabývají také některé z neziskových organizací (např. sdružení Maltézská pomoc, o.p.s.).

Maltézská pomoc, v rámci akreditovaného programu zmírňování sociálně patologických jevů pro osoby ve výkonu trestu odnětí svobody, pracuje s těmi odsouzenými, u kterých je podle jejich osobnostního založení naděje na pozitivní ovlivnění a zvýšení motivace k opětovnému začlenění do života běžné společnosti po návratu z výkonu trestu. Proškolení dobrovolníci si pravidelně dopisují s vybranými odsouzenými. Korespondence probíhá prostřednictvím poštovní schránky, ze které jsou dopisy od odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody vybírány a dále rozdělovány jednotlivým zapojeným dobrovolníkům (dopisování probíhá zhruba s 1-2 měsíční frekvencí odpovědí). Z důvodu bezpečnosti je po dobrovolnících požadován čistý výpis z trestního rejstříku – dobrovolník ho předkládá při podepsání smlouvy, dobrovolník uzavírá smlouvu o pojištění a zavazuje se k mlčenlivosti v rámci projektu, zvolí si svůj pseudonym, pod kterým si s vězněm píše (zachování anonymity), je povinen účastnit supervizí, které probíhají jedenkrát za jeden nebo dva měsíce⁶⁶.

⁶⁵<http://www.vscr.cz/vezebni-veznice-teplice-94-vykon-vazby-a-vykon-trestu-odneti-svobody-1082/extramuralni-aktivity-s-odsouzenymi-ve-vv-teplice-4793>, dne 10. května 2011.

⁶⁶ V roce 2011 se potýká Maltézská pomoc, o.p.s. s nedostatkem finančních prostředků na tento projekt, viz <http://www.maltezskapomoc.cz/centrum-olomouc/ceho-jsem-dosahli/dopisovani-s-vezni>, dne 10. května 2011.

3.4.6 Minimální program zacházení

Pokud si odsouzený některou z navržených alternativ programu zacházení nevybere, zúčastní se minimálního programu zacházení stanoveného vnitřním řádem. Jeho **základ tvoří pracovní aktivity**, odpovídající jeho zdravotnímu stavu. Tento program je určen pro odsouzené s krátkodobým trestem do šesti měsíců a pro ty odsouzené, kteří odmítnou širší program zacházení vypracovaný ve shodě s jeho individualitou.

Cílem tohoto programu je vyplnit volný čas odsouzených podle jejich motivace, zájmů a závažnosti spáchané trestné činnosti, usměrnit nežádoucí činnosti do oblasti vzdělávací, terapeutické a zájmové⁶⁷.

3.4.7 Základní informace o programech zacházení

Pravidla a zásady programů zacházení jsou v České republice celostátně formálně sjednocené.

Program zacházení obsahuje konkrétně formulovaný cíl působení na odsouzeného, metody zacházení s odsouzeným směřující k dosažení cíle a způsob a četnost hodnocení. Pravidelnou součástí programu zacházení je určení způsobu zaměstnávání odsouzeného, jeho účasti na pracovní terapii, vzdělávání anebo jiné náhradní činnosti, směřující k vytvoření předpokladů pro jeho samostatný způsob života. Pokud u odsouzeného přichází v úvahu více variant programu zacházení, umožní se mu výběr (§ 41 odst. 3 ZVTOS).

Při zařazování odsouzeného do jednotlivých programů **se přihlíží k délce trestu, charakteristice osobnosti pachatele a příčinách jeho trestné činnosti**. Program je stanoven odsouzenému na začátku výkonu trestu a podle typu věznice je periodicky vyhodnocován. Při této příležitosti se zaznamenávají skutečnosti vyjadřující změny v chování a jednání odsouzeného, zejména v jeho postojích k výkonu trestu a ke spáchanému trestnému činu a současně se vyhodnotí rizika potřeby podle vnitřního předpisu⁶⁸.

Je nutno poznamenat, že **program zacházení se zpracovává na základě komplexní zprávy o odsouzeném**, ta je součástí osobní karty odsouzeného (tj. evidenční

⁶⁷ Redakce. *Co zmůžou programy zacházení*. In České vězeňství č. 2/2011, s. 12.

⁶⁸ Metodický list č. 15/2007 ředitele odboru výkonu vazby a trestu, kterým se stanoví *pravidla a principy hodnocení odsouzených osob umístěných ve výkonu trestu odnětí svobody*.

pomůcka, která se vede při výkonu vazby a výkonu trestu odnětí svobody a slouží k zachycení podstatných skutečností v průběhu a při naplňování účelu výkonu vazby a trestu).

Komplexní zprávu v průběhu pobytu odsouzeného v nástupním oddělení věznice zpracují odborní zaměstnanci a lékař. U odsouzených s trestem delším než tři měsíce se zpracovává též psychologické, pedagogické a sociální posouzení na základě orientačních pohovorů nebo diagnostických vyšetření, zaměřených zejména na posouzení rizik a potřeb odsouzeného. Obsah komplexní zprávy je důvěrný.

Pro odsouzeného se nejméně 3 měsíce před propuštěním zpracovává **program zacházení před propuštěním z výkonu trestu** tak, aby co nejvíce zohledňoval vytváření podmínek pro samostatný způsob života odsouzeného po propuštění, a schvaluje jej ředitel věznice nebo jeho zástupce (čl. 4 odst. 5 Metodický list ředitele odboru výkonu vazby a trestu č. 9, kterým se upravuje obsah a způsob vedení osobní karty obviněných a odsouzených).

Při poskytování náročných programů zacházení v ČR dochází často ke dvěma paradoxům při výběru odsouzených, kteří se jich mají zúčastnit. Na jedné straně jsou někteří odsouzení vybíráni podle toho, jak jsou schopni se vybraných aktivit zúčastnit a jak se přizpůsobili podmínkám vězeňského prostředí (to plyne z potřeby aktivní účasti odsouzených v rámci programů zacházení a z potřeby souhlasu odsouzeného se zařazením do programu), na straně druhé nejsou odsouzení vybíráni s ohledem na rizika jejich chování v průběhu výkonu trestu a případné recidivy trestného jednání po výkonu trestu, ani z ohledu na jejich asociální postoje.

3.4.8 Standardizované programy zacházení aplikované v českých věznicích

Systém standardizovaných programů se opírá o Konceptní záměry rozvoje českého vězeňství v oblasti diferenciaci odsouzených a programů zacházení a Konceptní záměry rozvoje českého vězeňství v oblasti psychologické a terapeutické služby (vnitřní materiály Vězeňské služby). Současně systém navazuje na klasifikační principy

hodnotícího nástroje SARPO⁶⁹ a pracuje s jasně definovanými cílovými skupinami odsouzených.

Základním cílem je aplikovat konkrétně zaměřené, strukturované, odzkoušené a moderní penitenciární programy pro vybrané cílové skupiny odsouzených a rizikové pachatele. V těchto programech je primárně kladen důraz na snížení rizika opakování trestného činu. Jejich funkčnost souvisí s předem stanoveným standardizovaným postupem, který je postupně ověřován. V průběhu uplynulých roků bylo ve vyspělých zemích mnoho takových programů vyvíjeno, testováno a měřeno, zda a případně jakým dílem vedou ke snížení kriminality. Nejde o to dosáhnout jednoznačnosti, ale spíše vyzkoušet, které přístupy fungují za jakých podmínek.

Z výsledků je patrné, že efektivní intervenční programy obsahují určité základní principy, které lze jednoduše uvést pod známým „co funguje“ (what works).

Tyto principy staví zejména na empirických datech zjišťujících příčiny trestné činnosti, na vztahu klasifikace rizik a míry intenzity intervence, zahrnují dynamické kriminogenní faktory, motivaci odsouzených a praktický nácvik dovedností. Ukazuje se, že dopad programu je ovlivněn způsobem jeho realizace ve smyslu kvality a integrity. Důležitou složkou je též hodnocení úspěšnosti programu a zásadní je rovněž fakt, že s programy musí pracovat vyškolení lektoři.

Je zřejmé, že diagnostická kritéria či kritéria výběru na základě trestné činnosti sama o sobě nemohou být jediným parametrem pro zařazování do programů, už jen vzhledem ke značnému počtu odsouzených, kterých se to týká. Počet odsouzených s poruchou osobnosti je odborníky odhadován v desítkách procent a je patrné, že pro všechny odsouzené, splňující kritéria, programy vytvářet nelze. Na druhou stranu při vzrůstajícím počtu programů by bylo obtížné naplňovat požadované podmínky týkající se zejména počtu a kvalifikace personálu, zajišťování supervize apod. Proto odbor výkonu vazby a trestu, zodpovědný za tento proces, ve spolupráci s jednotlivými věznicemi a externími odborníky zvolil cestu přísné **standardizace**, díky níž jsou programy zaváděny do věznic uváženě a postupně.

⁶⁹ SARPO je nový nástroj na hodnocení rizik a potřeb odsouzených, který začala vyvíjet před lety VS ČR a PMS ČR, obsahově i elektronicky modifikovala nástroj pro zavedení do penitenciární praxe.

Standardizovány jsou především takové programy, které se zaměřují na snižování rizika recidivy u odsouzených: za sexuálně motivované trestné činy, násilné trestné činy včetně domácího násilí, nenásilné trestné činy (např. krádež, dopravní nehody), za trestné činy spáchané pod vlivem návykových látek, připravujících se na propuštění z výkonu trestu odnětí svobody.

Probíhající standardizace programů je procesem jednotné úpravy při zpracování a předložení projektů programů tak, aby naplňovaly potřeby ochrany společnosti (snižování rizika recidivy) a současně splňovaly předem daná formální kritéria: na vytvoření programu, vyškolení lektorů, pilotáž a supervizi, vyhodnocení, schválení standardizovaného programu, zavedení do praxe, periodické hodnocení.

Je snaha, aby připravované standardizované programy byly již dnes konstruovány tak, aby při výběru kritérií bylo možno využít nástroj pro hodnocení rizik a potřeb odsouzených SARPO⁷⁰. Zároveň jsou do legislativního procesu novel zákona o výkonu trestu a řádu výkonu trestu zapracovány významné návrhy změn týkající se zpracování programu zacházení, stanovování aktivit dobrovolných a povinných, zařazování do různých druhů programu a způsobu vyhodnocování průběhu výkonu trestu odsouzeného.

Postup pro vytvoření standardizovaného programu, jeho odzkoušení, aprobaci a implementaci do praxe upravuje příslušné nařízení⁷¹. Níže uvedené programy jsou vytvářeny, pilotovány a koordinovány za přímé spolupráce odborných zaměstnanců odboru výkonu vazby a trestu s jednotlivými věznicemi.

Za významné a pozitivní lze považovat tu skutečnost, že přesun zodpovědnosti za průběh a výsledek níže realizovaných standardizovaných programů přechází z lektora na klienta.

Lektor je v těchto programech klientovi průvodcem, rádcem, zprostředkovatelem, což vůbec není úloha jednodušší než tradiční vedení, naopak, vyžaduje mnohem větší koncentraci a jasnou představu cíle, k němuž lektor klienta provází.

⁷¹ Nařízení generálního ředitele Vězeňské služby České republiky č. 35/2011, kterým se stanoví *pravidla pro tvorbu a realizaci standardizovaných programů ve výkonu trestu odnětí svobody* ze dne 19. července 2011.

Větší úloha klienta v programu je dána základní psychologickou pravdou, toho čeho člověk dosáhne vlastním úsilím, má pro něho neporovnatelně vyšší hodnotu než cokoli z toho, co pro něj udělá někdo jiný, lektora nevyjímaje. Ostatně klient musí žít ve světě i bez nás po skončení programu a výkonu trestu odnětí svobody. Význam má pro něj tedy jen to, co umí sám, nikoli to, co sebelépe umíme my.

Jednotlivé programy jsou pro klienty náročné, vyžadují velkou koncentraci pozornosti, vytrvalost a sebereflexi. Pro lektora není snadné klienta takovýmto programem provést. Ale jak vzrůstá klientova vlastní účinnost, roste současně i jeho sebevědomí, sebeúcta a schopnost řídit svůj vlastní život.

Velmi sympatickým a užitečným rysem těchto programů je také jejich konkrétnost, stručnost a praktičnost zaměření.

Motivační program ZZ – Získej zaměstnání je zaměřen na motivaci klientů ve výkonu trestu k aktivnímu řešení jejich životní situace, změně zažitých nekonstruktivních vzorců chování a posilování dovedností pro získání a udržení si zaměstnání. Z praktického hlediska se jedná zejména o psaní strukturovaného životopisu a motivačního dopisu nebo přípravu na přijímací pohovor. Součástí jsou také informace pracovněprávní a informace o důsledcích nelegální práce. Setkání probíhají **aktivní formou**. Tento program je realizován na základě spolupráce s Rubikon Centrem, o. s. v Praze⁷².

Program 3Z (Zastav se, Zamysli se a Změň se) byl upraven týmem vězeňských a probačních pracovníků za vedení předních anglických lektorů programu Stop, Think and Change. Je zaměřen na vícekrát trestané odsouzené s převážně majetkovou trestnou činností před podmíněným propuštěním, staví **na kognitivně-behaviorálních základech**⁷³. Vede ho vyškolená lektorská dvojice zaměstnanců věznic, zpravidla 2x ročně, ve skupině je 12 odsouzených. Program byl pilotně odzkoušen v r. 2006 ve věznicích Jiřice, Světlá nad Sázavou a Kuřim, poté byl postupně rozšiřován do dalších věznic: Pardubice, Karviná, Nové Sedlo, Znojmo, Rýnovice, Ostrov nad Ohří, Plzeň, Vinařice, Horní Slavkov, Příbram, Heřmanice a Kynšperk.

Hlavním cílem programu je vést odsouzené k vytvoření si adekvátního náhledu na trestnou činnost a uvědomit si a přijmout konkrétní důsledky vyplývající z jejího páčání.

⁷² Redakce. *Reintegrační programy v českých věznicích*. In České vězeňství č. 2/2012, s. 13.

⁷³ IVANOVIČKOVÁ, M. *Zastav se, zamysli se, změň se*. In České vězeňství č. 2/2010. ISSN 1213-9297.

Program by měl podnítit odsouzené ke změně postojů a myšlení vedoucích ke kriminálnímu jednání a motivovat je k získání nových sociálních dovedností a k nekriminálnímu soběstačnému způsobu života po propuštění.

Kritériem pro zařazení odsouzených do programu 3Z je žádost o podmíněné propuštění z výkonu trestu odnětí svobody s minimální lhůtou čtyři měsíce před soudním projednáním nebo šest měsíců do konce výkonu trestu odnětí svobody, zpravidla během umístění odsouzeného ve výstupním oddělení, opakovaná trestná činnost (minimálně dvakrát soudně trestán), motivace k řádné účasti, nenarušené např. eskortami k soudu, schopnost porozumět základním instrukcím, informacím a jednoduchému textu.

Odsouzený není zařazen do programu 3Z, jestliže je duševně nemocný v akutně neošetřeném stavu, trpí výraznou poruchou osobnosti, byl odsouzen za sexuálně motivovaný trestný čin, byl zařazen do zvláštního bezpečnostního režimu výkonu trestu odnětí svobody⁷⁴.

Program je rozčleněn na jedenáct sezení (včetně úvodního seznamovacího a závěrečného sezení) a jeho časové náklady jsou tříměsíční. Každé sezení je plánováno dle potřeby na 1,5 – 2 hodiny s jednou 15 minutovou přestávkou. Jedná se o skupinový program a pracuje se v něm se **skupinovou dynamikou**, která může procesu změn jednotlivých odsouzených napomoci, ale také ji brzdit. Proto program 3Z vyžaduje sehraný tým dvou osob, tzv. trenérů (lektorů), kteří ho vedou společně. Lektoři také provádějí výběr a posouzení odsouzených ve věznici k zařazení do programu 3Z.

V každém ze sezení, vždy po úvodním cvičení, lektori (trenéři) spolu s odsouzenými shrnou hlavní body předchozího sezení, opakují probrané pojmy a seznamují se s aktuálními cíli. Následuje vlastní práce s odsouzenými dle níže uvedených témat, a to buď formou skupinové, nebo individuální práce, za pomoci a pod dohledem lektorů. Negramotným osobám lektori pomáhají při zápisu odpovědí. Na závěr každého sezení dochází ke shrnutí nově nabytých poznatků.

V červenci 2011 byl program 3Z začleněn do přílohy č. 1 NGR č. 35/2011 jako standardizovaný program.

⁷⁴ Přílohu č. 1 k Nařízení generálního ředitele VS ČR č. 35, kterým se stanoví *minimální standardy pro tvorbu a realizaci standardizovaných programů ve výkonu trestu odnětí svobody*, Sbírnka nařízení generálního ředitele VSČR. Ročník 2011.

GREPP – intenzivní reedukační program (z angl. Reedukační psychologický program zaměřený na práci s vinou) je vzdělávací program pro práci s pachateli, kteří byli odsouzeni za trestné činy násilí na dětech (týrání dětí, komerční sexuální zneužívání dětí i sexuální zneužívání bez komerčního aspektu). Program je koncipován jako tzv. „**program narovnání**“, je krátkodobý (7 týdnů) a probíhá 2x ročně pro odsouzené do věznice s dozorem (Věznice Nové Sedlo) a 2x ročně pro odsouzené do věznice s ostrahou (Věznice Heřmanice), vždy skupinově pro 12 odsouzených v jednom běhu. Informuje o důsledcích a dopadech trestné činnosti, spouštěcích mechanismech a zdrojích trestné činnosti, minimalizaci recidivy a možnostech řešení situace nabídkou postupů, které si sám odsouzený zvolí a bude podle nich postupovat.

Program je pojímán jako výchovně vzdělávací, který respektuje široké spektrum cílové skupiny, neklade si za cíl terapeutickou změnu osobnosti, ale **poznání a uvědomění si konkrétního důsledku trestné činnosti**⁷⁵.

V červenci 2011 byl program GREPP/GREPP 2 začleněn do přílohy č. 2 NGR č. 35/2011 jako standardizovaný program.

GREPP 2 – dlouhodobý terapeutický program je terapeutický program navazující na program GREPP. Je koncipován jako dlouhodobý (10 měsíců) a jeho **cílem je snížení rizika recidivy** u odsouzených po propuštění. Ve spolupráci s předními českými sexuology z Psychiatrické léčebny v Praze-Bohnicích (doc. PhDr. Jan Kožnar, CSc. a MUDr. Slavoj Brichcín) byla připravena struktura a obsah programu a od října 2010 do června 2011 proběhla ve Věznici Heřmanice pilotáž.

V červenci 2011 byl program GREPP/GREPP 2 začleněn do přílohy č. 2 NGR č. 35/2011 jako standardizovaný program.

Program TP 21 Junior je zaměřený na problematiku snižování násilí mezi mladistvými odsouzenými ve Věznici Všechny.

Hlavním cílem programu je snížení agresivních projevů chování vůči spoluodsouzeným a zaměstnancům, motivovat zařazené mladistvé odsouzené k vytvoření pozitivního náhledu na nevhodnost řešení konfliktních a zátěžových situací agresivním

⁷⁵ KORENEKOVÁ, E. *Co je to GREPP*. In České vězeňství č. 1/2013

jednáním, uvědomit si vlastní zodpovědnost za své jednání a porušování zásad společenského chování.

Program je zapracován do Vnitřního řádu Věznice Všehrdy mezi povinné aktivity programu zacházení jako **speciálně výchovná aktivita**. Probíhá zpravidla 2x ročně a u většiny mladistvých dochází po jeho absolvování ke snížení problémů s násilným, agresivním jednáním.

V červenci 2011 byl program TP 21 Junior začleněn do příloh NGR č. 35/2011 jako standardizovaný program.

Doživotně odsouzení. Model dlouhodobého zacházení s kategorií doživotně odsouzených vězňů, orientovaného na snižování jejich nebezpečnosti byl odpilotován ve věznicích Valdice, Karviná a Mírov. Stěžejní část projektu je práce s trestnou činností odsouzených, postojem odsouzeného k ní, jak se vyrovnat s vinou apod.

Do projektu je zapojena většina doživotně odsouzených vězňů, ovšem ne u všech je zapojení aktivní. Realizace aktivit projektu je v současné době též poznamenána ztíženou personální situací ve věznicích.

Program pro pachatele dopravních nehod byl úspěšně odzkoušen ve spolupráci Vězeňské služby s Centrem dopravního výzkumu. Je zaměřen na pachatele dopravních nehod tak, aby jejich návrat do společnosti a do silničního provozu proběhl pro ostatní členy společnosti bezrizikově. Účast v tomto programu byla pro odsouzené příležitostí vyrovnat se se svým problémem tak, aby byli schopni negativní životní zkušenost využít ve prospěch své další bezproblémové řidičské praxe.

Dlouhodobá realizace tohoto programu probíhá ve dvou věznicích s dozorem: Věznici Pardubice a Věznici Odolov. Program probíhá dvakrát ročně pro 12 odsouzených v souvislosti s dopravní nehodou nebo přestupkem v každé skupině a běhu, tj. pro 48 odsouzených ročně.

S využitím poznatků a zkušeností z oblasti práce s pachateli různých forem násilí (specializované oddělení, externí organizace) byl připraven **Terapeutický program pro pachatele (obecného) násilí**.

Jeho **cílem** je určení hlavní příčiny rizikovosti odsouzeného jako pachatele domácího násilí anebo jiných forem násilného chování, získání adekvátního náhledu na spáchanou trestnou činnost a změna postojů souvisejících s pácháním trestné činnosti.

3.4.9 Evaluace programů zacházení

Je systematické shromažďování, analyzování a interpretování informací o průběhu programu zacházení (dále jen programu) a jeho možných účincích a dopadech (prostředek k získání zpětné vazby ohledně programu) a lze ji chápat i jako významnou součást preventivních opatření, neboť každý program je hrazený z veřejných prostředků.

Cílem evaluace je vytvořit a udržet efektivní a účinné intervence, zjistit, zda aktivity fungují tak, jak by měly, a zda se na nich dá něco zlepšit.

Nejdříve obvykle probíhá evaluace ve formě **analýzy potřeb** a po ní následuje **evaluace výsledku, evaluace procesu**, příp. evaluace spokojenosti a evaluace nákladů.

V ideálním případě probíhá **analýza potřeb** předtím, než je intervence naplánována a realizována. Především je třeba určit problém, na který chceme plánovaný program zaměřit a faktory, které by mu mohly bránit nebo ho podporovat, zjistit situaci kolem problému – v populaci a v cílové skupině – zda se problém vyskytuje a v jakém rozsahu, zdůraznit potřebnost intervence (počet zasažených osob) a předložit návrh intervence.

Hlavním účelem **evaluace procesu** (dále jen EP) je popsat vlastní činnost programu a také kontext, ve kterém se provozuje. Při této evaluaci se vyhodnocují jednotlivé kroky (části) programu. Cílem evaluace procesu je lépe poznat svůj stávající program a tím přispět ke zvýšení jeho kvality. V ideálním případě tato evaluace napomáhá identifikaci oblastí, kde je možné něco zlepšit.

EP sledujeme, zda je program realizován v souladu s plánem, zda je plán dostatečně flexibilní k řešení neočekávaných problémů při realizaci programu, zda provádí program osoby s dostatečným vzděláním, zda odpovídá obsah jednotlivých intervencí úrovni na důkazech založených znalostí o daném problému, zda odpovídá způsob provádění daným kritériím kvality (např. standardům) a zda přijímá program cílová skupina, jak jej hodnotí, jak jej přijímají další aktéři.

Evaluace výsledku (dále jen EV) poskytuje informaci o tom, do jaké míry program naplnil své cíle. Cílem této evaluace je tedy posoudit dopad programu u cílové skupiny. Pomocí evaluace výsledků se také měří, jak se klienti a jejich situace mění a zda bylo absolvování programu jedním z faktorů této změny a jaké další faktory mohou vést k změně.

EV sledujeme, zda byl splněn cíl daný na počátku programu, zda se program nějak projevil na cílové skupině, případně jaké přínosy má dosažená změna, zda je program lepší než žádný nebo lepší než jiný, zda má dosažený výsledek skutečně vztah k prováděnému programu, zda nezpůsobilo změnu něco jiného. Konkrétně, např. nárůst znalostí o rizikovém chování, měření změn v postojích, snížení míry rizikového chování, zvýšení informovanosti klientů o zdravotních důsledcích rizikového chování, zlepšení sociálních dovedností, snížení počtu klientů chovajících se rizikově.

EV se provádí zpravidla metodou srovnání (komparace), kdy lze porovnat situaci před a po skončení programu, např. skrze dotazník, rozhovor apod. Dále lze požádat účastníky, aby na konci každé fáze programu zhodnotili, jaká změna nastala, v průběhu času porovnat skupiny, tu která byla vystavena programu s kontrolní skupinou, v níž aktivity neproběhly.

Evaluace spokojenosti (dále jen ES) klientů dává možnost klientům programu vyjádřit své pocity a evaluátorům či realizátorům programu podstatnou informaci o tom, jak program vnímají ti, pro které byl určen.

ES klientů se zaměřuje na důvěryhodnost služeb nebo na to, jestli jsou služby poskytovány důsledně a spolehlivě. Dále se zaměřuje na přiměřenost služeb nebo vůli poskytovatelů uspokojovat potřeby klientů, na zdvořilost poskytovatelů, na dostupnost služeb, na to, zda mají klienti pocit, že program splnil svůj účel a na to, co se klientům během programu nejméně líbilo nebo co považovali za neúčinné.

ES klientů může být vnímána jako možnost klientů „podělit se“ o jejich zkušenosti s programem.

Výzkumy spokojenosti klientů mohou být pro klienty jediným prostředkem, jak se vyjádřit k poskytované službě a jak vyjádřit své názory na potřebu nových služeb. Bez tohoto hlediska se může stát, že problémy určitého typu jako například vysoká četnost

vypadnutí klientů z programu nebo nízká míra úspěšnosti budou dávány do souvislosti pouze s faktory, které se týkají klientů, i když ve skutečnosti mohou poukazovat spíše na nedostatky v poskytovaných službách nebo v daném programu/intervenci. Je však třeba si uvědomit, že důkazy o spokojenosti klienta samy o sobě nestačí k určení efektivity programu/intervence, protože bez možnosti srovnání mohou být klienti spokojeni se službami, jejichž kvalita je z hlediska objektivnějších měřítek nízká a z krátkodobého hlediska mohou klienti vykazovat spokojenost i se službami, které jsou sice dobře provozovány, ale jinak jsou neúčinné.

Výzkumy spokojenosti klientů se dají využívat k běžným či pravidelným „kontrolám“ kvality služeb z hlediska klientů, mohou být také využity k posouzení reakcí klientů na změny v poskytování služeb.

Nejobvyklejší metodou pro zjištění spokojenosti klientů je použití **samonaváděcího anonymního dotazníku**, který je možno klientům předložit při zahájení nebo ukončení programu/intervence nebo kdykoli mezi tím. Mohou být rovněž předkládány v určité fázi po dokončení programu/intervence, když jsou klientům výsledky programu/intervence zřejmější. V některých případech může být vhodnější uplatnit diskrétní **osobní nebo telefonická rozhovor** nebo **ohniskové skupiny** (focus groups). Tyto postupy bývají nákladnější než samonaváděcí dotazníky. Pokud se používají interview nebo ohniskové skupiny, je lepší, aby je prováděl někdo, kdo není přímo spojen s danou službou. Může to být nezávislý evaluátor, dobrovolníci nebo samotní bývalí klienti vyškolení k výkonu této funkce. Pokud musí rozhovor nebo ohniskové skupiny vést někdo z řídicích pracovníků nebo personálu programu, je nejlepší, pokud se na spokojenost klienta nedotazuje jeho osobní terapeut, protože klient se může v takovém případě zdráhat vyjádřit se negativně o službě přímo před vlastním terapeutem. Interview je možno značně strukturovat, dá se při něm s klientem projít stejný typ dotazníku používaný v jiných situacích jako samonaváděcí nástroj.

Nástroje, které slouží k hodnocení programu, se nazývají **evaluační nástroje**. Jsou využívány ve všech částech plánování, přípravy, realizace i hodnocení výsledků programu. Používají se např. k zjištění výsledků rizikového chování, zdokonalování programů, zjištění úspěšnosti programu. Pokud se evaluační nástroj používá dlouhodobě, např. v rámci pretestu a následných posttestů, nabízí obrázek o tom, k jakému vývoji

dochází. Některé evaluační nástroje jsou standardizovány, ale není to nezbytná podmínka, lze si vytvořit i vlastní modifikaci evaluačních nástrojů.

Volba evaluačního nástroje závisí na tom, kolik času máme k dispozici, zda máme dostatek v evaluaci zkušeného a vzdělaného personálu, který se jí bude věnovat, kdo je zadavatelem evaluace, co je cílem evaluace, jaké jsou cíle programu, jaké máme finanční či prostorové možnosti, jaké jsou možnosti jeho administrace, pro koho budou data důležitá a jakým způsobem apod.

Mezi **obecné evaluační nástroje** ke sběru dat patří: pozorování (standardizované), dotazníky, posuzovací, postojové škály, testy, rozhovory s účastníky, diskuse v rámci ohniskových skupin, ankety, sociometrie, monitoring, autoevaluace, jejich libovolné kombinace a další⁷⁶.

⁷⁶ PRŮCHA, J. *Pedagogická evaluace*. Brno: Centrum pro další vzdělávání učitelů, Masarykova univerzita, 1996.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

4 KVALITATIVNÍ VÝZKUMNÉ ŠETŘENÍ

4.1 Úvod do kvalitativního výzkumu (dále jen KVŠ)

text O svých důvodech, vedoucích mě k napsání diplomové práce jsem se již vyjádřil. Přesto chci připomenout, že jedním z důvodů pro výběr bylo pro mne i to, že problematika zacházení s odsouzenými ve výkonu trestu odnětí svobody nabývá na významu, zejména v souvislosti s recidivou odsouzených a hledáním způsobů, jak ji účinně snížit. Významným záměrem práce je také informovat veřejnost o těchto snahách.

Pro psaní diplomové práce na toto téma jsem se rozhodl již zhruba před dvěma roky. V průběhu těchto let se moje prvotní představa o konečné podobě výzkumné části několikrát změnila v závislosti na tom, jaké množství a kvalitu informací o daném tématu jsem postupně získával. Na základě těchto informací jsem se posléze rozhodl pro kvalitativní přístup v empirické části práce.

Před vlastním KVŠ bych chtěl nejprve připomenout filozofická východiska kvalitativního výzkumu ve srovnání s výzkumem kvantitativním a jejich vzájemné souvislosti a rozdílnosti.

Filozofickým základem kvantitativního výzkumu je existence jedné objektivní reality, venkovního světa, který nezávisí na našich citech a přesvědčení. Je to **hledisko logického pozitivizmu**. Naopak, podle **kvalitativního výzkumu** existuje více realit, podle toho jak je jednotlivci, nebo skupiny vymezují.

Filozoficky vychází **kvalitativní výzkum z fenomenologie**. Jejím zakladatelem byl E. Husserl (1859-1938), něm. filozof narozený v Prostějově. Tento filozofický směr zdůrazňuje subjektivní aspekty jednání lidí. Úsilím filozofie je porozumět myšlení a chování u člověka.

Způsob práce, ale i celá filozofie obou výzkumných orientací je tak odlišná, že není možno použít je ve výzkumu společně. Na druhé straně umírnění výzkumníci říkají, že je nejen možné, ale i výhodné použít obě dvě výzkumné orientace, a tak vyvážit jejich silné a slabé stránky. Gavora uvádí: „*Existující pedagogickou teorii prověřuje zejména kvantitativní výzkum, jedná se o poznatky pedagogického jevu. Ve výzkumu tyto teorie*

potvrzuje nebo vyvrací. Nejlepší způsob výzkumu je vyvodit z teorie hypotézy a ty nadále ve výzkumu testovat (potvrzovat nebo vyvracet).“⁷⁷

Miovský definuje **kvalitativní přístup** takto: „Kvalitativní přístup v společenských vědách je přístupem, který pro popis, analýzu a interpretaci nekvantifikovaných či nekvantifikovatelných vlastností zkoumaných fenoménů naší vnitřní a vnější reality využívá kvalitativních metod.“⁷⁸

Lze říci, že i definic kvalitativního výzkumu nalezneme v odborné literatuře mnoho. Já na tomto místě použiji **Dismanovu definici**, která zní takto: „Kvalitativní výzkum je nenumerické šetření a interpretace sociální reality. Cílem je tu odkrytí význam podkládaný sdělovaným informacím.“⁷⁹ Kvalitativní výzkum odhaluje nové skutečnosti a z nich vytváří nové hypotézy. Kvantitativní výzkum je verifikační, zatímco kvalitativní výzkum je konstrukční.

Podle Dismana (2000 s. 284) jde o to, zda chceme něco „dokázat“ nebo „porozumět“.

Kvalitativní výzkum je ve své podstatě analýzou textů vedoucích k porozumění zkoumaným fenoménům. Vedle porozumění slouží analýza také k popisu a interpretaci fenoménů lidského života, často slovy samotných zkoumaných jedinců. Mezi nejobvyklejší techniky sběru dat patří zúčastněné pozorování, nestandardizovaný rozhovor či analýza osobních dokumentů.

Gavora⁸⁰ uvádí, že předpokladem kvalitativního výzkumu je jeho dlouhodobost, intenzita a vytvoření velmi podrobného zápisu. Je nutno zaznamenat všechny okolnosti, které se v čase výzkumu dějí. Je možné, či dokonce důležité, abychom při provádění výzkumu využívali všechny dostupné metody k pořizování záznamů a probíhajícího děje, které jsou následně podrobeny důkladné analýze.

Pozorovatel z průběhu činnosti zkoumání provádí částečné zaznamenání udaných dějů krátkými záznamy či zápisky a tím si vytváří ucelený soubor (obraz) děje a prostředí,

⁷⁷ Gavora, P. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2000. ISBN 80-85931-79-6.

⁷⁸ Miovský, M.: *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing, 2006. 332 s. ISBN 80-247-1362, s. 17

⁷⁹ Disman, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. 3. vydání. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2006, 374s. ISBN 80-246-0139-7, s. 285.

⁸⁰ Gavora, P. (200), s. 33-34

kteřé je předmětem zkoumání. Důležité je, aby jevy posuzoval stejně, jako objekty výzkumu a nesnažil se posuzovat na základě svého vidění. Není dobré v tomto případě upřednostňovat svůj názor, nebo obyčej, které platí v dané společnosti.

Nepřeceňujeme očekávání ani tradice a uvážlivě se držíme faktů objektivně zjištěných na základě zkoumaného prostředí. Je důležité pozorovat, zda jsou nuance (rozdíly) mezi jednotlivými osobami zařazenými do prováděného výzkumu a případně tyto rozdíly popsat. Znat odlišnosti a názory osob jsou pro člověka provádějící výzkum z hlediska objektivnosti zkoumání pilířem k dosažení objektivních výsledků. Pro výzkumníka je prioritou dosáhnout, jak uvádí Gavora⁸¹, „Vzájemné konfrontace a vytvoření celistvého, ale vnitřně diferencovaného obrazu prostředí“. Jedno moudré české přísloví praví: „Slova se nepočítají, ale váží“ a kde lze použít vhodněji toto přísloví, než v kvalitativním výzkumu?

Skutil a kol. uvádí: „*Kvalitativní výzkum není jednodušší než kvantitativní výzkum. Naopak použití kvalitativní metodologie vyžaduje velmi dobrou orientaci ve zkoumané oblasti, předvídatost a přizpůsobivost, ale i vědomí určitého rizika, a také větší množství času pro sběr dat a jejich vyhodnocení.*“⁸²

Kvalitativní výzkum (průzkum) nemá na počátku podrobně a přesně stanovený projekt, jako to bývá u kvantitativního výzkumu. Na začátku se stanoví rámcový výzkumný projekt a ten se v průběhu průzkumu doplňuje a upřesňuje na základě změn, neboť se zkoumají lidé, příp. situace v přirozeném prostředí, které se často mění. Výzkumný projekt tedy není od počátku fixní, ale je flexibilní. Stanoví se základní osa celé práce, která se postupně rozvíjí. Stále je však potřeba sledovat předem stanovený cíl výzkumu.

Mezi **základní složky výzkumného projektu v kvalitativním výzkumu patří:** *téma výzkumu – předmět, na který se výzkum zaměří, cíl výzkumu – formulace výzkumných otázek, celková výzkumná strategie a postup, zkoumané případy, osoby, skupiny, situace, místa, prostředí, výtvořové lidi, výzkumné metody, způsoby sběru dat, vstup do terénu, navázání pracovních vztahů s účastníky výzkumu, časový rozvrh práce v terénu, celkový*

⁸¹ Gavora, P., (2000), s. 142

⁸² Skutil, M.: *Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty učitelství*. Praha: Portál, 2011. 256 s. ISBN 978-7367-778-7, s. 113.

*časový plán výzkumu, způsob záznamů údajů, předpokládaný způsob analýzy dat, odborné zdroje – citované a další relevantní zdroje pro výzkumné téma.*⁸³

Zatímco **kvantitativní výzkum** pracuje zejména s číselnými údaji, z nichž je možno určit zastoupení v procentech, vypočítat průměr či použít metody matematické statistiky (kvantifikovat), **u kvalitativního výzkumu** je stěžejní slovo, výstižný a podrobný popis. Typickými metodami získávání dat jsou rozhovor, pozorování a analýza produktů člověka.

Výzkum kvalitativního charakteru je výrazně odlišný od výzkumu kvantitativního. **Kvalitativní výzkum** přistupuje ke zkoumaným jevům se snahou popsat je v jejich jedinečnosti, se zachycením jejich specifických rysů, které se vymykají kvantitativní analýze, s objasňováním kontextu souvislostí. V kvalitativním výzkumu se neověřují předem formulované hypotézy. Poznatky se formulují v průběhu pozorování a popisu daných jevů, přičemž tento popis je velmi podrobný. V kvalitativním výzkumu se popisují nikoliv rozsáhlé soubory jevů nebo subjektů, ale jednotlivé případy – např. jedna nebo několik tříd, škol, skupina žáků. Snahou je popsat také názory a prožitky aktérů nebo pozorovaných procesů (Průcha, 2006).

Při kvalitativním přístupu k témuž účelu se postupuje podle kvalitativního výzkumu zcela jinak. Výzkumní pracovníci navštěvují jednu nebo několik institucí (v našem případě věznic), aniž by se zabývali otázkou, zda jsou reprezentativní pro všechny instituce daného druhu, zda sociální a jiné charakteristiky respondentů jsou typické pro populaci českých vězňů daného věku apod. Výzkumníci tak nejen pozorují průběh zacházení s vězni, ale zapisují vše, co vidí, snaží se zachytit specifickou atmosféru života ve věznici, a hlavně vedou rozhovory s vězni o tom, jak oni vnímají a prožívají programy zacházení, jaká očekávání a přání s ním spojují atd. Vše, co takto zjistí, předkládají v podobě rozsáhlých a detailních zápisů, majících často charakter až beletristicky pojatých reportáží (Průcha, 2006).

Hlavním znakem výzkumu kvalitativního charakteru je především podrobný záznam, déletrvající úsilí a intenzivnost. Záznamy mohou být audiofonní, mohou být ve formě zápisů i obrazových záznamů. Kvalitativní výzkum může být v mnohém ohledu náročnější než výzkum kvantitativní. Obvykle se stanoví hlavní výzkumná otázka.

⁸³ Gavora, P. In Skutil a kol., 2011

Z pohledu reliability je **kvalitativní výzkum** protipólem k přísně strukturovanému kvantitativnímu výzkumu. Kvalitativní výzkum zkoumá specifické situace, a tak není možno replikovat výzkum. Zjištěné údaje se považují za reliabilní tehdy, když se při opakovaném zkoumání zjistí velice podobné výsledky. Je tedy o to více potřebné podrobně popsat metody a postupy použité při získávání údajů.

Kvalitativní výzkum má procesuální charakter, což znamená, že jeho postup je utvářen v průběhu sběru dat. Zkoumaná realita je studována velmi podrobně a do hloubky. Dostáváme tak spoustu informací o poměrně malém počtu jedinců. O redukci dat nerozhoduje výzkumník, ale zkoumané osoby, které nám o předmětu našeho výzkumu sdělují informace.

Tento typ výzkumu prokazuje **vysokou validitu**. Mnohá zkreslení se minimalizují zejména tím, že data procházejí menším počtem transformací. Navíc díky tomu, že naše zkoumání má hloubkový charakter, zvyšuje se šance na porozumění zkoumanému fenoménu. Narážíme však na **nízkou reliabilitu**, neboť interpretace vycházejí od konkrétního výzkumníka, jsou jím ovlivněny. Kdyby totéž zkoumal jiný výzkumník, došel by možná k odlišným závěrům.

Kvalitativní výzkum je používán zejména za následujících podmínek: je-li pro nás důležité porozumění lidem v sociálních situacích, tehdy, když sledování toho, jak zkoumané jevy jsou rozloženy v populaci, není důležité, studujeme-li takový problém, o kterém nemáme předběžnou znalost, která by byla spolehlivá, jako předvýzkum pro kvantitativní výzkumnou akci, pro studium jevů, které mají takový charakter, který apriorní operacionalizaci vylučuje.

Pro **kvalitativní metodologii** je typický tzv. idiografický přístup (idios = zvláštní), který zkoumá zvláštní, jedinečné, neopakující se jevy. Nesnaží se popsat sociální skutečnost obecnými zákonitostmi, ale prostřednictvím pojmů, které jsou jedinečné a platné právě pro toho kterého jedince či společenství. Takto zaměřený výzkum nenabízí univerzální či obecně platné poznatky, ale umožňuje poměrně hluboký a detailní vhled do určité oblasti sociálních jevů.

Pro **pochopení rozdílů mezi kvantitativním a kvalitativním výzkumem** je vhodné si uvědomit, jaké jsou jejich formální cíle: Cílem kvantitativního výzkumu je

testování hypotéz, které byly vytvořeny a priori a cílem kvalitativního výzkumu je vytváření nových hypotéz, nového porozumění, vytváření teorie.

„Hlavním cílem kvalitativního výzkumu je porozumět člověku, tedy především chápat jeho vlastní hlediska – jak on vidí věci a posuzuje jednání. Podle zásad kvalitativního výzkumu je každý člověk anebo skupina lidí jedinečná. Má vlastnosti, kterými se podstatně liší od jiného člověka nebo skupiny. Má se zkoumat hlavně holisticky, vcelku.“⁸⁴

Rozdílná je i **redukce informací**. V kvantitativním výzkumu jde vždy o omezený rozsah informací o velice mnoha jedincích, zatímco v kvalitativním o mnoho informací o velmi malém počtu jedinců. Znamená to ovšem, že generalizace zjištěného na populaci je u kvalitativního výzkumu problematická, někdy i nemožná. Z hlediska transformace informací zjistíme, že kvantitativní výzkum má vysokou reliabilitu, ale nízkou validitu, kdežto kvalitativní výzkum naopak, tedy nízkou reliabilitu a vysokou validitu.

Základním rozdílem mezi oběma typy výzkumů je **způsob poznávání**. Metoda kvantitativního výzkumu je **deduktivní**, kdežto u kvalitativního výzkumu se jedná o metodu **induktivní**; teorie je indukována – postupně se ze získávaných dat jakoby „vynořuje“ a má charakter platný pro konkrétního člověka (spíše fenomenologické pojetí) či skupinu lidí, vzájemně spojených určitými aktivitami a zájmy (spíše sociálně-konstruktivistický přístup).

V **kvalitativním výzkumu** sbíráme „všechna data“ a snažíme se mezi nimi najít nějakou pravidelnost a strukturu. I jednotlivé kroky kvalitativního výzkumu se liší od výzkumu kvantitativního. Zejména zde chybí vyslovení předpokladů, výběr indikátorů, zcela jiným způsobem probíhá výběr vzorku.

V rámci kvalitativního výzkumu rozeznáváme **řadu teoretických přístupů**. Uvedu nejznámější z nich:

- **Etnometodologie** – etnografie – je popis životních poměrů a zvyků cizích národů a primitivních jednoduchých společností. Pocházet může z terénního výzkumu odborníků nebo popisu jiných pozorovatelů.

⁸⁴ Gavora, P. (2000)

- **Fenomenologické pojetí** – akcent je kladen na hluboké porozumění každému zkoumanému jevu, popis jevu je získáný přesným pozorováním toho, jak je vnímán.

- **Životní historie** – podobá se biografické metodě, jde vlastně o popis životní dráhy, ale na rozdíl od biografické metody je popisována zkoumanou osobou (respondentem nebo v kvalitativním pojetí spíše participantem výzkumu).

- **Metoda zakotvené teorie** - kvalitativní metoda, která byla ve zdravotnictví vyzkoušena a osvědčila se, tzv. „grounded theory“. Její koncept a strategii uvedli do sociologie Glaser a Strauss, a do zdravotnictví Strauss a Corbinová. Zakotvená teorie disponuje strategickými nástroji, jak vyvinout teorii z existujících dat bez použití jakýchkoliv předem připravených kritérií pro to, která data mají být vybrána. Cílem metody je vytvoření teorie bez předem připravených hypotéz. Výsledky by měly věrně odpovídat zkoumané oblasti a vysvětlovat ji.

- **Symbolický interakcionismus** – cílem výzkumu je zjistit (nebo porozumět) významu podloženému symbolům, zejména symbolům komunikačním. Člověk podle symbolického interakcionismu nežije pouze v přirozeném světě, ale vždy již v prostředí symbolicky zprostředkovaném. Symbolicky zprostředkované interakce se mohou rozvinout do symbolických systémů a systémů rolí. V posledních letech se zájem o zkoumání osobnosti a sebe-vědomí v oblastech symbolické interakce velmi rozšířil a uvnitř sociologie se jím zabývá i etnometodologie. Kritici přístupu vytýkají zanedbání makrodimenze společenského života.

- **Metoda analýzy diskurzu** (Pavlica a kol., 2000, s. 73-77) – pojem diskurz je spojen s představou jazyka jako základního média, jehož prostřednictvím je utvářena – konstruována – sociální realita.⁸⁵ V protikladu k pozitivistickým představám jazyk realitu nereprezentuje, ale je její aktivní součástí, je specifickým způsobem jejího ztvárnění, reprodukce a vývoje. Východiskem je fakt, že jazyk vzniká v procesu sociální interakce, je do něj integrálně zakomponován (tj. že neexistuje mimo sociální interakci) a je tedy sociálním fenoménem i procesem. Jednotlivé výpovědi konkrétních osob tak nejsou pouhými popisy určitých, v podstatě daných skutečností, ale mají charakter sociálních aktů, zaměřených na ovlivnění pohledu jiných lidí na uvedenou oblast reality – realita není popisována, je konstruována.

⁸⁵ Pavlica, K. *Sociální výzkum, podnik a management*. Praha: Ekopress, 2000. ISBN 8086119-25-4

Diskurzivní analýza se nezaměřuje na identifikaci víceméně jednoznačně definovaných pojmů a kategorií a na vytváření logicky konzistentních teorií (jako zakotvená teorie), ale na zjišťování a sociálně praktický rozbor variability různých jazykových forem, které určití lidé, případně skupiny lidí při konstrukci reality používají. Její součástí je také kritická reflexe širších sociálních zdrojů, souvislostí a důsledků praktického používání jednotlivých diskurzů.

Analýzy diskurzu může probíhat z textu, z objektů (artefaktů), skupiny osob s určitými vztahy. Pokud chceme provádět takový typ výzkumu, musíme mít na paměti, že diskurz je koherentním systémem významů, diskurz souvisí s jinými diskurzy, diskurzy mají argumentační a dilematickou povahu, diskurz je historicky podmíněn a má téměř vždy ideologický charakter.

- **Metoda sémantického diferenciálu** – je metodou stojící na rozhraní mezi kvalitativním a kvantitativním výzkumem. Je pro něj typická snaha o idiografické zachycení významů a na druhé straně obsahuje tato metoda škály, jejichž pomocí lze odpovědi jednotlivců kvantifikovat a matematicko-statistickými postupy v nich hledat obecnější zákonitosti. Metoda kombinuje poznatky psycholinguistiky, fenomenologické a kognitivní psychologie. Autoři této metody vyšli z předpokladu, že jednání lidí úzce souvisí s emocemi, které jsou v myšlení jednotlivců asociovány s konkrétními pojmy a skutečnostmi a mají tzv. konotativní význam.

Výzkumem bylo zjištěno, že konotativní význam jednotlivých pojmů lze definovat ke třem základním faktorům:

- a) **hodnocení** (vyjadřuje se v pocitových rovinách příjemný-nepříjemný, pozitivní-negativní);
- b) **faktor síly** (vyjadřuje se ve spojení se základními představami o potencionální energii, skrývající se v určitém pojmu a vyjadřuje se výrazy lehký-těžký, uvolněný-napjatý);
- c) **faktor aktivity** (vystihuje představy týkající se dynamické energie a časové proměnlivosti daného pojmu a je vystihován pocitovými dimenzemi vzrušení-uklidnění, aktivita-pasivita). Vlastní metoda se pak skládá ze systému škál již s předpřipravenými adjektivy původních autorů nebo je možno si vygenerovat adjektiva vlastní. Metoda má

široké využití v sociálním výzkumu a zejména sociálním auditu.

4.2 Stanovení cíle KVŠ, výzkumný problém a výzkumná otázka

text Podle předního slovenského metodologa P. Gavory (2000) není podmínkou stanovit vždy jenom hypotézy. Je možné vyslovit i **výzkumnou otázku nebo výzkumný problém**. Proto se budu orientovat na výzkumný problém.

Cílem je posoudit účinnost (efektivitu) programů zacházení s vězni jako základu jejich reintegrace do společnosti, zjištění spokojenosti a a stanovení potřeb uživatelů programů zacházení pomocí kvalitativních výzkumných metod.

Pro vlastní KVŠ byla stanovena základní metodologie formulovaná Mayringem jako **technika kvalitativní obsahové analýzy**. Cílem tohoto postupu je vyvození konkrétních závěrů o sociální realitě, ve které vznikly výpovědi respondentů.

Hlavní výzkumný problém: Jsou současné programy zacházení s odsouzenými efektivní. *(Pozn: V USA ve státě Texas byl prováděn podobný výzkum, ovšem na celostátní úrovni a s příslušnými opatřeními. Zjistilo se totiž, že na programy zacházení s vězni se vynakládají nepřiměřené finanční prostředky, jimž ale neodpovídá skutečnost po propuštění. Efektivnost programů zacházení byla měřena jejich návratností do vězení (recidiva), a z těchto důvodů proto byly sníženy finance určené na programy zacházení.)*

Programy zacházení s odsouzenými jedinci

Program zacházení s odsouzeným jedincem tvoří jádro penitenciární pedagogiky. Je v podstatě aplikací složek výchovy do penitenciární praxe uplatňovaných v procesu resocializace a reintegrace vězněné osoby. Ještě v nedávné minulosti se místo kategorie „program zacházení“ užívalo pojmu „resocializační program“. O resocializaci již bylo v tomto skriptu popsáno několik stránek v souvislosti se speciální pedagogikou a etopedií. Sestává spojením slůvek re - znovu a socializace, jako procesu začleňování jedince do společnosti. Vzhledem k tomu, že socializace nebývá ve vývoji osobnosti jedince ukončena, jedná se o permanentní proces jejího rozvoje jak osobní individuality, tak sociálního charakteru, díky němuž člověk jako kulturní bytost může fungovat ve složitém systému lidské společnosti (Doňková, 2010).

Počátkem roku 2000 se však penitenciární odborníci shodli na tom, že pojem „resocializace“ v penitenciární praxi není ani adekvátní průběhu a zejména výsledku tzv. resocializace, tudíž ani odpovídajícím způsobem adekvátní. Proto byl nahrazen v souladu s Evropskými vězeňskými pravidly pojmem „program zacházení“ s vězni. Vycházelo se při tom z faktu, že ne každý vězeň po propuštění je zcela nebo i vůbec resocializován, o čemž svědčí jeho návratnost do výkonu trestu odnětí svobody (recidiva). Přesto se resocializace, obecně užívané i v jiných zemích v penitenciární praxi, nelze zříkat. Stále platí, že zde existuje vztah mezi programy zacházení, jejichž výsledkem by měla být resocializace vězněného jedince, ale vždy se to nezdaří (dáno vnitřními – endogenními i vnějšími – exogenními vlivy).

Programy zacházení s odsouzenými jsou tedy základem jejich zamýšlené resocializace. Ze zákona o výkonu trestu odnětí svobody vyplývá, že při sestavování programu zacházení musíme mít na zřeteli individuální přístup k vězněné osobě, správně ji motivovat a využívat jejích zájmů, dovedností a schopností.

Stále však bude totiž platit, že existuje část pachatelů trestných činů, která nehodlá (a někdy také nemůže) respektovat obecně platné normy civilní občanské společnosti. Mnozí lidé, jako výsledek některých patologických jevů společnosti, budou hledat v trestné činnosti východisko ze svého složitého sociálního postavení nebo i z jiných důvodů. Kromě toho se v poslední době stále více v odborné penitenciární veřejnosti uvažuje o pojmu reintegrace, např. dr. Slováková (Jůzl, 2012).

4.3 Metodologie výzkumného šetření a výběr zkoumaného vzorku

Při volbě vhodných metod zkoumání, které pomáhají analyzovat potřeby uživatelů programů zacházení, chci především zdůvodnit vhodnost kvalitativního přístupu při řešení tohoto úkolu. Každý výzkumník si musí na začátku své práce vyjasnit, jakou výzkumnou strategii zvolí. Při této volbě hrají důležitou roli především stanovení cíle a metod výzkumu, volba dat, se kterými výzkumník chce pracovat a forma výstupu (prezentace).

Vědecko-výzkumné metody penitenciární pedagogiky

Při řešení penitenciární výchovné problematiky vychází penitenciární pedagogika ze dvou základních zdrojů:

- Z kriticky zhodnoceného dědictví penitenciaristiky a penitenciární pedagogiky, které tvoří jednak penitenciární ideje klasiků penologie, penitenciaristiky a penitenciární pedagogiky, jednak doklady o vývoji pojetí a organizace penitenciární výchovy ve společnosti a ve výchovně nápravných zařízeních;
- Ze současných penitenciárních zkušeností věznic a vazebních věznic a vědeckých pracovišť Institutu vzdělávání Vězeňské služby ČR (Kabinetu dokumentace a historie, Penologického oddělení vědy a výzkumu), ale také vysokých škol, zaměřených po roce 1989 zejména na katedrách pedagogiky, sociální pedagogiky na pedagogických fakultách na problematiku penologie a penitenciaristiky a samozřejmě na právnických fakultách, jakož i na Policejní akademii a dalších vzdělávacích institucích.
- Úspěšné řešení penitenciárních problémů je podmíněno komplexním výzkumem, v němž se vývojové a srovnávací aspekty spojují s rozбором současného stavu a výsledků různých forem penitenciární praxe a vyústí v experimentální ověřování nových koncepcí, nových prostředků i nových metod a forem penitenciární pedagogiky.

Historie poskytuje penitenciární pedagogice tři hlavní okruhy informací:

- rozvoj penitenciární výchovných koncepcí v rámci v rámci penitenciárních systémů, realizovaných v jednotlivých etapách vývoje společnosti, analýzu penitenciární praxe v různých nápravných a vězeňských institucích;
- výchovné ideje klasiků pedagogiky a filozofů, ideje, které většinou nebyly a ani nemohly být v daných podmínkách a ve své době uskutečněny (Jůva, 1987);
- penitenciární myšlenky a názory klasiků penitenciaristiky a filozofů.

Lze jen podtrhnout, že historicko-srovnávací metoda, podrobné komparativní studium dřívějších i současných penitenciárních koncepcí nejen v národním, ale především v celosvětovém měřítku, je jednou ze spolehlivých cest, jak urychlit vývoj penitenciaristiky, penitenciární pedagogiky a jak zvýšit jejich teoretickou úroveň.

Druhým zdrojem informací v penitenciární pedagogice a v penitenciaristice vůbec je výzkum současné penitenciární praxe ve věznicích, vazebních věznicích, ústavech zabezpečovací detence, na generálním ředitelství Vězeňské služby ČR a dalších institucích, jako jsou např. Probační a mediační služba, činnost sociálních kurátorů atd. Úkolem tohoto výzkumu je sbírat, analyzovat a zobecňovat pedagogické jevy, odhalovat zákonitosti penitenciárního procesu a dospívat ke zdůvodněným normám zajišťujícím účinnou penitenciární pedagogickou práci.

Lze zkoumat plány a koncepce, programy zacházení věznic, jejich vnitřní a vnější podmínky, personální zabezpečení, výsledky porad jednotlivých oddělení, celoroční zprávy, zprávy jednotlivých odborů generálního ředitelství, navrhované a doporučované závěry, analýzy a požadavky jednotlivých věznic, procesy osvojování a upevňování žádoucích změn chování, působení prizonizace, problematiku dlouhodobých trestů, součinnost vězeňské služby s Probační a mediační službou, efektivitu působení trestu odnětí svobody, vzdělávání vězňů, zaměstnávání vězňů, kvalitu života za mřížemi, sexuální problémy, ekonomické otázky věznic, bezpečnost věznic, stavebně technické možnosti věznic, zdravotní zabezpečení vězňů, odívání a stravování vězňů atd.

Při výzkumu současné penitenciární praxe užíváme rozličných metod, známých z klasické pedagogiky. Patří sem pozorování, rozhovor, dotazník, studium penitenciární pedagogických dokumentů (či výtvorů) dokumentujících činnost odsouzeného jedince, osobu ve výkonu vazby, v ústavu zabezpečovací detence apod., jakož i činnost vychovatele, speciálního pedagoga a dalších specialistů věznice. Dále sem řadíme experiment, důležitou metodou je analýza kazuistiky.

Uvedené metody se často používají komplexně, anebo sdruženě, za využití alespoň dvou výzkumných metod, aby výsledky našeho výzkumu byly co nejobjektivnější (můžeme např. spojovat pozorování se studiem penitenciární pedagogických dokumentů, nebo pozorování s rozhovorem apod.). Také induktivně vyvozené závěry se mohou spojovat s dedukcemi z příbuzných oborů (např. z kriminologie, psychologie apod.). Tak postupně vzniká induktivně deduktivní systém o resocializace (reintegraci), převýchově jedince, který tvoří obsah penitenciární pedagogiky.

Základní metodou současné penitenciární praxe je **pozorování**. Je to akt cílevědomého a plánovitého sledování penitenciární pedagogického procesu v jeho

„přirozených“ vězeňských podmínkách. Pozorování lze provádět při práci, při vzdělávání, při volnočasových aktivitách a v dalším vězeňském terénu dle záměrů výzkumníka. Výzkumníkem v těchto případech může být kterýkoliv zaměstnanec věznice, případně student vysokoškolského studia se zaměřením na penitenciariistiku, penologii, sociální pedagogiku, právní vědy apod. Předmětem pozorování může být jak jednotlivec, tak celá skupina (kolektiv odsouzených). Předpokladem úspěšného pozorování je zřetelně stanovený cíl, plán a metoda pozorování. Při výzkumu touto metodou rozlišujeme tři fáze:

- dokumentace penitenciárně pedagogických jevů (záznam pedagogického procesu za využití technických prostředků (audio, video, fotodokumentace aj. – je vhodné vyžádat si souhlas pozorovaného jedince),
- rozbor penitenciárně pedagogických jevů (srovnání, analýzy – klasifikační, faktorová a vztahová, určení kauzálních závislostí apod.),
- zobecnění – buď ve formě penitenciárních zákonitostí, nebo ve formě penitenciárních norem – principů a pravidel (Jůzl, 2010).

Metody rozhovoru (explorace) lze použít jak u specialistů (vychovatel, psycholog, speciální pedagog, sociální pracovník, lékař), tak se zaměřením na vězně (zjišťujeme subjektivní postoje k pojetí, obsahu, koncepcí věznice, ubytování, stravování, vztahům, programům zacházení apod. – námětů, obzvláště ve vězení, se nachází neustále dostatek). Rozhovor může být individuální nebo kolektivní, řízený (podle předem připravených a promyšlených otázek), nebo improvizovaný (který bývá často cennější, neboť v penitenciárním prostředí umožňuje těsnější kontakt s pokusnou osobou; hlavně využíváme jejího emocionálního přístupu a spontaneity k probíranému problému).

S rozhovorem těsně souvisí i použití **dotazníku** (ankety) jako výzkumné metody, kterým se můžeme v mnoha otázkách obrátit k většímu počtu respondentů (především vězňům) a tam, kde by konkrétní osobě při rozhovoru mohly být kladené otázky nemilé. V dotazníku se skryjí do jeho anonymity. Výhoda dotazníku spočívá v tom, že penitenciárnímu výzkumníkovi umožňuje v krátkém čase podchytit velký počet případů a statisticky je zpracovat – ale i to zpracování bývá náročné! Vážným problémem zůstává věrohodnost odpovědí respondentů, což bývají většinou opět odsouzené osoby, dotazníky nevyplňují řádně, píšou do nich vulgarismy a věci nesouvisející (ale i to může být výzkum).

Respondenty je proto vhodné písemnou formou či osobně zainteresovat na výsledcích výzkumu.

Dotazníková metoda poskytuje četné možnosti v různých složkách penitenciární pedagogiky. Penitenciární pedagogika jí hojně využívá při zjišťování dat v oblasti prevence, sociálních a životních situací, při zkoumání efektivity programů zacházení a dalších penitenciárně výchovných jevů (Jůzl, 2010).

A. Výběr zkoumaného vzorku

Zkoumaným vzorkem se stali odsouzení z několika vybraných věznic moravského regionu. Věznice byly typu A, B, C, tj. s dohledem, s dozorem a s ostrahou. Vynechána byla zvýšená ostraha. Počet respondentů – 14 informantů. Jejich věk se pohyboval v rozmezí od 22 let do 59 let. Většina z nich již byla trestána dříve. Všichni respondenti se k rozhovoru dobrovolně přihlásili.

Stručné kazuistiky odsouzených

A/ **Odsouzený L. J., věk 28 let**, bydliště Ostrava, počet trestů odnětí svobody: 1, délka současného trestu 24 měsíců, vzdělání: vyučen, povolání: delink,

B/ **Odsouzený A. H., věk 42 let**, bydliště Blansko, počet trestů odnětí svobody: 0, délka současného trestu: 5 let, vzdělání: SŠ s maturitou, povolání: podnikatel, osvč,

C/ **Odsouzený L. Š., věk 36 let**, bydliště vesnice tč. obecní úřad, počet trestů odnětí svobody: 2, délka trvání současného trestu: 26 měsíců, vzdělání: základní, povolání: nezaměstnaný,

D/ **Odsouzený M. J., věk 32**, bydliště vesnice, počet trestů odnětí svobody: 2, délka současného trestu: 36 měsíců, vzdělání: SŠ, povolání: řidič.

Zkoumanými jedinci byli v případě mého výzkumu odsouzení – tedy malý počet jedinců, což je také charakteristické pro kvalitativní výzkum. Takto Disman popisuje využití tzv. induktivní logiky při kvalitativním výzkumu: „Na začátku výzkumného procesu je pozorování, sběr dat. Pak výzkumník pátrá po pravidelnostech existujících v těchto datech, po významu těchto dat, formuluje předběžné závěry a výstupem mohou být nově formulované hypotézy nebo nová teorie.“ Proto jsem zvolil právě kvalitativní

výzkum. Kvalitativní výzkum mívá nízkou reliabilitu (spolehlivost), ale relativně vysokou validitu (platnost).

Při analýze potřeb a spokojenosti programů zacházení ve věznicích, můžeme s výhodou využívat kvalitativní metody, a to z několika důvodů. Lze je aplikovat na poměrně malý vzorek osob. Kvalitativní metodologie poskytuje komplexní obraz skutečnosti s mnoha aspekty a souvislostmi. Při analýze rovněž více využijeme „porozumění“, před „důkazy“ a vyžadujeme výstupy především v nenumerické oblasti získaných dat.

B. Organizace sběru výzkumných dat

Postup:

- Před zahájením rozhovoru jsem usiloval o to, abych byl taktní a respondent se rozpovídal, poněvadž na získání důvěry respondenta vždy závisí celkový úspěch rozhovoru.
- Představil jsem a uvedl srozumitelně a stručně cíl rozhovoru, zdůraznil jsem důležitost respondentovy výpovědi a potvrdil anonymitu respondenta.
- Před zahájením rozhovoru jsem krátce debatoval i o věcech, o kterých jsem předpokládal, že respondent rád hovoří, ačkoli nebyly tématem výzkumného šetření, a tak jsem navodil mezi mnou a respondentem atmosféru důvěry.
- Dal jsem tím respondentovi možnost, aby se přede mnou jako výzkumníkem mohl ukázat v lepším světle. Zeptal jsem se na jeho rodinu, zájmy, co čte a sleduje v televizi aj.
- V průběhu rozhovoru jsem podporoval a povzbuzoval zkoumané osoby k povídání a snažil jsem se být dobrým posluchačem. Pouze v případech, kdy respondent došel ve své prezentaci k závěrečnému bodu a nevěděl, jak pokračovat dál, jsem požádal respondenta o vylíčení dalších podrobností.
- Na konci rozhovoru jsem zdůraznil, jak je respondentova výpověď pro mě důležitá.

Doporučuje se tato zdvořilostní formule i v případě, že máte dojem, že rozhovor nedopadl podle vašich představ. Zároveň je namístě rozvinutí teoretických komentářů, které shrnou celý uplynulý rozhovor. Respondent tak má možnost oponovat výzkumníkovi na místech, která výzkumník byt' neúmyslně desinterpretoval. Po oficiálním ukončení

rozhovoru můžete ještě chvíli pokračovat v rozhovoru na téma, které je pro respondenta příjemné (třeba to, které jste projednávali ve chvíli zahájení rozhovoru). Výzkumnou akci je vždy třeba zakončit poděkováním za laskavost a službu, kterou nám respondent poskytl.

Chyby a zdroje zkreslení u nestandardizovaného rozhovoru jsou v podstatě stejné jako u rozhovoru standardizovaného. Mohou však mít ještě větší dopad na rozsah a pravdivost výpovědi.

Text vyprávění zaznamenáváme nejlépe na nějaké nahrávací zařízení např. diktafon či kameru a poté přepisujeme. V případě, že respondent s nahráváním nesouhlasí, musí nám postačit jen papír a tužka, popřípadě naše vlastní paměť.

C. Volba metod KVŠ

Pro diplomovou práci byla zvolena metoda rozhovoru, protože podle penitenciární praxe je sice rozhovor s odsouzenými náročnější, nicméně pro zjištění zamýšlených údajů výhodnější, neboť směřuje do prožitků těchto respondentů.

Pomocí polostrukturovaného rozhovoru, jehož otázky směřovaly k využívání, oblibě a účinnosti programů s vězni, jsem získal výzkumná data a pokusil se tak odpovědět na dílčí výzkumné otázky, které jsem si pro tento účel stanovil. Následovala transkripce, segmentace a kódování získaných dat, jejich porovnávání metodou konstantní komparace a konečné sestavení analytického příběhu pomocí metody vyložení karet.

Při KVŠ jsem konkrétně vycházel z následujícího postupu:

- Určení zdrojového textu s výpověďmi. Jde o přepisy řízených rozhovorů, které byly prováděny s respondenty. V rozhovorech jsou identifikovány všechny výroky, které se vztahují ke zkoumanému tématu. Rovněž byly využity fokusové skupiny.
- jako základní jednotka pro kódování (kódovací jednotka) je stanoveno slovo. Největší část zařazovanou do kategorií (kontextová jednotka) tvoří jednotlivé repliky respondenta na otázky výzkumníka. V případě nejednoznačné interpretace (výrok bylo možno zařadit do více kategorií) je výpověď posuzována ve všech možných významech a kategoriích. Kategorie jsou tvořeny jak „in vivo“, tak před samotným výzkumem (viz seznam kategorií).
- Rozhovory jsou doplněny o průběžné pozorování.

- Z jednotlivých výroků zařazených do kategorií jsou seškrtnuty opakující se sekvence.
- Obsahově stejné parafráze jsou seškrtnuty a vyloučeny. Text tak je převeden na jednotnou úroveň abstrakce.
- Podobné parafráze jsou sdruženy do podobných témat a konstrukcí.
- jednotlivá témata jsou následně obohacena o kontext (proces explikace) a v opodstatněných případech rovněž o frekvenční analýzu slov.

D. Formulace otázek pro rozhovor

Vzhledem k výzkumnému problému byly připraveny tyto formulace následujících dvanácti výzkumných otázek.

Základní výzkumná otázka:

1. Mohou se uplatnit v občanském životě vědomosti a dovednosti získané prostřednictvím programů zacházení?
2. Vnímají odsouzení program zacházení pouze jako nutnost ve výkonu trestu, nebo má pro ně i nějaký přínos?

Otázky polostrukturovaného rozhovoru:

- Formulované otázky byly přehledně seřazené a číselně označené. Tento způsob rozhovoru jsem si zvolil záměrně z toho důvodu, že nemám zatím až tak velké zkušenosti, které jsou pro nestrukturovaný rozhovor nutností - při užití této metody nebývá znění otázek připraveno dopředu. Výzkumník má připravené pouze téma a cíl, ke kterému by chtěl dospět. Konkrétní otázky se formulují z momentálně se odvíjejícího rozhovoru, nicméně základní linie rozhovoru musí být stanovana.
- Před položením otázek vybraným respondentů jsem si rozhovory nacvičil se členy kolektivu odsouzených v naší věznici. Pokud se ukázalo, že některé otázky nebyly až tak zřetelně postaveny, byly zvolené otázky vhodně přeformulovány, zpracovány srozumitelněji, a současně jsem také provedl korekci počtů otázek.
- Během rozhovorů jsem dbal na to, aby jednotlivé rozhovory neprobíhaly pod dohledem jiné osoby, poněvadž přítomnost jiné osoby by mohla u respondentů vyvolat pocit svázanosti, což by se mohlo negativně projevit v upřímnosti

odpovědí.

- Při práci jsem použil diktafon, na což jsem předem upozornil a vyžádal si souhlas respondentů. Zapisování odpovědí na papír se mi jevilo jako rušivý a zdržující element, který by obrazně řečeno mohl zpřetrhat jemné pojivo mezi mnou a respondentem, mezi myšlenkami respondenta a jejich verbálním vyjádření a i mezi jednotlivými otázkami navzájem. K analýze jsem použil otevřené kódování. Tato metoda text rozkládá na jednotky, ke kterým jsou následně přidělena jména, a s takto nově označenými fragmenty se dále pracuje.
- Otázky rozhovoru byly voleny tak, aby postihovaly stručně osobnost odsouzeného v základních tvrdých datech, potom následovaly otázky týkající se přímo programů zacházení.

a) Otázky na „tvrdá“ data:

- věk respondenta,
- bydliště,
- počet trestů odnětí svobody,
- délka současného trestu,
- vzdělání,
- povolání.

b) Otázky k programu zacházení

1. Víte, co je to program zacházení s odsouzeným jedincem?
2. Byla s Vámi vypracována komplexní pedagogická charakteristika odsouzeného?
3. Kdo s Vámi sestavoval program zacházení?
4. Víte, jaké oblasti Vám byly v programu zacházení nabídnuty?
5. Na které oblasti jste se v programu zacházení soustředil?
6. Měl jste možnost uplatnit v programu své zájmy, záliby a potřeby?
7. Jaké činnosti programu jste konkrétně plnil?

8. Bylo plnění Vašeho programu kontrolováno a vyhodnocováno?
9. Jak jste chápal plnění programu zacházení – jako nutnost k vyplnění času stráveného za mřížemi nebo Vás v něčem obohatil?
10. Budete moci uplatnit některé prvky programu zacházení v civilním životě?
11. Mohl jste díky programu zacházení mít užší vztahy s rodinou?
12. Jaké další životní možnosti se Vám prostřednictvím programu zacházení vytvořily?

Příklad rozhovorů s odsouzenými A, B, C, D

Otázka č. 1: Víte, co je to program zacházení s odsouzeným jedincem?

A/ Ano, vím, po nástupu do výkonu trestu mi to vysvětlil vychovatel, potom se mnou hovořila sociální pracovnice a pan pedagog.

B/ Vím, co je to program zacházení.

C/ Vím, už to se mnou sepisovali předtím, ale teď to bylo podrobně, bylo to o tom, co budu v kriminále dělat, vím, že práci mít, jako když jsem vedený toxikem, nedostanu.

D/ S programem zacházení trestu jsem se seznámil už při prvním výkonu trestu odnětí svobody. Je tam spousta nabídek, kterými vytloukám volný čas. Tehdy i teď.

Otázka č. 2: Byla s vámi vypracována komplexní charakteristika odsouzeného?

A/ Bavili se se mnou různí zaměstnanci, ptali se na různé věci, na rodiče, školu, práci; zajímali se o to, proč jsem bral drogy, potom jsem něco podepisoval.

B/ Ano, byla.

C/ To se ptají pořád dokola, všechno jsem jim řekl, po pravdě, vím, že si to všechno zjistí, když budou chtít, nerad bych měl problémy, vím, jak to chodí, už to znám.

D/ Ano, otravovali mě s tím už na nástupním oddělení. Každý chtěl něco vědět, i když se mohli podívat do minulých papírů.

Otázka č. 3: Kdo s vámi sestavoval program zacházení?

A/ Myslím si, že to byl pan pedagog, ale přesně to nevím, nás se pořád na něco vyptávají a nevím, k čemu to je. Ale toto bylo hned na začátku, myslím po nástupu.

B/ Mluvil se mnou o tom pedagog.

C/ Bylo jich u toho víc, ale podepisoval jsem nějaký lejstro paní sociální.

D/ Kdo? Srali se do toho skoro všichni. Vychovatel na nástupáku, pedagog, ten pomatený psycholog, sociální pracovnice, doktorka, černoprdelník, a co já vím, kdo ještě? Ztráta času, všechno měli o mně už zapsané, tak proč to divadlo?

Otázka č. 4: Víte, jaké oblasti vám byly v programu zacházení nabídnuty?

A/ Jo, bylo toho víc, na co jsem se přihlásil a nakonec jsem zůstal jenom u posilovny a občas si zahraju pinec. Chodím totiž do práce, hlásí se taky na brigády a na nějaké vzdělávání jsem nikdy nebyl. Víím ale, že chlapi chodí na němčinu, nebo angličtinu, ale já na to nemám.

B/ Protože umím dobře německy a anglicky, tak jsme se dohodli, že pokud bude zájem o učení, tak povedu kroužek angličtiny, nebo němčiny. Oni na to asi nemají kapacity, nebo možná žádný jazyk pořádně neumí, tak jsem souhlasil.

C/ Hned jsem se přihlásil do protidrogové poradny, už to znám z minula, tam se díváme na televizi, filmy o feťácích a tak. Taky jsem se hned přihlásil o Podané ruce a taky k farářovi, aspoň to ubíhá, chodím i na mše.

D/ Jó, to už si nepamatuju. Mě zajímal jen fotbal, a abych měl nějakou práci. Na sport se koukám i v televizi, hlavně na hokej i na ten fotbal.

Otázka č. 5: Na které oblasti jste se v programu soustředil?

A/ Už jsem říkal, že na učení jsem nikdy nebyl, mám práci, a to se tady cení nejvíc, je nějaká koruna na cigarety a jídlo, píšu hodně dopisů a před šichtou se chci vyspat.

B/ Dvakrát týdně jsem vedl kroužek němčiny a angličtiny, tak jsem pomáhal knihovníkovi a půjčoval s ním knížky.

C/ No chodím jednou týdně na skupinu s toxikomana, vede to psychologka, občas je to dobré, ale drogy jsou na hovno, pardon, na piču. Jinak se musím postarat sám o sebe,

nemám ani cigára a to je na nic. Neberou mě ani na brigády, feťáci to mají v kriminále těžké.

D/ Vždyť říkám, na sport a na práci. Tu jsem naštěstí dostal v prádelně.

Otázka č. 6: Měl jste možnost uplatit v programu své zájmy, záliby a potřeby?

A/ to se ptáte pořád dokola, nevíte, jak to na lágru chodí, každý má nejráději klid, když se mi chce, zajdu na televizi, většinou na zprávy a fotbal, jinak si můžu číst, je tady knihovna, ale knížky slabé.

B/ Času by bylo dost, ale tady člověka nic nebaví.

C/ Hlavně to tady utíká, když je dobrý parták na pokec, jinak televize, občas pokecáme s vychovatelem, dobrá je paní z Podaných rukou, ta nám radí, rozebíráme to, věří nám. Chce mi najít i ubytovnu, tak uvidím.

D/ Ne, protože mou hlavní potřebou je sex, samozřejmě že s babou, tady nikdy nic s nikým, můžu si to dovolit (zaťatý sval na paži – potetované). Jinak by to šlo, můžu si číst, psát domů, sportovat, dokonce mě přemlouvali (spoluvězni) k turnajům v šachu, ale ty moc neumím.

Otázka č. 7: Jaké činnosti programu jste konkrétně plnil?

A/ Plnil jsem, co po mně chtěli, když tu byla beseda s probačnickými pracovníkama, tak jsem tam šel, jinak na začátku bylo takové seznamování, asi pětkrát, tam to s námi probíral psycholog, většinou jsme něco kreslili a vyplňovali. Nemám žádný kázeňák za neplnění, už vím, jak to na lágru chodí.

B/ Tak, jak jsme se dohodli.

C/ Dělal jsem to, co chtěli, když byla psychologka, tak jsem chodil, někdy nám dala úkol něco napsat, něco o budoucnosti, něco o snech, já už ani nevím co, ale samé blbosti. Někteří to žrali, já jsem to bral jako zabít čas.

D/ Ptáte se mě pořád dokola. A já dokola odpovídám, že sport a práci. Jo, a také jsem měl kontakty s rodinou, teda s našima, protože nejsem ženatý.

Otázka č. 8: Bylo plnění vašeho programu kontrolováno a vyhodnocováno?

A/ Tady se hodnotí všechno, takže se zapisovala účast, ale nevím, k čemu je to dobré. Tady se všichni přetvařují a snaží dělat lepší, já na to nehraju.

B/ Určitě, ale já nemám s chováním problémy.

C/ Myslím si, že se tady všechno zapisuje do karet, je to k půlkám, ale na ty se já nechytám, u mě je to recidiva.

D/ Jasně, že bylo. Otravoval s tím vychovatel a také pedagožka. Pořád chtěli něco vědět, jestli si to plním nebo ne a zase pořád jedno a to samé. Nuda.

Otázka č. 9: Jak jste chápal plnění programu zacházení – jako nutnost k vyplnění času stráveného za mřížemi nebo vás něčím obohatil?

A/ Nevím, čím vás může obohatit pobyt v kriminále, jenom si teď budu víc vážit svobody a práce. Tady taky maká, ale za bídné prachy, venky bych si dokázal vydělat víc, ale musím se vyhýbat kamarádům a chlastu.

B/ Já jsem si dělal svoje, četl jsem hodně a připravoval se na to, až vyjdu ven.

C/ To už jsem říkal, hlavně ať to utíká a nejvíc to utíká, když se spí.

D/ Tak mě neobohatilo vůbec nic. Program byl pro mě vyplněním času, plnil jsem ho, protože to se musí.

Otázka č. 10: Budete moci uplatnit některé prvky programu zacházení v civilním životě?

A/ Asi těžko, tady jsem se nic dobrého nenaučil, akorát snad to, jak napsat správně životopis, když budu žádat o práci, ale tu stejně budu shánět přes kamarády, tak asi nic.

B/ Neměl jsem problém se uplatnit v životě, jen jsem udělal blbost, za kterou draze platím.

C/ Uvidím, co ty podané ruce, aspoň by bylo kde výstupu zakotvit, ke kámošům se už vracet nechci, nevím ale, jestli mi soud nenařídí léčbu.

D/ Ani ne. Pro mě to byla jenom nutnost a útěk z nudy.

Otázka č. 11: Mohl jste díky programu zacházení mít užší vztahy s rodinou?

A/ Nikdo za mnou nejezdí, ani mi nepíšíou, takže těžko soudit, ale asi ne.

B/ Měl jsem pravidelné návštěvy, nechtěl jsem, aby za mnou chodily děti. Byl jsem i na volné návštěvě.

C/ Nikoho nemám, rodina mě odepsala.

D/ Tak na tohle to bylo fakt dobrý. Naši mě pravidelně navštěvovali a posilovali mě, abych to vydržel, že mi pak pomohou. Jsem rád, že mě neztratili, i když jsem jim nic dobrého neudělal. Vím to.

Otázka č. 12: Jaké další životní možnosti se vám prostřednictvím programu zacházení vytvořily?

A/ Tak to asi žádné.

B/ Až vyjdu, doufám, že na půlku, tak se nikde nebudu kriminálem chlubit, spíš mi ten pobyt ubral.

C/ Jak jsem říkal, možná léčba, chci končit s fetem, nemá to cenu, však se na mě podívejte, nikoho nemám, nemám kde bydlet a ještě ta žloutenka. Chtěl bych přestat, ale je to ještě za dlouho. V kriminále vím, na čem jsem.

D/ Žádné. Kriminál je holt kriminál a nic dobrého se tady nenaučíte. Tak to je, a proto programy zacházení považuju za zbytečnost.

4.4 Obsahová analýza a interpretace výsledků KVŠ

KVŠ u 14 respondentů prokázal řadu zjištění, z nichž vyplývají následující ukazatele:

Tvrdá data:

- a) průměrný věk respondentů činil 39 let,
- b) Většina, tj. 12 respondentů pocházelo z města (z toho 4 z velkoměsta) a 5 z vesnice,

- c) Rovněž většina respondentů byla trestána již vícekrát, pouze dva byli tzv. Prvotrestaní,
- d) Délka současného trestu se pohybovala od 12 měsíců do šesti let, průměrná délka trestu byla dva roky a pět měsíců.
- e) 7 respondentů bylo se základním vzděláním, 6 respondentů bylo vyučeno a 4 respondenti byli absolventy střední školy s maturitou.
- f) Úroveň vzdělání korespondovala se zaměstnáním respondentů, většinou vykonávali dělnická povolání. Vyskytli se také 2 podnikatelé, kteří neplatili výživné na děti. Byli mezi nimi i 2 nezaměstnaní a 1 úředník.
- g) Přestože se nedá vytvořit jeden konkrétní snímek ze 17 respondentů, lze uzavřít, že převažovali respondenti průměrného věku kolem 40 let, převážně z města, vícekrát již trestaní (recidivisté), jejich průměrná délka trestu byla cca 2,5 roku.

Analýza a interpretace výsledků polostrukturovaného rozhovoru

1. Na otázku, zda informaci vědí, co je to program zacházení s odsouzeným jedincem, odpověděli všichni, že vědí. Většina totiž byla recidivista, a tudíž se s programem zacházení setkala již vícekrát. Dva prvotrestaní odsouzení rovněž dobře věděli, co program zacházení obnáší – oba byli vyučení a poměrně inteligentní.
2. Pokud se týká otázky zaměřené na komplexní charakteristiku odsouzeného, věděli oslovení odsouzení rovněž dobře, o co se jedná. Překvapivější byl jejich postoj ke komplexní charakteristice (z níž se vychází při sestavování programu zacházení), neboť to bylo považováno odsouzenými spíše za obtěžování, nežli krok k něčemu pozitivnímu (to je ale charakteristický znak téměř u všech odsouzených, že se cítí neustále vytěžováni, dotěžováni a obtěžováni).
3. Všichni odsouzení měli v dobré paměti, kdo s nimi program zacházení sestavoval. Většinou však byl uváděn pedagog a sociální pracovníce, případně vychovatel. Spíše se pozapomínalo na psychologa, duchovního, zdravotní personál, nebo i dozorce.
4. Respondenti ocenili, že jim byla nabídnuta pestrá škála vzdělávacích a volnočasových aktivit, čehož i využívali. Chvályhodné byly i snahy vymanit se z drogových a jiných závislostí prostřednictvím speciálně výchovných postupů, specializovaných oddělení a bezdrogových zón. Z volnočasových aktivit byly pro

ně nejatraktivnější aktivity sportovní, ale i kroužky čtenářské a kroužky keramické (tam, kde byly v nabídce).

5. Tato otázka souvisí s předchozí a v dalším obdobném výzkumu by patrně byla vyřazena. Jak je ovšem demonstrováno v rozhovoru, odsouzení si ve svých názorech a výrocích nebrali servítky a vyjadřovali se dost vulgárně. Zvláště pokud šlo o negativní vztah k některému pracovníku z řad vězeňského personálu nebo obecně vztah k programům zacházení. Zazněly však i kladné ohlasy na vzdělávání a další aktivity, zejména pracovní. Z nich bylo zřejmé, že mnozí mají zájem o pracovní zařazení (jde především o vyplnění času, ale také i o peníze).
6. Uplatňování zálib a potřeb mezi zdmí je problematické. Většina dotazovaných preferuje klid, soukromí, dobrého kamaráda a sledování televize. V televizi upřednostňují opět sportovní pořady a bohužel akční trillery s brutální tematikou, Někteří upřednostňují dobré klasické české detektivky. V oblíbě jsou rovněž české seriály (Ulice, Ordinance v růžové zahradě apod.).
7. Na otázku, jaké činnosti v rámci programu odsouzený plnil, naprostá většina dotazovaných se shodla, že hlavně to, co se po nich chtělo. Když byla odborná přednáška, tak se zúčastnili, když byla skupinová terapie se specialistou, tak rovněž. Opět z odpovědí vyplýval jistý despekt k daným programům zacházení.
8. Při otázce kontroly plnění programů zacházení byly zaznamenány záporné reakce na neustálé kontroly počínaje tzv. „sčítákem“, konče inventurou programů zacházení, což odsouzené spíše dráždilo. Odpovědi na tuto otázku se proto nesly v duchu negativistickém.
9. Bohužel, ani zde nebylo naplněno očekávání penitenciaristů. Kolektivní odpověď byla zcela záporná a poukázala na fakt, že programy zacházení jsou spíše kontraproduktivního charakteru. Tato otázka z pohledu další budoucnosti programů zacházení s vězni je velmi závažná.
10. Otázka, zda bude moci odsouzený uplatnit v civilním životě kladné prvky, kterým se díky programů zacházení naučil (tzv. transfer), úzce souvisí s předchozí otázkou. 16 ze sedmnácti oslovených respondentů se staví k využití vědomostí, dovedností a návyků v civilním světě skepticky. Většinou proto, že svět za zdmí věznicí žije v jiných podmínkách a pro ně jsou podmínky ještě rozdílnější (práce, bydlení, rodina apod.).

11. Součástí programu zacházení s odsouzenými je i systematické posilování vztahů s rodinou. Zde se konečně oslovení informací rozcházel v názorech, jež vyšly přibližně na 50% : 50%. Tj., ten, kdo měl zájem v rodině, tuto součást programu uvítal, kdo je neměl, bylo mu to v podstatě jedno. To je tedy vyloženě jeden z pozitivních prvků programů zacházení, jež přiznávají sami vězni.
12. Možnosti uplatnění se v pracovním zařazení v civilním světě jsou odsouzenými vnímány negativisticky, navíc, když mají na sobě cejch „kriminálu“. Proto se raději nechlubí tím, co dobrého si z vězení přinesli. Na tomto se opět shodli všichni oslovení respondenti. Tento stav je opět pro další vývoje a užívání programů zacházení nepříznivý.

4.5 Shrnutí výsledků, dílčí závěry a praktická doporučení

1. Z výsledků šetření vyplynulo, že programy zacházení s vězni, přestože mají systém a jsou ověřeny několika desítkami let, jsou vězni přijímány především účelově. Tím je poněkud přehnaný optimismus z počátku 90. let minulého století zpochybněn. Vězeň, ať starý, mladý, recidivista (ti zejména), dnes upřednostňují ve výkonu trestu odnětí svobody především klid, pracovní zařazení, sledování televize a odpočinek. Ti, kteří mají funkční rodinu, uvítali podporu kontaktu se svými nejbližšími – s manželkou, dětmi a rodiči.
2. Z šetření kvalitativního charakteru vyplývá, že vědomosti a dovednosti získané ve výkonu trestu odnětí svobody prostřednictvím programů zacházení, respondenti (vězni po propuštění) nepoužívají či nehodlají používat.
3. Odsouzení vnímají programy zacházení spíše jako nutnost, kterou je třeba splnit, aby měli od vězeňského personálu pokoj. Účastníci rozhovoru jsou dále názoru, že programy zacházení jim mnoho nedávají.
4. Uvedená zjištění nejsou nejlepší vizitkou pro pracovníky ve vězeňství. Je to však jenom jejich chyba? Není spíše problém v systému. Každopádně výsledky šetření by měly vést k zamyšlení a k úvaze o racionálnějších přístupech k vězňům.

ZÁVĚR

Diplomová práce “Evaluace programů zacházení s odsouzenými” vznikla z naléhavosti řešit dnes již poněkud rigidní přístup k programům zacházení s vězni, uplatňovaný v českém vězeňství bezmála již čtvrt století. Nejoptimálnějším přístupem ke změně systému vždy bývá nejprve audit, neboli provedení jakési evaluace, hodnocení daného stavu.

Z historie víme, že racionálně ukládané tresty odnětí svobody, jejichž součástí byly snahy o změnu chování jedince, se objevují již v 16. století v Anglii a v Nizozemí (známý Bridewell a Rasphuis), zejména u mladistvých. Základem tehdejších programů byla práce, vzdělávání a náboženství.

Když se dnes zamyslíme nad penitenciární dobou téměř před pěti sty lety, nutně si položíme otázku – co se vlastně ve srovnání s dneškem změnilo? V programu zacházení s vězni se dnes odráží 5 základních složek výchovy, tak, jak je stanovila současná moderní pedagogika. Jedná se o složku rozumovou, mravní, pracovní, estetickou a tělesnou. Jinými slovy se dá říci, že program zacházení s vězni = penitenciární pedagogika, neboť složky penitenciární pedagogiky jsou aplikované z klasické pedagogiky uzpůsobené penitenciárnímu prostředí a „obohacené o penitenciární specifika.

Programy zacházení s vězni se začaly prakticky až v 19. století, když filozofická a právní východiska byla dána již ve století 18. K rozvoji skutečných programů zacházení dochází především za přispění anglických, amerických, francouzských, německých a italských právníků, filozofů, penitenciaristů a kriminologů (všude tam, kde se daly do pohybu demokratické síly). Až v 2. polovině 20. století se ujednotily programy zacházení podle Evropských vězeňských pravidel a dalších penologických dokumentů, jež přijala i Česká (Československá) republika a jejichž doporučující pokyny jsou vlastně závazné.

Snahy o zavádění (často až svérázných) programů za Rakouska-Uherska a tzv. První republiky Československé se opíraly o trestní zákon z roku 1852 a který přes různé novelizace u nás vydržel až do roku 1950! I zde byla páteří programů zacházení s vězni zejména práce. Ve srovnání s dnešními programy se daleko více pracovalo, neboť filozofií

trestu tehdy bylo, ať si provinilec odpracuje a vrátí společnosti všechny, co jí díky svému trestnému činu napáchal.

Dnešní programy zacházení s vězni, přes všechny proklamace o humanizaci zacházení s vězni, mají stále stejné poslání: vězně zaměstnat, dovzdělat a případně dále vzdělávat, dbát na jeho zdraví, vyplňovat smysluplně jeho volný čas a zejména zajišťovat a podporovat jeho sociální vztahy. Nedílnou součástí programů zacházení je i intenzivní příprava na civilní život ve výstupních odděleních a další postpenitenciární péče.

Po nahlédnutí do vybraných pojednáních o programech zacházení jsem zjistil, že se moje závěry výrazně neliší od závěrů penitenciárních odborníků.

Přední český penitenciarista, Jaroslav Hála, ve spolupráci s německými a švýcarskými penology dospívá k závěru tzv. třetinového dělení efektivity programů zacházení: jednu třetinu odsouzených recidivistů se působení programů ani nedotkne, tam jsou zbytečné. Druhá třetina odsouzených socializovat nepotřebuje, neboť se nejedná o recidivu a jejich jediným cílem je dostat se (legitimně) co nejdříve na svobodu do civilního světa. Zůstává tedy poslední třetina odsouzených, na nichž se programy dají uplatňovat a mohou mít vliv na pozitivní změnu jedince.

Při současném stavu šestnácti a půl tisíce vězňů včetně výkonu vazby se tedy jedná cca o pět tisíc vězňů, jejichž ovlivňování programem zacházení by mělo mít očekávaný efekt. To znamená ušetření nemalých finančních prostředků vězeňské služby na provoz. Ale to už není předmětem zkoumání této diplomové práce.

Výsledky šetření jsou shrnuty v dílčích závěrech, bohužel, nepřinášejí příliš příznivý pohled na efektivitu programů zacházení. Odsouzení bez okolků přiznávají, že programy zacházení akceptují, protože zkrátka musí. Samozřejmě, že vzorek byl příliš malý na generalizování či skeptické přístupy. Dnešní vězeň chce pouze klid, peníze, blahobyt, případně práci a relaxaci u televize. Na svůj trestný čin rychle „zapomíná“.

Diplomová práce si nečiní nároky na objevná zjištění, neboť vězeňská služba sama již delší dobu vnímá, že programy zacházení neplní zcela svůj účel. Proto hlavním doporučením vyplývajícím ze závěrů, je provést všeobecnou evaluaci programů zacházení ve všech věznicích a **vytvořit podmínky pro práci výchovného personálu, zejména v**

oblasti dalšího vzdělávání, organizace výuky a terapeutické práce a snížení přebujelé administrativy, která enormě zatěžuje vychovatele a další odborné zaměstnance.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

[1] text **Akademický slovník cizích slov, díl II. L-Ž**, Praha: Academia 1995. ISBN 80-200-0524-2, s. 660

Autorský tým. Brožura o evaluaci. IS Equal “Outplacement pro velké podniky” číslo EQUAL/054 CZ.04.4.09/3.3.00.4/0047. ASPRA 2008

BLATNÍKOVÁ, Š., NETÍK, K. *Predikce vývoje pachatele*, Praha: IKSP 2008. ISBN 978-80-7338-075-5.

ČEPELÁK, J. *Penitenciární psychologie*. 1. díl. Praha 1982, s. 2

ČERNÍKOVÁ, V. *Sociální ochrana (kriminologický pohled na terciární prevenci)*. Praha: Policejní akademie České republiky 2005. ISBN 80-7251-207-2.

DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum, 1993.

FISCHER, S., ŠKODA, J. *Speciální pedagogika. Edukace a rozvoj osob se somatickým, psychickým a sociálním znevýhodněním*. TRITON, 2008. ISBN 978-80-7387-014-0

GAVORA, P. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2000. ISBN 80-85931-79-6.

GORNIK, M. *Moving from Correctional Program to Correctional Strategy: Using Proven Practices to Change Criminal Behavior*. <http://static.nicic.gov/Library/017624.pdf>.

HÁLA, J. *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií. 2005. ISBN 80-86708-05-5.

HARTL, P. *Psychologický slovník*. Praha: Jiří Budka 1993. ISBN 80-90 15 49-0-5, s. 177.

HARPER, G., CHITTY, CH. *Dopad nápravných opatření na recidivu pachatelů*. Praha: IKSP 2009, ISBN 958-80-7338-080-9, s. 46.

HAVLÍK, R., KOŤA, J. *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál 2002. ISBN 80-7178-635-7.

HENDRYCH, I. *Vybrané kapitoly z penologie*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2010. ISBN 978-80-7248-574-1.

HENDRYCH, I. *Specifické vzdělávání personálu ve Vězeňské službě ČR*. In e-PEDAGOGIUM III/2011. Nezávislý odborný časopis pro interdisciplinární výzkum v pedagogice, s ohledem na pedagogiku, speciální pedagogiku, pedagogickou psychologii a didaktiku oborů. UP Olomouc. Pedagogická fakulta. ISSN 1213-7758.

IVANOVIČOVÁ, M. *Zastav se, zamysli se, změň se*. České vězeňství, č. 2/2010. ISSN 1213-9297.

JEDLIČKA, R. A KOL. *Děti a mládež v obtížných životních situacích: Nové pohledy na*

problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí. Praha: Themis 2000. ISBN 80-7312-038-0.

JIRIČKA, V. *S kým zacházet – a jak?* Odborné intervenční metody s odsouzenými v penitenciární praxi. In: České vězeňství č. 2/2011, s. 15.

KELLER, J. *Úvod do sociologie*. 6. Vydání. Praha: Slon 2012. ISBN 978-80-7419-102-2.

Kolektiv autorů. *Koncepce rozvoje vězeňství v ČR /Obnovené vydání/*. Příloha časopisu České vězeňství č. 1/1998. Druhé nezměněné vydání – text publikovaný poprvé v Bulletinu studijní a výzkumné skupiny č. 3/1991, s. 34 – 40.

Kolektiv autorů. *Vybrané kapitoly ze sociální pedagogiky*. Ústí nad Labem: PF UJEP, 2002.

KORENEKOVÁ, E. *Co je to GREEP*. In České vězeňství č. 1/2013.

KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-383-3.

LEWICKI, A., PARYZEK, L., WALIGÓRA, B. *Základy penitenciární psychologie*. Praha. Bulletin SNV ČSR, č. 3, 1971.

MAŘÁDEK, V. *Vězeňství*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2005. ISBN 80-7368-002-5.

MECLOVÁ, K. *Vězeňství je speciální sociální službou společnosti*. In České vězeňství č. 1/2000, s. 3.

Metodický list č. 15/2007 ředitele odboru výkonu vazby a trestu, kterým se stanoví *pravidla a principy hodnocení odsouzených osob umístěných ve výkonu trestu odnětí svobody*.

Metodický list č. 2/2011 ředitele odboru výkonu vazby a trestu, kterým se stanoví *některé podrobnosti k plnění povinné školní docházky u mladistvých obviněných a odsouzených a umožnění základního vzdělání u mladistvých chovanců*.

MEZNÍK J., KALVODOVÁ, V., KUČHTA, J. *Základy penologie*. Brno: Masarykova univerzita 1995. ISBN 80-210-1248-X.

MIOVSKÝ, M. (2003). *Kvalitativní přístup v adiktologickém výzkumu v České republice*. Adiktologie, III, 1, s. 53-57.

MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing, 2006. 332s. ISBN 80-247-1362-4.

Nařízení č. 42, kterým se stanoví *pravidla pro zřizování a činnost oddělení specializovaného pro výkon trestu odsouzených s poruchami duševními a poruchami chování ve vazebních věznicích a věznicích VS ČR*. Sbírka nařízení generálního ředitele VS ČR, ročník 2009.

Nařízení generálního ředitele VS ČR č. 21/2013, *o vazebních věznicích a profilaci věznic*

VS ČR.

LOWENKAMP, C. T., LATESSA, E. J, HOLSINGER, A. M. *The Risk Principle in Action: What Have We Learned From 13,676 Offenders and 97 Correctional Programs?* Crime & Delinquency 2006.

PAVLICA, K. *Sociální výzkum, podnik a management.* Praha: Ekopress, 2000. ISBN 80-86119-25-4.

Projekty. *Hledání nových forem zacházení s pachateli (Soubor projektů).* Příloha časopisu ČV č. 2/1999, s. 68.

PRŮCHA, J. *Moderní pedagogika.* Praha: Portál 1997. ISBN 80-7178-170-3, s. 60.

PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. *Pedagogický slovník.* Praha: Portál, 1995. ISBN 80-7178-029-4, s. 187.

PRŮCHA, J. *Pedagogická evaluace.* Brno: Centrum pro další vzdělávání učitelů, Masarykova univerzita, 1996.

Přílohu č. 1 k Nařízení generálního ředitele VS ČR č. 35, kterým se stanoví *minimální standardy pro tvorbu a realizaci standardizovaných programů ve výkonu trestu odnětí svobody*, Sbíрка nařízení generálního ředitele VSČR. Ročník 2011.

Redakce. Co zmůžou programy zacházení. In: *České vězeňství* č. 2/2011, s. 12.

Redakce. *Reintegrační programy v českých věznicích.* In *České vězeňství* č. 2/2012, s. 13.

SOCHŮREK, J. *Kapitoly z penologie. I. díl: Úvod do teorie trestu a trestání.* 1. vydání. Liberec: Technická univerzita 2007. ISBN 978-80-7372-203-6

SOCHŮREK, J. *Kapitoly z penologie. II. díl: Teorie a praxe zacházení s vězňenými.* 1. vydání. Liberec: Technická univerzita 2007. ISBN 978-80-7372-204-6.

Statistická ročenka VS ČR 2010, s. 82.

ŠÁMAL, P. A KOL. *Trestní zákoník I. Komentář.* Praha. Beck 2010, s. 412 – 414.

Velký sociologický slovník, II. svazek, P-Z, UK, Praha: Karolinum 1996. ISBN 80-7184-310-5, s. 924 – 925

VÍTKOVÁ, M. ET AL. *Integrativní speciální pedagogika.* Brno: Paido 2004.

VOJTOVÁ, V. *Úvod do etopedie.* Brno: Paido, 2008. ISBN 978-80-7315-160-9.

ZOUBKOVÁ, I., CEJP, M., MAREŠOVÁ, A., MOULISOVÁ, M., NIKL, J., SCHEINOST, M. *Kriminologický slovník.* Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o. 2011, ISBN 978-80-7380-312-4, s. 143.

Internetové zdroje:

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Resocializace>.

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Rehabilitace>.

<http://cad.sagepub.com/content/52/1/77>.

<http://static.nicic.gov/Library/017624.pdf>.

http://www.vscr.cz/client_data/1/user_files/19/file/PDF/koncepce_do%20roku_2015.pdf.

www.helcom.cz/download/sborniky/vezenstviOSI2005/monitoring.doc, dne 13. července 2011.

<http://www.psprague.sky.cz/main/UVOD.html>, 12. dubna 2011.

<http://www.vscr.cz/vezebni-veznice-teplice-94-vykon-vazby-a-vykon-trestu-odneti-svobody-1082/extramuralni-aktivity-s-odsouzenymi-ve-vv-teplice-4793>, dne 10. května 2011.

www.helcom.cz/download/vezen03/002vzdel.doc, 12. dubna 2011.

<http://www.maltezskapomoc.cz/centrum-olomouc/ceho-jsem-dosahli/dopisovani-s-vezni>, dne 10. května 2011.

SEZNAM PŘÍLOH

PŘÍLOHA P 1: Vztahy etopedie k dalším disciplínám

PŘÍLOHA P 2: Pedagogická evaluace

PŘÍLOHA P 3: Srovnávací Tabulka

PŘÍLOHA P 4: Kvalitativní a kvantitativní hodnocení

PŘÍLOHA P 5: Rozdíly mezi kvan a kval metodami

PŘÍLOHA PI: VZTAHY ETOPEDIE K DALŠÍM DISCIPLÍNÁM

Vztahy etopedie k dalším disciplínám – základní přehled

Pedagogické vědy:

pedagogika	je věda, která se zabývá výchovou a vzděláváním v nejrůznějších sférách života společnosti (výchovou v nejširším slova smyslu)

Vztah etopedie k vybraným pedagogickým vědám:

obecná pedagogika	didaktika	teorie výchovy	speciální pedagogika	sociální pedagogika	dějiny pedagogiky

Etopedie má jasné postavení uvnitř pedagogických věd, jako podobor speciální pedagogiky je jedním z okruhů vědního oboru pedagogika. Vychází z teorie obecné pedagogiky. Využívá poznatků pedagogiky, přijímá zásady, principy teorie výchovy a didaktiky, které aplikuje a modifikuje.

Speciálně pedagogické vědy:

speciální pedagogika	je obor, který se zabývá výchovou a vzděláváním znevýhodněných (handicapovaných) jedinců; cílem speciální pedagogiky je všestranně rozvinutá osobnost, schopná zařadit se do společnosti: nalézt zaměstnání (pracovní adaptace), účastnit se kulturního života společnosti (sociální adaptace) a žít bez psychických problémů (psychická adaptace)

Vztah etopedie k vybraným speciálně pedagogickým vědám:

logopedie	surdopedie	oftalmopedie	psychopedie	somatopedie	SVPU

Vymezení vztahu mezi sociální pedagogikou a speciální pedagogikou:

sociální pedagogika	speciální pedagogika etopedie
je mladá pedagogická disciplína	je dílčí speciálně pedagogická disciplína
předmětem studia je prostředí a jeho faktory a zkoumá jejich působnost na vznik rizikových skupin mládeže	předmětem studia jsou samotné symptomy a projevy sociálně rizikových nebo ohrožených subjektů a jejich edukace

Pro praxi je užitečná spolupráce těchto dvou oborů. Často dochází k překrývání problematiky a k různému vymezení předmětu studia podle zvoleného přístupu (např. pedagogický přístup x psychologický přístup).

Základní odlišnosti etopedie od ostatních speciálně pedagogických disciplín:

terminologie	charakter postiženého jedince	segregační tendence intervence
je rozdílná v každé disciplíně speciální pedagogiky (SP), váže se na typ postižení a terminologii s tím související	v ostatních disciplínách SP jsou objektem pedagogického úsilí většinou jedinci s poškozením vrozeným	v ostatních disciplínách SP směřuje speciálně pedagogická intervence do škol hlavního proudu (integrace)
v ostatních disciplínách SP se	v působnosti etopedie převažují	v etopedii je segregace jedním

častěji vychází z medicínských terminologie	jedinci s poškozením získaným v průběhu života	z intervenčních opatření
etopedie přejímá, např. termíny sociologie, psychiatrie, práva atd.	pro nápravu jedince je významnější jeho vnitřní předpoklad ke změně hodnotové orientace než-li intenzita poruchy	(segregace – vyjmutí jedince z jeho přirozeného sociálního prostředí a umístění do školského zařízení pro ústavní nebo ochrannou výchovu)

Psychologické vědy:

psychologie	je empirická přírodně-společenská věda o člověku; jejím předmětem je prožívání a chování jedince [řec. <i>psyché</i> = duše; řec. <i>logos</i> = nauka, věda; rozum; slovo]

Vztah etopedie k vybraným psychologickým vědám:

psychologie osobnosti	pedagogická psychologie	vývojová psychologie	sociální psychologie	patopsychologie	forenzní psychologie

Psycholog je partnerem speciálnímu pedagogovi ve všech fázích speciálně pedagogického procesu (fáze prevence, fáze intervence, fáze rehabilitace – reedukace, resocializace.).

Lékařské vědy:

psychiatrie – pedopsychiatrie	neurologie	psychiatrie

Další některé vybrané vědy a obory:

genetika	penologie	kriminologie	právní vědy
fyziologie	filozofie	etika	axiologie

penologie	nauka o trestu; někteří autoři ji považují za součást kriminologie; jiní autoři ji pokládají vedle vědy o trestním právu a kriminologie za další samostatný vědní obor; zabývá se teorií trestu, problematikou výkonu trestu a úlohou trestu v boji proti kriminalitě [lat. <i>poena</i> = trest; řec. <i>logos</i> = nauka, věda; slovo; rozum]

Rozdíly mezi etopedií a penologií

	ETOPEDIE	PENOLOGIE
Předmět zájmu	účinek pozitivní motivace ve výchovně vzdělávacím procesu	účinek výchovné funkce trestu odnětí svobody (alternativního trestu)

Stěžejní cílové skupiny	děti a mládež s problémy a poruchami emocí a chování	jedinci ve výkonu trestu odnětí svobody
Prostředky	pozitivní potenciál jedince	stacionární sankce, trest odnětí svobody
Podmínky	speciálně pedagogický proces – edukace	resocializace spojená s trestem odnětí svobody

Penitenciární pedagogika – je speciální disciplína penologie, která se zabývá zvláštnostmi procesu polepšení, nápravy, pozitivních změn chování v průběhu penitenciárního procesu (spojeného s uplatňováním trestu); řeší specifické výchovné problémy zacházení s vězňenými, vypracovává postupy výchovného zvládnutí problému, podílí se na zpracování programů zacházení, a tím přispívá k naplňování výchovné funkce trestu.

kriminologie	věda o stavu, dynamice a příčinách trestné činnosti , o metodách zkoumání kriminality jako společenského jevu, o způsobech a prostředcích k jejímu předcházení

právo	je soubor pravidel , podle kterých se odedávna organizuje a řídí lidské soužití a která se od ostatních společenských pravidel liší tím, že je stanoví stát a jsou také státem vynutitelné

filozofie	je soustava kritického uvažování o problémech bytí, světa, poznání a člověka , lidské kladení otázek po základu, smyslu porozumění a vysvětlení světa jako celku a místa člověka v něm (hledá obecné vlastnosti člověka, struktur přírody, společnosti i kosmu) [řec. <i>filein</i> = milovat; řec. <i>sofiá</i> = moudrost, doslova láska k moudrosti]

etika	1. mravověda, nauka o mravnosti , o původu a podstatě morálního vědomí a jednání; 2. soustava mravních zásad, morálka , mravnost

axiologie	je učení o povaze hodnot , o jejich vzájemných vztazích i poměru ke společenským a kulturním faktorům, teorie hodnot, timologie, timétika

sociologie	je věda o společnosti; o sociálních jevech, procesech a útvarech

Individuální přístup:	Interdisciplinární přístup:
z hlediska práce s každým klientem	z hlediska využití vědeckých poznatků
(každý klient potřebuje individuální přístup)	(spolupráce etopedie s jinými obory)

PŘÍLOHA P 2: PEDAGOGICKÁ EVALUACE

Schematicky rozdíly mezi hodnocením a evaluací	
Hodnocení (neřízené hodnocení)	Evaluace (řízené hodnocení)
Kritéria: nejsou vymezena; indikátory výkonu nejsou stanoveny explicitně; Nejsou sdílena mezi partnery.	Kritéria: jsou vymezena explicitně a odsouhlasena; jsou stanoveny specifické oblasti priorit založené na vymezených cílech; Jsou formulovány indikátory výkonu.
Evaluační plán: není přesně stanoven; není jasné, co kdo bude dělat; není konzistentní s cíli; Není připravován záměrně, je použit v případě potřeby.	Evaluační plán: je strukturovaný; je daná jasná odpovědnost; jsou definovány explicitní vztahy s cíli; Vyžaduje detailní plánování.
Metody: nejsou předem stanoveny; metody jsou nekonzistentní; nepromyšlená analýza dat.	Metody: systematické; přesně určené zdroje dat; použit reprezentativní vzorek; evaluační nástroje odpovídají metodám použitým pro sběr dat; systematická analýza dat; Vypracování zprávy.

Zdroj:

PRŮCHA, J.; WALTEROVÁ, E.; MAREŠ, J. *Pedagogický slovník. Praha, 1995.*

PRŮCHA, J. *Pedagogická evaluace. Brno, 1996.*

PŘÍLOHA P 3: SROVNÁVACÍ TABULKA

Srovnávací tabulka		
kvantitativní výzkum	filozofická východiska	kvalitativní výzkum
pozitivismus	existence reality	fenomenologie
jedna realita	cíle výzkumu	více realit
vysvětlení jevů	přístup	porozumění smyslu jevů
ověřování teorie		budování nové teorie
číslo		výzkum slovo
zkoumání velké skupiny lidí		zkoumání malé skupiny lidí
Směřuje ke zevšeobecnění		jedinečnost
odstup od zkoumaného		vcítění se, ponoření se do situace

Zdroj: Gavora, P. s. 34

PŘÍLOHA P 4: KVAL A KVAN HODNOCENÍ

Kvalitativní a kvantitativní hodnocení	
kvantitativní přístup	kvalitativní přístup
Odpovídá na otázku typu: Kolik? Jak mnoho?	Odpovídá na otázku typu: Co? Jak? Proč?
Cílem je najít zákonitosti, obecné jevy	Cílem je prozkoumat jednotlivé případy, jejich specifický character a složitost
Objektivita – v úvahu jsou brány pouze skutečnosti, které lze empiricky prokázat	Objektivizace – skutečnosti jsou charakterizovány způsobem, jakým je respondent vidí
Nástroje měření - dotazník	Nástroje měření – neomezené (rozhovor, otevřené otázky)
Výběr vzorku: náhodný nebo kvótní	Výběr vzorku: účelový
Velikost vzorku: velká (100 – 1000 osob)	Velikost vzorku: malá (20 – 50 osob)

Zdroj: Autorský tým. *Brožura o evaluaci*. IS Equal “Outplacement pro velké podniky” číslo EQUAL/054 CZ.04.4.09/3.3.00.4/0047. ASPRA 2008.

PŘÍLOHA P 5: ROZDÍLY MEZI KVAN A KVAL METODAMI

Rozdíl mezi kvantitativními a kvalitativními metodami		
kvantitativní postupy		kvalitativní postupy
testování hypotéz	cíl	Vytváření teorie
málo informací o velkém počtu jedinců	rozsah dat	mnoho informací o malém okruhu jedinců
počtu proměnných, sledovaných vztahů	redukce dat se týká	počtu sledovaných osob
snadná	generalizace na celou populaci	problematická
deduktivní	logika postupu	induktivní
	data	
numeristické povahy	rozsah	nenumeristické povahy
partikulární		holistický

Zdroj: Disman, 1993, s. 286-287